Verkių misterija

Archeologas Robertas ŽUKOVSKIS, klausinėjamas Liudviko GIEDRAIČIO,
supažindina su 2008-ųjų vasarą kasinėjimų Verkiuose radiniais ir jų liudijimais.

Užsiminus apie Verkius, sąmonę, sakytum, užplūsta paslapčių šydas. Numanai ten vykus svarbaus, reikšminga Lietuvos istorijai, bet nieko konkretaus, regimo taip ir negali pagauti, nes perdaug nežinomųjų. Ypač susietų su mūsų senuoju tikėjimu, o ne mažiau – ir su vėlesnių laikų istorija. Tad gal nieko nėra tikslesnio už tų dviejų žodžių sąskambį – Verkių misterija: lobiai ten simbolikos, istorijos, paslapties... Alegorija taip pat akivaizdžiausia: Lietuvoje visa, kas buvo gražiausio, iškiliauso, – sugriauta, sunaikinta, liko nebent arklidės ir tarnų namai. Mūsų žiniasklaida neseniai labai garsiai skelbė: „Archeologiniai Verkių radiniai keičia istoriją... palei Verkių rūmus archeologai aptiko didelio viduramžių miesto kapines... šalia Vilniaus buvo kitas didelis miestas, – tą patvirtino archeologiniams kasinėjimams Verkiuose vadovaujantis Robertas Žukovskis...“ Tad ir kreipiuosi į Jus: koks tokių šūkaliojimų pagrindas, ką būtent konkrečiai Verkių parke Jūs aptikote?

Šiaurės vakarinėje parko dalyje iškaštos penkios archeologinės perkasos, rasta dvylika skeletų. Dešimt beveik be įkapių, du (vyro ir moters) – su ypatingai gausiomis įkapėmis. Vyro kape – segė prie krūtinės, maži apkalėliai krūtinės-pečių srityje (matyt, buvusio apsiausto), odinis kapšas (piniginė) su lietuviškųjų ilgųjų gabaliukais po keletą gramų, dar – skiltuvas, titnago gabaliukų, geležinis pusmėnulio pavidalo skustuvas su medine rankena, ietigalis, kirvis. Taigi visa, kas reikalinga vyrui. Radiniai tą pačią dieną perduoti Nacionalinio muziejaus restauratoriams. Moters kape – papuošalai: du žiedai, dvi juostinės apyrankės, ant galvos – apgalvis iš plokštelių, tarp kurių stikliniai karoliukai, prie krūtinės, matyt, išties gražus buvęs vėrinys: labai smulkios įvijėlės, labai smulkūs stikliniai karoliukai, galvutė nuo buvusio smeigtuko, o prie juosmens trys gražūs žalvariniai raktai, matyt, simboliniai: moteris – namų ūkio šeimininkė. Į kasinėjimų vietą atvažiavę senovės Kernavės tyrinėtojai archeologai A. Luchtanas, G. Vėlius atkreipė dėmesį, kad šie radiniai analogiški (net ir ornamentais) kernaviškiams, visi iš XIII–XIV a. sandūros.

Ar jau yra ir krikščionybės, europietiškosios įtakos žymių Jūsų aptiktuose palaidojimuose?

Įkapių dėjimo senoji tradicija dar gyvybinga, bet akivaizdūs ir krikščioniškieji elementai: laidojama galvom į vakarus (pietvakarius, šiaurės vakarus), kapai ne deginiai, o griautiniai.

Ar pagal vyro įkapes galima spręsti, kas buvo tas žmogus – gal karys, kad su ietim, kirviu?

Sunku pasakyti. Gal karys, gal ir ne. Tai tik vyro, vyriškos įkapės. Tikrai aišku – turtingųjų luomo. Jei karys – tikrai neeilinis. Tikrai ne amatininkas (darbo įrankių nėra) ir ne dvasininkas.

Ar pagal radinius galima ką pasakyti apie tų žmonių etninę priklausomybę?

Medžiaga baltiška, ne importinė. Dėl to nekyla abejonių. Tai labai akivaizdu radinius sugretinus su minėtąja Lietuvos senosios sostinės Kernavės gausia archeologine medžiaga, kurios ir datavimo, ir priklausomybės dalykai jau gerai ištirti.

Prieš pradėdamas kasinėjimą, be abejo, susipažinot su archeologinių tyrimų Verkiuose praeitimi, gal ir su seniausiais šaltiniais. Ką jie liudija?

XIX a. viduryje Vilniaus istorijoje M. Balinskis yra rašęs esą iš Verkių yra archeologinių radinių, tik be tikslaus datavimo. Tuo metu prie sargo namelio buvo atrasti kapai. Prieš keliolika metų archeologas A. Varnas ten surado XV–XVII a. palaidojimus. Mūsų atveju nauja buvo tik tiek, kad beveik ten pat aptikom kapus iš XIII–XIV a. sandūros.

Apie viduramžiais buvusį Kernavės miestą Pajautos slėnyje esama ir rašytinių žinių esą kur dabar ganosi ožkos, būta miesto... Gal esama ir apie Verkius?

Tokių liudijimų nerasta. Ankstyvaisiais laikais Verkiuose yra buvęs kunigaikščio dvaras, vėliau atiduotas Vilniaus vyskupams.

Labai sudomino skambūs laikraštiniai pareiškimai apie ten buvusį viduramžių miestą. Ką pasakytumėt, turėdamas omeny ligšiolinius archeologinius duomenis?

Laikraščiai tebelieka sensacijų kurpėjai, kūrėjai – štai ką pasakyčiau. Kol kas tegalim kalbėti, kad gal netoli buvo nemenka gyvenvietė, kurios žmonės laidoti būtent čia, ant dabartinio Verkių kalno. Dar gerai nežinom tų kapinių apimties, palaidotųjų (vadinasi – gyvenusiųjų) skaičiaus, nes per mažai ištirta. Visiškai nežinoma ir tos spėjamos gyvenvietės vieta, archeologinių duomenų nėra.

Nuo senų laikų netoli ėjo labai svarbus kelias į Vilnių (dabartine Kalvarijų gatve), gal tai šį tą liudija...

2008 m. Verkių parke atkasti vyro ir moters palaidojimai.

Dabar ten daug namų pristatyta, visur išrausta žemė (ir Santariškėse, ir Verkiuose) – archeologai neturi žinių, kad būtų aptikta senų pastatų liekanų. Težinom, kad yra neaiškaus didumo kapinynas, kuriame laidota mažiausiai XIII–XVII amžiais, o iš kur buvo atvežami mirusieji, – to nežinom.

Kaip Jūs vertinat dalies archeologų (S. Lasavicko, A. Varno) teiginį esą pietiniame Verkių kalno smaigalyje (ten puikus, platus reginys į Neries pusę) tikrai buvo ikikrikščioniškųjų laikų šventykla?

Šventvietė, kulto vieta, o gal ir šventykla galėjo būti, bet kaip ji atrodė, archeologiniais tyrimais dar nejrodyta. Turim tik S. Lasavicko vaizduotės vaisių, rekonstrukcijas. Tačiau vien faktas, kad po Lietuvos krikšto Verkiai paskirti vyskupams, labai reikšmingai liudija, kad ir anksčiau čia buvo reikšmingas dvasinis centras.

Minėjot, kad ikikrikščioniškais laikais Verkiuose buvo ir kunigaikščio dvaras. Gal tai ir paaiškina čia gyvenusių žmonių gausumo priežastį: juk šventvietę, kunigaikštį, vėliau vyskupus aptarnauti, saugoti, tvarkyti jų ūkius reikia nemažai žmonių...

Be abejo. Ant plyno lauko negyvensi. Bet jei būtų miestas, apie jį turėjo būti išlikę rašytinių žinių. Manau, tai buvo didelė gyvenvietė ar gausūs kaimai. Kol nėra archeologinių duomenų, gali tik spėlioti. Reikia ieškoti, tirti apylinkes.

Kaip apibūdintumėte dabartinę archeologinių tyrimų būklę Lietuvoje?

Mokslinėms archeologų ekspedicijoms pinigų seniai nebeskiriama. Vilniaus universiteto Archeologijos katedra, Istorijos instituto archeologai anksčiau važiuodavo į ekspedicijas, dabar archeologai reikalingi tik tada, kai istorinėse vietose ruošiamasi ką statyti, pertvarkyti, kasti... Verkiuose kasinėjome tik todėl, kad užsimota rekonstruoti Verkių parką pagal Vitgenšteino laikų (XIX a.) projektus. Kur numatyta ardyti žemę, tiesti takus, būtina ištirti. Taip mes ten ir atsidūrėme.

Kas tie „mes“?

UAB archeologijos projektų centras „Antiqua“.

Kažkas nauja!

Įsikūrėm prieš porą metų. Penki archeologai. Verčiamės visiškai savarankiškai. Mat statybininkai, susiruošę senamiestyje rausti žemes, įstatymu įpareigoti kreiptis į archeologus, samdyti, kad ištirtų vietovę. Yra ir pavienių

archeologų, šitaip dirbančių, įkūrusių savo asmeninius „uabus“. Į tokį darbą dabar „įsijungia“ ir mokslinių įstaigų archeologai, anksčiau vertinę mus kaip „antrarūšius“: atseit jie mokslu užsiima, o mes tik pinigus kalam.

Bet visi esate profesionalūs archeologai?

Be abejo. Leidimą kasinėti gaunam iš Kultūros paveldo departamento. Po vasaros kasinėjimų privalu pateikti ataskaitas su mokslinėmis išvadomis apie archeologinius radinius. Tai būtina visiems profesionaliems archeologams. Jei to nepateiksi, kitą sezoną leidimo tirti, kasinėti negausi.

Spaudoje skelbta, kad kapų būta visoje Verkių parko teritorijoje, esą „viduramžių kapinynas tikrai didelis“. Ar tai tiesa?

Žurnalistams ištari viena, jie „nurašo“ savaip. Aišku tik tiek, kad Verkių parke yra viduramžių kapinės, bet jų ribų niekas dar nežino. Kad sužinotum, reikėtų dirbti daug sezonų.

Ir dar viena iš rėksmingų mūsų „didžiosios“ žiniasklaidos žinių: „Archeologiniai Verkių radiniai keičia istoriją“. Net jeigu ir miestas ten būtų surastas, kaipgi tai pakeistų istoriją?

Niekaip. Mes tik geriau, išsamiau pažintume proistorę. Vardan to ir dirbame. Lietuvoje pagal Neries upę – daugybė senųjų kapaviečių, pilkapių. Nieko naujo, nes pagal upes – didžiausia senovės žmonių koncentracija.

Kodėl būtent Verkių vietovė buvo gal palanki žmonėms kurtis, dirbti, gyventi?

Visais laikais žmonės kūrėsi gyventi patogiose vietose, o čia šalia upė (vandens kelias), aukšta kalva, sunkiai prieinama, palanki gynybai, iš jos toli matyti. Čia ir gražu, galų gale… Graži, patogi, saugi vieta.

Švenčiam Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį (nuo 1009 metų). Kaip Jūs įsivaizduojate dabartinių Verkių vietovę tuo metu?

Vadovaujantis archeologo patirtimi, galima pasakyti, kad tada ten buvo iš tolo matomas kalnas, galbūt apaugęs ąžuolais, bet kas įrengta ant jo – tik fantazuoti galime.

2008 m. Verkių parke atkasti vyro ir moters palaidojimai.

Lietuvos vaizdas prieš tūkstantmetį sunkiai įžvelgiamas… O ką archeologija liudija apie XIII–XIV amžių sandūros Lietuvą?

Tada čia gyventa labai intensyviai, tai klestėjimo, pakilimo laikotarpis, sparčiai daugėjo gyventojų, valstybės kūrimosi metas. Tą atspindi ir Verkiuose atkasti prabangūs palaidojimai, tačiau vis lieka labai daug neištirta.

Verkiai Mystery

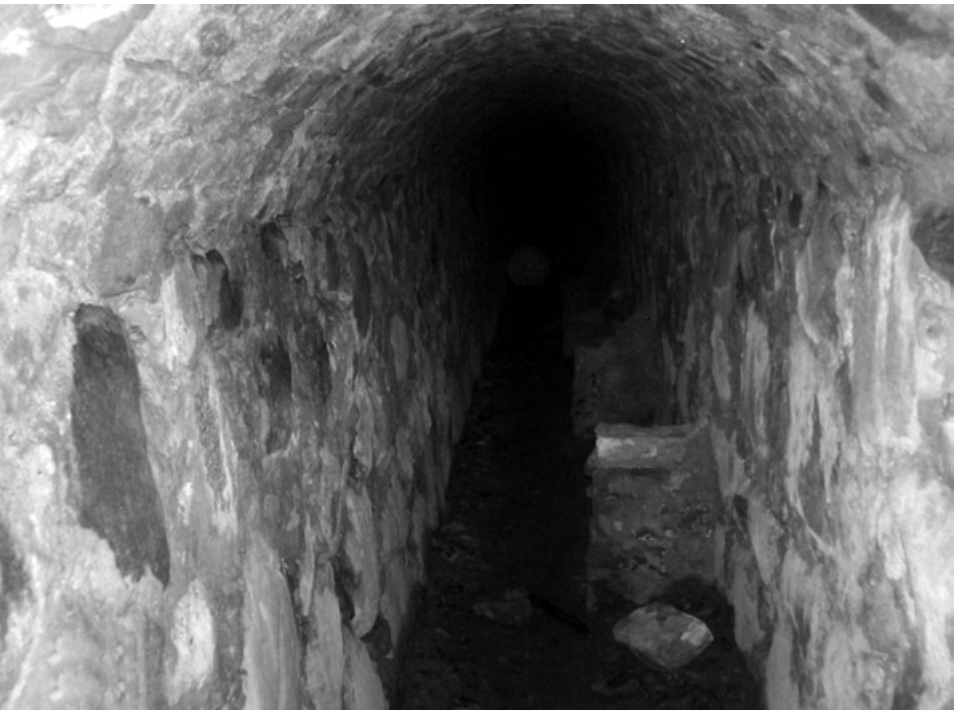
Liudvikas Giedraitis talks to the archaeologist Robertas Žukovskis about 13-14 c. inhumations, some of which had rich shrouds and were uncovered in the summer of 2008 in the territory of Verkiai Regional Park, in Verkiai Park on the river Neris. Some Lithuanian long money, a hatchet, a chest brooch, a striker, pieces of flint, an iron crescent shaver with a wooden handle, and an arrow end were discovered in the male tomb. Jewellery was discovered in the female tomb: two rings, two band bracelets with glass beads, a pretty necklace on the chest. Analogous shrouds are found in another part of Lithuania, in the old Lithuanian capital Kernavė. The findings reflect the old Lithuanian burial tradition, but Christian elements are already obvious: the remains buried with head to the West (South and North-West), the burials are inhumations rather than cremations.

Verkių paslapties kasdienybėje

Pavilnių ir Verkių regioninio parko direkcijos kultūrologė Nijolė BALČIŪNIENĖ, klausinėjama Liudviko GIEDRAIČIO, dėsto apie Verkių paslapties gyvastį šiandien.

Rūpi išgirsti, kaip Verkių paslapčių lobynas gyvas šiandien. Apie šį „objektą“, manau, Jums vienodai svarbios, reikšmingos visos tiesos – ir archeologinės, ir mitinės, istorinės, tikėjimo, simbolių, tautosakos, jausmų, nuojautų, gandų... Paslapčių daug, bet kaip jos gyvos žmonių sąmonėje? Kartais atrodo, kad tie Verkiai net ir gyvastingi, gyvybingi pačia paslaptimi, kuri ir dvasinių jėgų teikia... Kaupiat, skleidžiat žinias apie šią Lietuvoje išskirtinę vietovę, formuojate tam tikrą jos vaizdinį – gal turite kokį, sakytum, idėjinį, mokslinį „atspirties tašką“?

Prieš penketą metų kartu su Jonu Trinkūnu susipažinome su S. Lasavicko archyvu. Sužavėjo mintis esą mes neturime matyti Verkius tik nuo vyskupinio periodo. Tai būtų labai ribotas, Verkių istoriją nuskurdinantis požiūris. Ši mintis sutvirtino mano nuostatas: būtina pažinimu skverbtis kuo giliau į senovę, tik tada tikriau atsiskleidžia senasis paveldas, gyvenimo būdas – visa tautos istorija. Organizuodama etnokultūrinius renginius, būtent taip ir stengiuosi daryti – skverbtis prie pirminio pamato. Pirmiausia tai įsikūnija praktiškai organizuojant tradicines, kalendorines šventes. Verkiuose po žemėm atrasti ir buvusios bažnyčios, ir koplyčios, ir senojo, vadintino prigimtiniu, tikėjimo šventyklos pamatai, tad čia niekaip negalima apsiriboti vien vyskupiniu laikotarpiu, atsieti Verkius nuo seniausiųjų ikikrikščioniškųjų laikų. Įpareigoja ir padavimas apie Lizdeiką. Taip lyg savaime „dėstosi“ Verkių Romuva. Naujausių archeologinių tyrimų, vadovaujamų R. Žukovskio, duomenys (atkastieji XIII–XIV a. palaidojimai) patvirtina, ką Sigitas teigė jau 1991 metais: „Kalno viršuje, priešais šventyklos pastatą, senovėje būta šventojo alko su pagoniškų apeigų palaidojimais“. Be to, S. Lasavickas bandė samprotauti, kur galėjo gyventi ir pats žynys: esą apačioje prie Neries ties pietrytiniu kalno šlaitu (rytinis šlaitas, akivaizdu ir dabar, integruotas į viršutinį parką). Neatsitiktinai ten, apatinėje terasoje prie Neries, kur dabar tvenkiniai, vandenvietė, vilutė, – ir vyskupai po krikšto savo pirmus rūmus statėsi. Rytiniu šlaitu ėjo kelias į kalną (tai žymu ir dabar). Apačioje būta didelio parko su tvenkiniais, liepteliais, tilteliais, gėlynais. Labai palanku gyventi rytinėje Verkių kalno pašlaitėje: įsaulis,

Verkių dvaro tuneliai.

Tunelyje į sieną įmūrytas dubenėtas akmuo.

2008-ųjų Rasos šventė Verkių parke. Keiiči'o Kagi'o nuotrauka.

upė, nuo ledynmečio – ežerėlių, išsibarsčiusių Verkių miške, virtinės. Nepaprasto grožio kampelis!

Minėjote apie pastangas senovę atspindėti ir net Verkius pažinti tradicinėmis šventėmis...

Labai norėjosi, kad protėvių šventyklos vieta (Sigitas ten aukurą pastatė) būtų įprasminta. Tad kilo mintis būtent čia burti žmones į Rasos šventes. Nuo jų pradėjau šiandienos Verkių įprasminimą, nes Rãsos – iškiliausia, gražiausia kalendorinė šventė, gal geriausiai išnagrinėta, gausu žinomų tos šventės elementų, dainų. Be to, norėjau teigti vilniečiams, kad Verkiai – ne atsitiktinė, o energetiškai ypač aktyvi vietovė: su tuo nuostabaus grožio kalnu, tolimu, plačiu reginiu nuo jo, kur Neris srūva kone stačiu kampu, su Verkės upeliūkščiu, paskutinį kilometrą lekiančiu strimgalviais, atitekančiu čia iš Verkių šventagirės. Norėjosi Verkiams lyg ir grąžinti senovines apeigas, kurias, šventai tikiu, trumpiausią metų naktį šioje sakralinėje aplinkoje atlikinėjo mūsų protėviai. Gamtinė, istorinė aplinka ir dabar įgalina labai gerai „išdėlioti" visus šventės elementus: vainikų plukdymą, medžių pagerbimą, ant aukšto kalno saulės palydėjimą, jos pasitikimą prieš patekant, maudynėmis upelėje, šokiu basom po rasotą žolę – visą šventės pilnatvę. „Oi kas ti aušta, ar ne aušrelė, oi kas ty teka, ar ne saulelė..." – skamba mūsų šventė ant kalno, vos prasimuša pirmieji ryto spinduliai... Dalyvaujančiųjų niekada nestinga, jiems čia esą būna gera. Lizdeikos aukuro ugnį gerbiame ir per žiemos saulėgrįžą, rudens lygiadienį (Baltų vienybės dieną). Per Vėlines ant kauburėlių, kur griautiniai kapai (parko beveik viduryje) uždegam žvakeles, dainuoja folkloro ansambliai. Pastaraisiais metais jaučiama padidėjusi žmonių trauka prie aukuro. Atvažiuoja besituokiantys, užkuria ugnį, atliekamos apeigos, atveža ir vaikus krikštyti... Tai vis pačių žmonių iniciatyva.

Ar turite sukaupę apie Verkius tautosakos, mitologinių žinių?

Tai silpnoji vieta, nes nėra surinkta šio krašto apylinkių tautosakinė, mitologinė medžiaga. Iš žmonių žinios ataidi tik nuogirdom: esą kalnelis, kurį perkasė archeologas A. Varnas, vadinamas Bažnytėlės kalnu (tarp liepų alėjos ir į dešinę išsišakojančio tako, kur dabar parašyta „Verkių senkapiai"). Apylinkių žmonės tą kalvelę būtent taip vadina, bet jokių buvusių pamatų archeologai ten nerado, tik žmonių kaulelius. Gal tas pavadinimas – nuo labai senų laikų, gal „Bažnytėlė" – ne statinio reikšme, o apeigų, aukojimų atlikimo vietą žymėjo, juk aplink kapai – šventasis alkas, šventa protėvių vieta, kuri, atėjus krikščioniškiems laikams, gal ir pavadinta „Bažnytėle".

Esate susipažinus gal su visa įmanoma literatūra apie Verkius: kiek, kur gi čia vis tik buvę kapinių?

Rašytinės medžiagos apie tai nedaug. Po R. Žukovskio tyrinėjimų lyg ir aiškėja kapinyno ribos: tai teritorija iki dabartinių teniso kortų (šiaurėje), prie centrinių vartų, nuo jų – į dešinę iki pat šlaito, visa pieva, kur pavieniai medžiai (netoli dviejų liepų atrasti ir garsūs du kapai su gausiom įkapėm), piečiau – A. Varno atrastieji kapai.

Yra aprašymų, kad statant sargo namelį žmonių kaulai mėtėsi. Ir kasant fontaną prieš buvusius centrinius rūmus žmonių kaulai mėtėsi. Tiesiant Žaliųjų Ežerų gatvę tarp arklidžių ir senojo pašto pastatų taip pat buvo rasta žmonių palaidojimų. Ir šlaitelyje tvenkinio link, kur kryžius stovėjo… Sunkiau pasakyti, kurių laikų būta palaidojimų: A. Varno rastieji datuoti XV–XVII a. R. Žukovskio – XIII–XIV a. Akivaizdu – ilgai laidota. Gal tai iš dalies paaiškina faktą, kodėl pirmieji vyskupai, gavę čia valdas, XV–XVI a. rūmus statėsi ne ant kalno, o apačioje prie Neries. Tik XVII a. pabaigoje vyskupas K. Bžostovskis „užnešė“ ant kalno savo rūmus-tvirtovę. Ilgus šimtmečius po krikšto vyskupų rūmų ant kalno dar nebuvo.

Ar esama tokių žinių?

Taip, yra aprašyti pirmieji vyskupų rūmai prie Neries, apatinis parkas. Tuo metu kai kurių pastatų būta ir Trinapolyje. Akivaizdu, kad krikšto metu ir po jo ant kalno vis dar buvo laidojama. Antra vertus, akivaizdu ir tai, kad vyskupai galiausiai vis tiek savo rūmus į kapinių teritoriją „užkėlė“, o krikščionybės idėjoms skleisti netoliese įrengė Kryžiaus kelią, jo pabaigoje surentė šv. Kryžiaus atradimo bažnyčią, prie Neries Trinapolyje vienuolius trinitorius įkurdino…

Archeologas A. Varnas, Verkiuose kasinėjęs prieš dvi dešimtis metų, labai stebėjosi, kad net XVII a. šalia vyskupų rūmų laidota su įkapėm. Jis, pasirodo, pranašiškai spėjo, esą, matyt, čia pat turėjo būti ir ikikriščioniškieji kapai, kurių įtakos laidoti tradiciškai, su įkapėm, nė patys šalia gyveną vyskupai ilgai negalėjo įveikti: senųjų kapinių artumas palaikė senąją dvasią.

Žmonių sąmonė negreit kinta, vyskupai galiausiai turėjo labai ryžtingai veikti – statyti rūmus, skleisti naujas idėjas faktiškai ant žmonių kaulų…

Ar esama bent kokių, sakytum, pėdsakų, šalutinių įrodymų apie čia buvusią šventvietę?

Verkių dvarvietėje yra gerai išsilaikiusių tunelių, vandeniui tekėti. Vieni, manoma, ėjo pro centrinius vartus arklidžių link, kiti per fontaną iki vakarinės oficinos. Belandžiodama atkarpoje nuo rytinės oficinos šiaurinio fligelio iki buvusio fontano, pati mačiau į sienas įmūrytus penkis dubenėtus akmenis: apvalūs, vidury dubenėliai, gražūs, taisyklingi. Kiek jų gal yra atgręžtų į nematomą pusę – vienas Dievas žino. R. Matulis, daug metų tyrinėjęs mitologinius akmenis, mano, kad ten, Verkiuose, gal gaminti aukurai… Neaišku, bet tikra, kad ten būta daug apeiginių dubenėtų akmenų. Vyskupai juos, be abejo, slėpė… (Beje, vieno piliečio kieme netoli Verkių kalno mačiau gal 20 dubenėtų akmenų, „privačia iniciatyva“ suvežtų iš įvairių vietovių. Ten galėjo būti ir garsusis Maišiagalos apeiginis akmuo. Toks barbariškumas –

Verkių parke švenčiama Rasos šventė. Antroji iš kairės – šio pokalbio autorė Nijolė Balčiūnienė.

2008-ųjų Rasos šventė Verkių parke. Keiiči'o Kagi'o nuotrauka.

neretas reiškinys. Apeiginiai akmenys – visos Lietuvos kultūrinis paveldas, visos tautos turtas, o neatrodo, kad esama jų apsaugos reglamentų).

S. Lasavickas minėjo pilkapius? Kas, kur jie čia?

A. Varnas kalvas, kauburėlius viršutinėje parko dalyje vadina žemyninėm smėlio kopom. Šioje, pietrytinėje Lietuvos dalyje, geografiškai tai įmanoma: Dzūkijoje daug kur žinomos supustytos smėlio kopos. Galėjo būti ir čia. Jos nukasinėtos, išlygintos ką statant, įveisiant daržus. Neblogai išsilaikė kopos, kur užrašas ,,Verkių senkapiai", t.y. Bažnytėlės kalne. Į tuos buvusius kalnelius, smėlio kopas, matyt, ir laidota. S. Lasavickas juos vadina pilkapiais, spėdamas, kad gal ir – ,,kopos su pagoniškų apeigų palaidojimais" tikriausiai per visą kalno viršų iki pat šiltnamio. Taip jis nusakė be archeologinio tyrimo ir, pasirodo, buvo teisus. Didžioji kopa – prie rytinių rūmų šiaurinės dalies. M. Balinskis XIX a. viduryje rašė, kad tai gali būti pilkapis, tačiau praeitą vasarą archeologai perkasė ją siauru grioviu – palaidojimų nerado, o tik vamzdžius vandeniui tekėti: Vitgenšteino laikais (po J. Masalskio), kai viršutinė Verkių kalno dalis buvo performuota, apsodinta gėlynais, suformuoti pramogų kalneliai, tie vamzdžiai tarnavo, matyt, gėlynų laistymui…

Truputį netikėtai Verkių kalną Jūs vadinate alku. Įprasta šio žodžio prasmė – ikikrikščioniškųjų laikų šventvietė, šventovė, šventagirė.

Šventa giria, Sigito manymu, tęsėsi toli į šiaurę nuo dabartinių Verkių dvarvietės. Vis magėjo išsiaiškinti, išsitirti, kodėl jis taip teigė, tad patraukiau paslaptingosios Verkės pakrantėmis aukštyn. Prisigavau iki aukštupio – o čia apstulbinta buvau žaliuojančių gražuolių ąžuolų galybės. Tų senolių išlikę apie dešimtį. Kai kurių kamienus keturiese vos apglėbėme. Pasak botanikų, jie gal penkių–šešių šimtų metų. Išties tarytum senos šventagirės palikimas. (Laimė, ten neprivažiuosi, atvedu tik tuos gražius žmones, kurie pėsčiomis sekmadieniais kartu su manimi keliauja.) Neramu, nes ne vienas iš tokių gražuolių jau buvo supjaustytas ir išvežtas. Mano nuomone, ąžuolas turėtų būti suvokiamas ne tik kaip gamtos, bet ir kultūros, visos tautos vertybė. Žaliuojantis ar nudžiuvęs, ar net nuvirtęs. Šimtamečiai ąžuolai, kaip kalba, dainos, papročiai tarsi jungia mus su protėvių apeigom, tradicijom. Studijų laikais gražu būdavo klausytis prof. Č. Kudabos: ,,Ir kalnas, ir upelis, ir medis turi atmintį". Gal todėl žmogų nuolat vilioja natūrali, nesugadinta, nesukultūrinta gamta, turinti pirminį grožį… Pamenu, kai keliavome Balsio ir Gulbino tarpežeriu, priėjome gūdžią vietą: senos skarotos eglės, užpelkėjimai, medžiai suvirtę, atrodo, kad tuojau išlįs koks ,,pelkių bildukas". Visi nuščiuvo, stovėjo apstulbę, tarsi prisilietę prie pirmapradžio gamtos grožio. Gal pusvalandį niekur nesitraukėme, mačiau, kaip visi džiaugėsi, kad dar yra tokių neliestų kampelių. Gaila, bet kasmet jų vis mažiau, įsigali ,,sukultūrinto kraštovaizdžio" samprata. O žmonės džiaugiasi, kaip maži vaikai, pėsčiomis keliaudami Ribiškių, Barsukynės raguvynais, šlapiomis Kaukysos ar Verkių ežerėlių pakrantėmis.

XIII–XIV a. Vilnius virė: statydamas įtvirtinimus, pilis, vandens užtvaras, perkasdamas Vilnios vagą – rūpinosi

gynybiniais, administraciniais, valstybės kūrimo, išlikimo dalykais. Gal tuo metu dvasininkijai atrodė patrauklesni Verkiai?.. Kaip Jūs manote?

Vilnius kūrėsi, sakytum, labai sudėtingoje vietoje: vandenys, pelkės, pažliugusi dviejų upių santaka, iš šlaitų srūvantys gausūs šaltiniai… Sunku čia buvo įsikurti. Manau, Verkiuose būta išties geresnių gamtinių sąlygų senosioms apeigoms, dvasiniam centrui, žmonėms gyventi. Kitaip – iš kur gi čia ilgus amžius būtų tokie dideli kapinynai. Mes dar nežinome Verkių senosios istorijos, net – kur buvo Verkių Romuvos gyvenvietė...

Senojo tikėjimo laikais, pasak mitologų, laidota „už vandens“. Gintautas Vėlius viduramžių Kernavės kapines rado būtent tai žinodamas. Tad čia gal reikėtų atvirkščiai – „už vandens“ ieškoti gyvenamųjų vietų?..

Logiška, bet archeologai ten dar netyrinėjo. Dar nesame atradę miesto, gal net didelio miesto.

Švenčiame Lietuvos vardo rašytinio paminėjimo tūkstantmetį (Z. Zinkevičius teigia, kad tas vardas žinotas jau ir trečiajame amžiuje). Juokinga klausti, bet kaip, Jūsų įsivaizdavimu, atrodė čia gyvenimas, kalnas prieš tą dešimtį šimtmečių?

Be abejonės, buvo šventvietė, svarbi mūsų senojo tikėjimo apeigų vieta. Aplinkui – didžiausios girios, ąžuolynai, tarp jų – ir šventais laikytieji, į kuriuos net kunigaikščiai nedrįsdavo įžengti. Begalinė santarvė, darna su gamta, pagarba jai. Tos idilės nuolat ilgiuosi, trokštu: žmogus galėjo gyventi ir dirbti kartu su gamta, su saule keltis ir gultis. Augau nuostabaus grožio Dubysos slėnyje ant upės kranto, nuo mažų dienų gyvas manyje tas neišsakomas gamtos pajautimas, senovinėm dainom, dainuotom tėvo, išsakytas senolių gyvenimo būdas. Kalendorinių švenčių, pažintinių žygių metu artinu šiandienos žmogų prie tos darnos, kai darbas, šventės persipindavo savaime, natūraliai, neatsietai. Dvasiškai gražus turėjo būti tada žmonių gyvenimas! Štai ateina pavasaris, nuo kalno žvilga, srūva upeliai, sniegai tirpsta, žydi saulutė – žmonės dainuoja „… pavasaris pavandenis plovė, vanduo – kalnus, klonius…“ Štai – gegutė kukuoja, pumpurai sprogsta – gamta žadinama, būdinama... O štai ir Perkūno sprogimas – atrakinama žemė, jos darbai… Prasideda vasara, atplūsta ruduo… Štai vėl ramybės, Vėlinių metas… Kai pagalvoju: jei žmogus prieš daugelį amžių turėjo tokią gražią santarvę, matyt, jautė ir begalinę dvasinę ramybę, gyvenimo džiugesį – daug gilesnį, nei mes šiandien. Esame gi visiškai išdraskyti: nei tą tekančią saulę matome, nei paliečiame žemę basom kojom, nei paukštelį mieste girdime, nei tą medį apkabiname, neprisiglaudžiame prie jo – skurdžiai ir vargšai, sulindę į dėžutes, į kompiuterius… Ilgiuosi prieš tūkstantmetį, manau, buvusios darnos, žmogaus sutarimo su gamta. Ne tik ilgiuosi, bet ir ieškau, siekiu suprasti, išjausti, teikti aplinkiniams.

Stulbinančiai nuosekli esate…

Ta „prieštūkstantinė“ būklė žmogaus pasąmonėje ir dabar tebėra, tik mes įsprausti į įsipareigojimų valandas, tad esame, sakyčiau, skurdesni net turėdami koncertų sales…

Verkiai – ir kaip simbolis…

Išties: tai mūsų senojo tikėjimo, senosios kultūros, senojo gyvenimo būdo simbolis, tik išlieka daug neatskleisto ir – džiaugsmas: bus dar atradimų!

Kas, Jūsų supratimu, čia pirmiausia darytina?

Archeologai turi tęsti tyrimus, nustatyti aiškias kapinyno ribas. O tiesti Vitgenšteino takus dabar, manau, neetiška, neišsiaiškinus senojo kapinyno ribų. Skubantys kuo greičiau atkurti juos neįvertina mūsų istorijos svarbos. Kultūros paveldo saugotojai turėtų tarti ir savo svarų žodį. Kodėl gi svarstoma apie XIX a. takus, parką, o visiškai nekalbama apie seniausio paveldo išsaugojimą. Reikėtų ieškoti pirmųjų vyskupų pastatų, buvusių prie Neries, kalno apačioje. Labai svarbi mitologinė tyrimo pusė: būtinos tautosakos ekspedicijos. Laukiu, kada pagal archeologų naujausius radinius, įkapes bus pagaminti papuošalai: priartėtume prie senųjų laikų simbolikos, turėtume būtent Verkių ženklus, papuošalus. Kiek įžiūrėjau smėlyje – moters kape ant kiekvieno žalvarinio narelio apgalvy buvo po svastiką – mūsų senąjį ugnies ženklą…

Gal neatsitiktinis ir Jūsų vidinis noras ugnį, aukurą čia kurti…

Esi teisus. Kai pamačiau tą simboliką, net persmelkė mane: gal ne tuščia, ne beprasmiška, ką dariau tiek metų, apie ką stengiausi žmonėms pasakoti. Esu nuojautos, jausmo žmogus, bet ir tie ženklai patvirtina: išties čia virė senasis ikivyskupinis dvasinis gyvenimas.

Gyvename visai kitais laikais, ir tos senosios apeigos, daugeliui gal atrodo rafinuotos, dirbtinės, netikros…

Apeigų prie aukuro akimirkomis, kai susilieja į vienį sutartinių vibracija, ugnis, sakralinė šventovės aplinka, – teikia didžiulį dvasinį džiaugsmą, gilų išgyvenimą. Užmirštu tada, koks dabar amžius… Nuojauta, jausmas, gal iš protėvių perduotas, man kužda, kaip elgtis, nors dažnai nėra tam jokio paaiškinimo. Tai klostosi savaime, natūraliai. Kaupi, žmogus, žinias, kalbini senolius, klausai sutartinių, giliniesi į dainų tekstus, o darai, kalbi taip, kaip širdis sako. Dažniausiai tai ir būna tiesa.

The Mundane of Verkiai Mystery

Liudvikas Giedraitis talks to Nijole Balčiūnienė, the culturologist of the Verkiai and Pavilniai Regional Park. They discuss everyday life in this area of extreme beauty and the efforts that are made to bring some contemporary life to this ancient spiritual centre. Excursions are organized here and festivals of the year remind people of the old Baltic Religion.

Po Jono Basanavičiaus premijos vainiku

Liudvikas GIEDRAITIS

Signatarų namai Vilniuje turi savotišką tradiciją Jono Basanavičiaus premijos „senbuviams“ pristatyti naująjį laureatą: patriarcho memorialiniame kambary pasodinamas jis į puošnų krėslą po gražiu portretu su lenktu stambių bulgariškų raidžių užrašu Докторъ Бассановичъ (tai, pasirodo, buvusi gydytojo J. Basanavičiaus iškaba Bulgarijoje). Senieji premijos „turėtojai“ šio to teiraujasi, patys ką primena, „jaunasis“ laureatas prisiminimais perbėga savo gyvenimo vingius… Puiki dėmesio žmogui valanda, o tas žmogus šiemet – **Stasys SKRODENIS**. „Esu gimęs, – sakė, – Dionizo Poškos buvusio baudžiauninko troboje, statytoje 1862 metais, ko gero, kirtimų žemėje palei dvaro pakraštį. Mūsų žemės dalis buvo dvaro žemėje. Ją dirbau nuo pat vaikystės. Aura, kuri supo Dionizą Pošką, matyt, ir mane stūmė prie senienų, noro pažinti, kas esame, savo praeitį…“

Stasys Skrodenis

Premijos paskyrimo nuostatuose teigiama, kad ji skiriama už penkerių metų darbus, tačiau, Laureato supratimu, iš esmės tai viso gyvenimo darbų įvertinimas, tarytum stogas, kuris neįmanomas be pamatų. O tie pamatai buvę stebuklingi: ėjimas „iš folkloro į folklorą“. Būdamas neturtingo žemdirbio vaikas, nuo mažumės ūkio darbus pažino ne iš etnologų knygų, o iš paties gyvenimo… Be to, devynerių metų jau ir jaunimą vakaruškose šokdinęs, bandonija grodamas. Septynerius metus šitaip – kaimo muzikantu, tad vestuvių papročius žinąs taip pat ne iš knygų, o iš paties gyvenimo: privalai žinoti, kitaip niekas groti nekvies. Buvęs ir kolūkiečiu, iki įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros… Po studijų ruošėsi grįžti į tėviškę, dirbti Baublių muziejaus direktoriumi, bet Kostas Korsakas, tuometinis Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius, pakvietė į Tautosakos skyrių. Pradžioje kortelėse rašęs tautosakos tekstus, tačiau pamažu ir „moksliniai interesai pakrypo į folkloristiką“. Taip 1968 metais buvo apginta disertacija „Lietuvių kalendorinių apeigų tautosaka“.

Per Augustą Niemį paviliojo suomių tautosaka. Stebuklas, ką šis žmogus nuveikė lietuvių tautai. Užsienietis – atvažiavo į Lietuvą, išmoko mūsų kalbą, užrašė pusketvirto tūkstančio dainų! „Svetimoje šalyje tokį darbą nuveikti – fantastika! Rūpėjo pratęsti A. Niemio darbą, savaip atsidėkoti už jį Suomijai“. Taip 1989 metais atsiradusi monografija „Baltai ir jų šiaurės kaimynai“. Rūpėjo lietuvių, finougrų ir kitų Baltijos tautų folkloro sąsajos. Tai skatino išmokti kalbas, o jų mokėjimas, savo ruožtu, – imtis knygų vertimo. „Kai atsibosta mokslinis darbas, išverti grožinę knygą, atsigauni…“ Taip išversta – iš suomių kalbos dvidešimt penkios, iš estų – keturios, iš sorbų, bulgarų, lenkų… Atgaiva!

J. Basanavičiaus premijos laureato Leonardo Saukos apibūdinimu, pagrindinis S. Skrodenio būdo bruožas – „darbštumas aukščiausiu laipsniu“ („žmoniškumas, žmogiška šiluma“, – atrodė Irenai Seliukaitei), o paties Laureato požiūriu, – „neaiškumo pojūtis“. Tai esanti ir bene svarbiausia darbų paskata. „Aš dirbu tol, kol pasidaro aišku“.

Su suomių kalbą studijuojančiųjų Vilniaus pedagoginiame universitete grupe. 1995 m.

Lyg ir savaime taip: knygą versti pasirenkąs ,,dažniausiai sunkią“. Paskui – plūkiasi. O kai pasidaro aišku – atpuola noras dirbti, ieškoma kito neaiškumo. Stalčiuje kaupiasi ,,perteklius popierių su nebaigtais darbais“. Žinąs tą blogybę, bet niekaip negaljs suvaldyti… Iš to noro pasigrumti su neaiškumais jaunystėje būta šio to ir aferistiško: studijų laikais pasirinkęs tada gerokai ,,netinkamą“ temą ,,Maironio poezijos melodika“, arba – susidomėjęs žurnalo ,,Tygodnik wileński“ 1918–1920 metų literatūrinėmis publikacijomis, o lenkų kalbos – beveik nė žodžio. Vieną puslapį perskaitęs su žodynu, antrą jau lengviau – taip visi žurnalai buvo ištyrinėti, darbas parašytas. Kaupdamas žinias disertacijai, čekų žurnale aptikęs straipsnį apie Jievaro tiltą – išmoko ir tą kalbą ,,Taip įkinkai save, žmogus, į darbus“. Tačiau taip išsirutuliojo ir tolimesnių mokslinių interesų ratas – gretinti įvairių tautų tautosaką. 1992 m. apginta habilituoto daktaro disertacija ,,Baltai ir jų šiaurės kaimynai: lietuvių – estų – suomių senieji kultūriniai-folkloriniai ryšiai“. Pasinaudota bene keturiolikos užsienio šalių tautosakine medžiaga.

J. Basanavičiaus premijos laureatės Irenos Seliukaitės apibūdinimu, ypač ,,gražiai S. Skrodenio veikla išsigrynino per pastaruosius ketverius metus“, kai pasirodė jo parengti folklorininkams ir visiems etnine kultūra besidomintiems reikšmingi darbai: parengtas Zenono Slaviūno raštų dvitomis, Antano Mockaus, Juozo Baldžiaus raštai, išleista studija ,,Folkloras ir folklorizmas“, tirianti, kaip šių dienų tikrovė pakeitė mūsų tradicinį folklorą, išversti ir paskelbti suomių folklorininkų A. R. Niemio, Viljo Mansikkos raštai, Mailos Talvio lituanistiniai veikalai. Išskirtinos svarbos Lietuvai turi S. Skrodenio ryšys su Suomijos folkloro tyrinėtojais, kultūriniu gyvenimu, Lietuvos ir Suomijos draugijos įkūrimu ir veikla, suomių kalbos studijų inicijavimu Vilniaus pedagoginiame universitete. Suomiai labai pagarbiai įvertinę tai, 1998 metais apdovanodami profesorių Suomijos Liūto riterių komandoro ordinu.

Apdovanotas Suomijos Liūto riterių komandoro ordinu. 1998 m.

J. Basanavičiaus premija esą verta ypatingo džiaugsmo ir pasididžiavimo, nes ji ne tik valstybinė, bet ir tautinė. Deja, šio mūsų patriarcho mokslinės teorijos, Laureato nuomone, dar nėra tinkamai įvertintos, apmąstytos (,,gimnazistui Kazimierui Būgai“ jas pasmerkus), pagerbtos Lietuvoje. O Suomijoje vienais metais pasirodė apie dvidešimt penki išsamūs straipsniai J. Basanavičiaus gyvenimo ir teorijų tema. Nė vienas kitas Lietuvos mokslininkas

Seminare prie Dionizo Poškos memorialinio muziejaus. 2006 m. Nuotraukos iš S. Skrodenio asmeninio archyvo.

ten nėra sulaukęs tokio dėmesio. ,,Esam įsikalę: J. Basanavičius klydo, romantikas, bet mes visi dirbdami, įsigilindami į savo sritį, esame bent kiek romantikai…“

,,Taikliais prasmių akcentais, emocionalumu“ (pasak J. Basanavičiaus premijos laureato L. Saukos) S. Skrodenis – Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius (trisdešimt penkeri metai paskirti tautosakos dėstymui!) diegė, žadino domėjimąsi liaudies kūryba. Jis išsirūpino, kad studentams būtų privaloma tautosakos rinkimo praktika (taip buvo užrašyta per 70 tūkst. tautosakos vienetų, kol įstaigos valdžia tai nutraukė).

Laureatas – ir Kraštotyros draugijos narys nuo pat jos įsikūrimo. Pastarųjų kelerių metų jo pilietinė visuomeninė veikla tiesiogiai siejasi… vėl su gimtine – Bijotais, Baubliais, rūpesčiu, kad šis pirmasis Lietuvos muziejus, kurį esą nustekeno, išpustė Šiaulių ,,Aušra“ išsiveždama eksponatus (nedaug esą betrūkę, kad būtų parduoti, privatizuoti Baubliai). ,,Nebuvo man kito kelio (pasak S. Skrodenio), surizikavau imtis žygių“. Ilgalaikės pastangos minant ,,instancijų“ kabinetus, aiškinant būtinybę išsaugoti Baublius, Bijotus kaip svarbų to krašto kultūrinės traukos centrą, organizuojant konferencijas, įtikinėjant žmones nelikti abejingais dėl savo paveldo, istorinės dvasios sunykimo, rūpinantis, kad Baubliai priklausytų Šilalės rajono savivaldybei – neliko bevaisės… Profesoriaus teigimu, ,,dabar jau viskas gerai, išsirūpinta pinigų, po dvejų metų ten galima bus užsukti, pasižmonėti… Nenoriu likti visišku vilniečiu, čia esu – vis tiek ,,emigracijoje“.

Under the Wreath of Jonas Basanavičius Award

Liudvikas GIEDRAITIS

Every year the Jonas Basanavičius Award goes to the person who achieved most in the field of regional studies. In 2008, the award winner was Vilnius Pedagogical University Professor doc. Stasys Skrodenis, the founder and Head of the Lithuanian–Finnish Society, and prolific translator from Finnish, Estonian and Sorbian.

Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: KAUKAS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – baltų mitinė būtybė kaukas. Tikslas – remiantis šaltiniais (istoriniais, įvairių žanrų tautosakos, kalbos, tyrinėtojų darbais), pagal išgales išsamiai aprašyti šios mitinės būtybės vaizdinį. Metodai – aprašomasis bei struktūrinis (nes ir aprašant, duomenis tenka klasifikuoti, o tokia klasifikacija neįmanoma be pirminės struktūrinės analizės). Išvados: kaukas – ar, veikiau, daugiskaita kaukai – iškyla kaip ryškiai chtoniškos prigimties būtybės, susijusios su smulkiais žemės iškilumais ir mirusiųjų bei dar negimusiųjų vėlėmis.

Pastaba: kai kurie vertimai iš kitų kalbų nesutampa su publikuotaisiais, tąsyk pastarųjų nuorodos pateikiamos skliaustuose; skliaustuose taip pat nurodomi papildomi cituojamų tekstų variantai bei literatūra, kur jie persakomi, interpretuojami ar komentuojami.

Prasminiai žodžiai: kaukas, baltų mitinės būtybės, baltų mitologija.

Istorinių šaltinių žinios

Kaukas pirmąsyk paminėtas XIV a. pradžioje vokiečių–prūsų kalbos vadinamajame Elbingo žodynėlyje, kur prūsų kalbos *Cawx* į to meto atitinkamą vokiečių tarmę išversta *Tufel*, taigi „velnias“ BRMŠ1, 326; MžPKP2, 14. Kadangi kalbama apie prūsus, tai lieka ne visai aišku, ar tikrai prūsai šitaip vadino savą velnio atitikmenį, ar veikiau krikščionys vokiečiai bendrą prūsams ir lietuviams kauką Prūsijoje būdingai apšaukė „velniu“ ir pritaikė krikščioniškajam Velniui pavadinti VlBP, 81; MžPKEŽ2, 149. J. Balys manė, jog iš prūsų „greičiausia bus kilęs“ ir lietuvių kaukas BlA1, 104–105; LM2, 369, 401 (negana to, jis net buvo spėjęs, esą kaukas, kaip mitinė būtybė, apskritai „yra per senprūsius atėjęs iš germanų“ BlA1, 106; LM2, 372), tačiau sprendžiant iš jo sąsajų su lietuvių bei latvių atitinkama bendrine leksika ir vietovardžiais (žr. toliau), taip manyti vargiai pagrįsta.

Lietuvių kaukas pirmąsyk paminėtas Martyno Mažvydo „Katekizme“ – pirmojoje lietuviškoje knygoje, 1547 m. išleistoje Mažojoje Lietuvoje (taigi prūsų kaimynystėje), – ir paminėtas net du kartus. Vienąsyk lotyniškoje prakalboje į kunigus: *Quid ad malas artes adjiciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profitentur suos* „Tie, kurie linkę į piktus darbus, savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“ BRMŠ2, 184; antrąsyk jau lietuviškoje prakalboje į liaudį: *Kaukus Sʒemepatis ir laukasargus pameskiet, / Viſas welnuwas deiwes apleiſkiet* BRMŠ2, 186. Čia, kaip matome, kaukai irgi priskiriami „visoms velnuvoms“, betgi – kartu su kitomis paminėtomis lietuvių dievybėmis (tarp jų „deivėmis“), juoba priskiriami krikščionio pamokslininko, todėl tikrasis kauko santykis su velniu iš šio pranešimo nė kiek nepasidaro aiškesnis. Panašiai vadinamojoje Volfenbiutelio postilėje, nežinomų vertėjų išverstoje į lietuvių kalbą ir papildytoje lietuviškais dalykais (1573 m.): *...Tikedami ing ſʒemepacʒius, Eitwarius, kaukus…*; *...kaip neſang welnas ira etwaras, / teip beſas ira ſʒemepatis, teipag cʒertas* [velnias] *ira Apideme, teiegi pikullai ira kaukai, tai wiſsa kruwai pati welina ira, Taſiegi welinas / bieſas cʒertas, a pikulas… ira Eitwarai ſʒemepatei, kaukai etc. kurios ghe* [jie] *meldʒ* BRMŠ2, 446. Kadangi viskas urmu yra „velnio“ ir „velnias“, tai kas iš tikrųjų yra kas, čia, kaip matyti, nė nesistengta atskirti ir apibūdinti. Panašiai Jono Bretkūno „Postilėje“ 1591 m.: *Pameſkigi miela Lietuwa melſtiſſi / kaukus / Aitwara / Sʒemepacʒius alba kitas Deiwes…*; *...kaip ir durnai Lietuwa pirm ſshu metu / meldeſſi / Sʒemepacʒus / Kaukus* BRMŠ2, 318, 319. (BlA2, 146; LM2, 148, 386, 398; LM3, 93; (BlR2, 310).) Šiaip ar taip, tokie pamokymai rodo kauką tuomet liaudyje buvus, matyt, viena iš populiariausių senųjų dievybių.

Panašiu laiku (1582 m.) Didžiojoje Lietuvoje kaukus pamini, suteikdamas apie juos ir šiokių tokių tikresnių, vertingų žinių, Jonas Lasickis: *Kaukie, sunt lemures, quos Russi Vboze appellant: barbatuli, altitudine vnius palmi extensi: ijs qui illos esse credunt conspicui: aliis minime. his cibi omnis edulii apponuntur. quod nisi fiat, ea sunt opinione, vt ideo suas fortunas (id quod accidit) amittant* „Kaukai – tai vėlės be vietos, kurias rusai vadina *ubože*; tokie barzdukai, vienos plaštakos [ilgio vienetas = 7, 39 cm] didumo. Kurie tiki juos esant, tie juos mato; kiti – ne. Maisto jiems duoda visa ko valgomo. Mat to nepadarę, jų nuomone, prarastų savo gerovę (o taip atsitinka)“ BRMŠ2, 584, (597); Lsc, (25), 44.

Toliau Mikalojus Daukša savo „Katekizme“ (1595 m.), sekdamas Mažosios Lietuvos pamokslininkais,

kaip prasižengėliams pagrūmoja tiems lietuviams, *kurie gárbiną vgnį, ʒemîną, ʒálcʒius, pęrkûną, mędʒiús ałkús, Mędeinés, kaukús ir kitús biéſſus* BRMŠ2, 655.

Mažojoje Lietuvoje Kristupas Sapūnas 1673 m. savo „Gramatikoje“, kaip vyriškos giminės dievų vardų pavyzdį, pamini: *Kaukas, Gabwartas, Gabjaujis* ir priduria trumpą paaiškinimą: *Deus horreorum*, taigi „svirnų“ ar „klėčių dievas“ BRMŠ3, 48, (49), bet nesuprasi, ar tas paaiškinimas skirtas tik pastarajam, ar autorius norėjo pasakyti, kad tai vieno ir to paties svirnų dievo trys vardai. Šiaip ar taip, kaukas čia aiškiai priskirtas dievams.

Frydrichas Pretorijus (apie 1680 m.) žodį *Kaukas* vokiškai paaiškina *Kinder ſo ohne Tauffe ſterben*, arba daugiskaita: *Kaukai* esą *Ungetaufft verſtorbene Kinder* BRMŠ3, 95, 98, taigi kaukai esą be krikšto mirę vaikai, reikia suprasti – be krikšto mirusių vaikų vėlės, o tai labai primena Lasickio kaukų apibūdinimą (*lemures*, bloga mirtimi mirusiųjų, blogai palaidotųjų vėlės, arba vėlės be vietos).

Daug vertingų žinių apie kaukus, pavadindamas juos ir mažybine lytimi – kaukučiais, pateikia Matas Pretorijus (XVII a. antroji pusė), kartu irgi patvirtindamas bei iš esmės papildydamas Lasickio žinią (*Deliciae Prussicae* II.19.10): *Hie solte man auch gedencken einiger Art Leute, die die alten Preussen, und jetzige Nadrawer, hoch und vor gewisse Art Menschen gehalten, so sie Kaucke nennen: Erd-Männlein. Selbige beschreiben Sie, daß Sie nur Eins Fingers lang seyn, gäntzlich von Gestalt und Gliedmassen wie ein Mensch; auff ihren Kopff haben sollen einen rothen Flecken wie ein Mützchen, nichts destoweniger aber, daß sie Preussisch geredet haben, gehöret worden* „Čia dera prisiminti dar vieną būtybių rūšį, kurią senovės prūsai bei šiuolaikiniai nadruviai labai gerbė ir laikė savotiška žmonių rūšimi, ir vadino juos kaukais – žemės žmogeliukais. Jie apibūdina juos buvus tik piršto didumo, ir sudėjimas, ir galūnės visai kaip žmogaus; ant galvos jie turėję raudoną lopinėlį kaip kepurytė, ir, be visa ko, buvo girdėjusių juos kalbant prūsiškai“ PretPĮ3, 362, (363); (BRMŠ3, 109, 229).

Toliau (IV.4.3) M. Pretorijus kaukučius priskiria prie „sėkmės dievų“: *Glücks-Götter: alß Kaukuczei, Bardzukkai, Markopete etc. etc. Diese sind alle gutte Götter, so man auch umb Hülffe angeruffen* „Sėkmės dievai: kaip kaukučiai, barzdukai, markopetai ir t.t. Visi šie yra geri dievai, tad jų ir pagalbos prašoma“ PretPĮ3, 148, (149); (BRMŠ3, 121, 239).

Toliau (IV.9.19) M. Pretorijus aptaria kaukučių santykį su barzdukais ir aitvaru: *Jetziger Zeit nennen die Nadrawer diese Barźdukkas, auch Kaukucźus, die sie obiger massen beschreiben, und halten davor, daß sie den Leuten Getreydigt und Reichthumb zuschleppen, jedoch, daß sie diese vom Aitwars, den man hie sonsten Alf heist, unterscheiden* „Šiuo metu nadruviai šituos barzdukus vadina ir kaukučiais, kuriuos vaizduoja kaip aukščiau aprašyta, ir mano, kad jie žmonėms neša grūdus bei turtus, bet skiria nuo aitvaro, čia paprastai vadinamo alfu“ PretPĮ3, 292, (293); (BRMŠ3, 145, 258). Toliau čia apie kaukučius, tapatindamas juos su barzdukais (= bezdukais? Bet plg. Lasickio lotynišką kaukų apibūdinimą *barbatuli* „barzdukai“) ir priešindamas aitvarui, Pretorijus sako, esą jie „gyvena apačioje“, „yra pažiūrėti kaip žmonės“, „nedaro žmonėms jokios žalos, bet neša jiems naudą“, savo ruožtu žmonės jiems „duoda pieno, alaus arba kokio kito gėrimo“ [AITVARAS].[1]

Kita vertus (IV.9.20), *Einige Nadrawen haben auch einen unterscheid unter den Kaukuczijs und Bezdukkus, diese wohnen eigentlich in den Wäldern, unter dem Bäumen, die Kaukkuczei aber in den Scheunen, Speichern, auch Wohnhäusern. Beyde aber nennen sie doch Barzdukkus, weil sie auff eine Art, zumahlen was der Barth betrifft, gestalt seyn* „Kai kurie nadruviai skiria kaukučius ir bezdukus, nes šie gyvena miškuose, po medžiais, o kaukučiai – daržinėse, svirnuose ir gyvenamuosiuose namuose. Tačiau abejus vadina barzdukais, nes pagal išvaizdą jie vienodi, bent jau barzdomis“ PretPĮ3, 294, (295); (BRMŠ3, 146, 259). (Pasak N. Vėliaus interpretacijos, „išeitų, kad kaukas pagal savo prigimtį yra ‘sukultūrintas’, ‘prijaukintas’ barstukas ar į jį panaši kita mitinė būtybė“ VlMB, 191.) Toliau (IV.9.22), *wenn diese Kaukucźei einen Ort belieben, sollen sie des Nachts einen hauffen Späne an einen Ort deß Hauses zusammen tragen, denn auch allerhand Mist von Vieh und Pferde, in die Milch-Töpfe werffen. Da nun der Wirth die Spähne unberühret und unverstöret, daneben auch von der bemisteten Milch getruncken, siehe, denn sollen sie sich ihme zeigen, und auch bey ihm bleiben* „jei šitie kaukučiai kurią vietą pamėgsta, tai naktį į kokią nors namo vietą prinešą krūvą skiedrų, taip pat į melžtuves primetą visokio galvijų bei arklių mėšlo. Ir jeigu šeimininkas skiedrų neliečia ir neardo, o dar jei atsigeria primėšlinto pieno, tai tuomet jie jam pasirodą ir pas jį pasilieką“; savo ruožtu šeimininkai *haben in den Scheunen oder Jaugien deß Abends ihnen einen Tisch gedecket, drauff Butter, Käse, Bier etc. gesetzet und sie zu essen genöthiget, und wenn sie gesehen, daß von der Speise waß genossen, haben sie ein guttes Glück gehoffet, und weiter ihnen mehrmahlen Speise gesetzet, insoderheit die selbige, von welcher sie scil. die Kaukuczei genossen gehabt, so aber nichts verzehret, haben sie sich eines Unglücks befürchtet* „daržinėse ir jaujose vakarais jiems padengia stalą, ant

kurio padeda sviesto, sūrio, alaus ir kt. ir primygtinai kviečia juos valgyti, ir jeigu pamato, kad valgių ragauta, tai tikisi didelės sėkmės ir toliau jiems dar daugiau valgių deda, ypač tų, kurių jie, t.y. kaukučiai, ragavo; o jeigu nieko neparagauta, tai jie būkštauja nelaimės“; bet čia Pretorijus įtaria barzdukus esant supainiotus su aitvaru PretPĮ3, 296, (297); (BRMŠ3, 146–147, 259–260).

Be to (IV.9.19), *Es haben auch die Nadrawen einige, die sie Kaukarus, item, Gabwartus et Gabartus nennen. Selbige aber sind die vorigen Kaukuczei oder Erd-Götter, die ihnen pflegen viel Gütter und segen in den Scheunen und Ställen zu zuführen* „Turi dar nadruviai ir tokių, kuriuos vadina kaukarais, taip pat gabvartais bei gabartais. Bet jie yra tie patys kaukučiai, arba žemės dievai, kurie rūpinasi jiems į daržines bei tvartus gausiai nešti turtus ir palaimą“ PretPĮ3, 294, (295); (BRMŠ3, 145–146, 259). Darsyk kaukarai (*Kaukarei*) M. Pretorijaus paminimi (IV.9.2) tarp nadruvių, skalvių, žemaičių ir lietuvių dievų PretPĮ3, 272, 273; (BRMŠ3, 142, 256), kur irgi, reikia manyti, atstoja kaukučius, arba kaukus.

Įdomios ir M. Pretorijaus žinios apie „kaukų specialistus“ kaukučionis – žynius, atsidėjusius santykiams su kaukais. Pirmiausia (IV.14.1) jis juos, kaip *Kaukucźones*, tik pamini tarp kitų kulto tarnų PretPĮ3, 390, 391; (BRMŠ3, 157, 267), o paskui (IV.15.23) ir šiek tiek apibūdina jų veiklą, suteikdamas kažkiek papildomų žinių ir apie pačius kaukus, ar kaukučius: *Sonsten sind auch einige Weideler gewesen, die man Kaukucźones genennet, oder Barźtukkones von den kleinen Erd- undt Goldt-Männern also benennet, die haben vermocht die Kaukucźus zu beschweren, daß sie an diesem, oder jenem Ort sich auffhalten sollen, haben den Leuten, so sie begehret, information gegeben, wie sie sich halten sollen, haben zu gewissen Zeiten ihre inspection drüber gehandhabet, daß sie sich durch sonderliche Gebethe, und beschwerungen hervor gebracht, da denn der Wirth sie mit ansehnlicher Speise tractiret. Wenn die erschienen, ists ihm eine sonderbahre freude gewesen, wo aber nicht, hat der Wirth sich eines gewissen schadens befürchtet. Diesen Kaukucźionen sindt gleich die Piluitten gewesen* […]*, alß welche den Reichthumb zu promoviren, dem Pilwitto gedienet, unter dennen die Kaukuczai gehören, denn der ist ein Gott des Reichthumbs gewesen. Dieser Leute, so die Kaukuczus halten, giebts noch viel, darauß erfolget, daß auch noch müssen Weideler seyn, die sie wissen hervor zu bringen. Ob nun gleich solche Weideler in so offentlichem Ansehen nun nicht mehr seyn, alß zun Zeiten Krywe, so ist doch unstrittig, daß sie doch bey den Leuten, so die Kaukuczus halten, in grossen respect leben, und vor halbe Götter gehalten werden, und dasselbe ist auch zu verstehen von den andern Weidelern* „Be to, būta ir tokių vaidilų, kuriuos vadino kaukučionimis arba dar barztukonimis, taip pramintų nuo mažų žemės bei aukso žmogeliukų. Jie sugebėjo kaukučius užkerėti, kad šie apsigyventų vienoje ar kitoje vietoje, o žmones, norinčius jų turėti, informuodavo, kaip elgtis, ir kartkartėmis patikrindavo, ar savo ypatingomis maldomis bei kerais juos iškvietė. Tuomet šeimininkas vaišindavo juos geru maistu. Jeigu jie pasirodydavo, jam buvo ypatingas džiaugsmas, o jei ne, šeimininkas būgštaudavo rimtos bėdos. Tokie pat, kaip šitie kaukučionys, buvo ir pilvyčiai […], kurie, gausindami turtą, tarnavo Pilvyčiui, kuriam priklausė ir kaukučiai, nes jis buvo turto dievas. Tokių žmonių, laikančių kaukučius, dar yra daug, vadinasi, dar turi būti ir vaidilų, kurie mokėtų juos iškviesti. Nors tokie vaidilos nūn nebėra taip gerbiami, kaip kad Krivio laikais, betgi neginčytina, kad žmonių, laikančių kaukučius, jie didžiai gerbiami ir laikomi pusiau dievais, kas pasakytina ir apie kitus vaidilas“ PretPĮ3, 422, (423); (BRMŠ3, 168, 277). Ir dar (IV.15.27): *Ein alter Zamait sagt einsmahls zu mir, es weren gewisse Leute, eine gewisse Familie, die die Kaukucźen könten bedienen. Und konte niemand anders dazu außgelehret werden, als denen die Natur selbst die fähigkeit gegeben hette* „Vienas senas žemaitis kartą man sakė, kad esama tam tikrų žmonių, vienos šeimos, kurie gali patarnauti kaukučiams. Ir niekas kitas to negali išmokti, o tik tie, kam pati gamta davė šį sugebėjimą“ PretPĮ3, 434, (435); (BRMŠ3, 173, 281).

Įdomi yra Jokūbo Brodovskio žinia, nurodanti kauko botaninį atitikmenį: šio autoriaus „Vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“ (apie 1740 m.) lietuvių žodžiais *Kaukas*, *Kaukelis*, *Kaukoras* verčiamas vokiečių *Allraun* „mandragora“ BRMŠ4, 20; nors štai toliau lietuvių *Kaukai* atitinka vokiečių *Erdmänlein* „žemės žmogeliukus“ BRMŠ4, 23, taigi tebėra mitinės būtybės, apibrėžiamos kaip ir ankstesnių autorių; o dar toliau lietuvių (nom. sg.) *Kaukarus* stovi prie vokiečių *Berg Gott* BRMŠ4, 29, taigi apibrėžiamas kaip „kalno dievas“.

Pilypo Ruigio „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1747 m.) *Kaukas* paaiškinamas kaip *ein unterirdiſch Maennchen* „požeminiai žmogeliukai“; *Kaukûra* – kaip *ein Huegel, Hoehe*, taigi „kalnelis, kalva“, „viršūnė“; o *Kaukarus* – kaip *Berggott* „kalno dievas“ BRMŠ4, 41.

Tuo pat metu Johano Heinricho Kuncmano „Žodyne“ (1747 m.) žodžiu *Kaukai* paaiškinamas vokiečių *Ungetaufte Kinder* „nekrikštyti vaikai“ BRMŠ4, 46.

O štai XVIII a. antrosios pusės vadinamajame Krauzės „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ vėlgi vokiečių *Allraun* „mandragora“ lietuviškai verčiama *Kaukaras* BRMŠ4, 35.

Ir pagaliau Gotfridas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer) rašo (1775 m.), jog *Kaukas* esąs *ein unterirdisch Männchen. Sind in der mehrern Zahl vorhanden und der Laume Kinder oder Diener* „požeminis žmogeliukas. Jų būna po daug, ir jie yra Laumės vaikai arba tarnai“ BRMŠ4, 65, (71); (OstRR, 59). Savo ruožtu *Kaukaras* esąs „kalnų dievas“, ir jo vardas kilęs tiesiog iš žodžio *kaukaras* „kalva“ OstRR, 57.

Kristijono Gotlybo Milkaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“ (1800 m.) nebepasako nieko naujo: *Kaukas* tik vokiškai paaiškinamas kaip *ein unterirdiſch Maennchen* „požeminis žmogeliukas“, o *Kaukarus* – kaip *der Berg Gott* „kalno dievas“ BRMŠ4, 79–80.

A. Schleicherio paaiškinimu (1853 m.), „*Kaukaras* yra ‘kalva, kauburys’ ir pasitaiko Lietuvoje kaip *nomen proprium*, iš to kilęs vardas *Kaukarius* (galūnė turi būti *-ius*, o ne *-us*), kilm. *-riaus*, ‘kalnų dievas’. Ar *Kaukai* ir *Kaukarius* yra tarpusavyje susiję […], aš nesiimu spręsti“ LM1, 229.

M. Akelaitis 1858 m. šiuo klausimu gerokai nuklysta į šalį: „*Kaukarus* (turėtų būti *Kaukarius*), matyt, reiškia ‘kalnų dievaitį’. Kalnelis, nedidelė pakiluma vadinasi *kaukaras*. Šis žodis susideda iš *kaukas* ir *karas*. *Kaukas* – tai ‘kūjis, kuoka’, o *kara* […] – ‘karas’, perkeltine prasme ‘kariauna’. Taigi *kaukukaras*, *kaukaras* – tai vėzdininkų būrys, kur kiekvienas karys vadinasi *kaukarius*. Kad žmogus lig šiol žemės pakilumus vadina *kaukarais*, nors turi ir kitą žodį – *kalnelis* (*kalnas*, *kelti*), yra visai suprantama: tuo norima pasakyti, kad šiuose kalneliuose ilsisi kariai, kitados gynę jo tėvynę. Žmonės tikrinį vardą dažnai paverčia bendriniu […], tad neturėtume stebėtis, kad lietuvis vadina *kaukaru* kiekvieną kalnelį, nebūtinai karių kapą“ LM1, 245–246. (Taigi bendrinis žodis *kaukaras* čia išaiškintas per tikrinį *Kaukarius*, o šis laikomas sudurtiniu, reiškiančiu kuoka ginkluotą karį, – puikus pavyzdys, ko verti kartais pernelyg uolūs aiškinimai.)

Iš patikimesnių čia dar būtų galima pridurti A. Juškos žodyno duomenis, rinktus XIX a. antrojoje pusėje, tarp kurių *Kaũkaras* rusiškai paaiškinamas kaip *холмъ, курганъ; вершина горы* „kalva, kauburys (ir pilkapis?!); kalno viršūnė“, o *Kaukãrius* – kaip *богъ холмовъ* „kalvų dievas“ TAJŽ, 196. (J. Basanavičiaus nuomone, šitas Kaukarius tebuvo „gerbiamas kalnas“ BsRR, 579; LM2, 18; BsR1, 419; V. Toporovo, – „personifikuoto kalno mitologinis paveikslas“ LM, 527; ТпрПЯ3, 295.)

1835 m. kaukus trumpai buvo aptaręs ir T. Narbutas, bet nepasakė nieko naujo, o ką ankstesnių autorių bei gretimų tradicijų žiniomis remdamasis pasakė, tą supainiojo ir iškraipė kone atvirkščiai, pavyzdžiui: „Tai buvusios mitinės pabaisos arba siaubą keliantys neūžaugos, naktimis gąsdinantys žmones. Latvių kalboje to žodžio prasmė – šlykštus padaras, šliužas“, „o štai Lietuvos rusinai pasakoja apie panašias baidykles, turinčias keliamečių vaikų pavidalą, vadindamos jas *Złydni*. Jos visuomet kenkia, o kai įsiskverbia į kieno nors namus, apsiryja ir prisigeria iki nukritimo“ ir t.t. NrbLM, 183–184; (LM1, 73, 522).

Artimesni tikrovei XIX a. autorių duomenys kartais jau primena tiesiog perpasakotą tautosaką. Tokia yra L. A. Jucevičiaus 1846 m. žinia: „Kaukai – tai naminės dievybės, kurios savo garbintojams nešdavusios javų, pinigų, mėsos, pieno ir kt. Jie būdavę ne didesni kaip penkių colių. Šeimininkės, norėdamos prisivilioti kaukų į savo namus, gamindavo iš vieno siūlo švarkučius ir užkasdavo juos po namų kerte; dievukai, suradę drabužius, apsivilkdavę jais ir pasidarydavę namų tarnais“ LM1, 177; (JcvR, 84) (toliau Jucevičius kaukams priskiria kai kurias aitvaro ypatybes, kaip kad gėrybių savo šeimininkui vogimas iš kitų, namų padegimas keršijant, skraidymas ir kt., bet ir tautosakoje kaukai su aitvaru tikrai iš dalies susimaišo).

Panašiai E. Gisevijus (1849 m.) mini kaukus „dainuojant“: *Aš pliks, tu pliks, kas mus aprėdys? Šičių lėlių!* Taip jie prašosi aprengiami. Drabužėliai jiems verpiami, audžiami ir siuvami per vieną dieną – ketvirtadienį. Aprengti kaukai ima rūsyje ir svirne skalsinti išteklius BsRR, 376; (VlMB, 135, 184; GrmTAB, 44; GmbDD, 73; GmbBM6, 34). Tik tautosakoje kaukai, aprengti drabužėliais, paprastai ne tampa „namų tarnais“ ir pradeda nešti gėrybes, o priešingai – supratę tai kaip atlygį už darbą, nuliūsta ir palieka namus.

L. Ivinskio 1864 m. „Kalendoriuje“ apie šiuos „dievaičius mažuosius“ sakoma: *Łabai smulkus mažutelej, walkiojose naktimis ir gandina žmonis. Aniems walgimus naktiemis padiedawa. Pas žemajcziu buwa naudos skalsintojejs* BsRR, 366.

Ar ne paskutinė žinia apie kaukus, savo pobūdžiu dar primenanti istorines, būtų K. Skirmuntaitės (1892 m.): kaukai, pasak jos, yra „mažyčiai genijai, piršto didumo nykštukai, gyvenantys po žeme, dažniausiai – po slenksčiu. Palankūs žmonėms, sunešdavo jiems turtus, gausindavo išteklius. Vyrai pasirodydavo su barzdomis iki pat kelių, ant galvų turėdavo raudonus kūgelius nelyginant kepures. Moterys su baltais vualiais“ LM1, 414.

Tautosaka

J. Balys visus pasakojimus apie kaukus lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge apjungė į vieną vienintelį sakmių tipą – LPK 3490, kurį apibūdina

štai kaip: „*Kaukai.* Maži žmogeliai ir jų tarnyba; gavę dovanų naujus drabužius, išeina ir nebegrįžta“ BlR3, 196. Kiek platesniu J. Balio apibūdinimu, kaukai esą „tam tikros dvasios, įsivaizduojamos mažų žmogelių pavidalu, dažniausiai vyriškos, bet retkarčiais ir moteriškos lyties. Žinių apie tai yra Mažosios Lietuvos ir iš dalies žemaičių tautosakoje. Kaukai pasirodą apsirengę spalvotais drabužiais, bet dažnai rodosi ir labai nuplyšę. Jie gali būti matomi ir girdima juos kalbant, bet moka pasidaryti ir nematomi. Paprastai rodosi būriais, bent po du, tik retkarčiais ir vienas. Kaukai gyvena ne tiek laukuose, kiek žmonių namuose, tvartuose, daržinėse ir klėtyse. Jie atneša namams laimę, rūpinasi šeimininko gerove, prižiūri jo arklius ir pan., tačiau mėgsta ir pokštus išdarinėti. Apdovanoti drabužėliais pradingsta dejuodami, kad šeimininkui nebesą reikalingi ir jis juos išvaręs, užmokėdamas algą“ BlR2, 157–158; (BlA1, 104, 106; LM2, 369, 371–372). Pastaraja ypatybe pasižyminčios mitinės būtybės pavadinamos ir *traneliais* TD3, 56: Nr. 399; LTs4, 540–541: Nr. 531; VlLD, 51–52. Kaukams šiaip jau priskiriami ir maži žmogyčiai (kartais pavadinami „velniūkščiais“), paprastai norintys pažaisti su vaikais, naktigoniams įmetantys kirvį į laužą ar pan. Sakmių apie kaukus pvz.: BsLP2, 240–245: Nr. V.1–13; LTs4, 541–(542): Nr. 532–(534); KrbKMG, 29; (SlvMR, 329 = LM3, 44–45; KslKNŽ, 87). Kaukus gyvenant šeimomis rodo ir tautosakoje paliudytas kauko žmoną reiškiantis žodis *kaukíenė*: antai pas ūkininką gyvenę du kaukai, *viens buvo vyriškas, o antras – moteriškas sutvėrimas*, ir kai sykį bernas išvalgė jiems skirtą maistą ir pridergė į dubenį (siužetas apie aitvarą LPK 3477), *kaukienė klausia kauko: „Ką dabar darysiva?“* TD7, 129: Nr. 249; LKŽ5, 422.

Būdingiausi požymiai:

Velnias (ir santykis su Perkūnu bei Laume). Kaip matėme, ankstyvuosiuose krikščionių autorių šaltiniuose lietuvių ir prūsų kaukas buvo prilygintas velniui. Reikšmė „velnias“ (su pastaba *šnek.*) žodžiui *kaũkas* priskirta ir LKŽ, nors tik su vienu vieninteliu pavyzdžiu: *Kiba tave kaukas apsėdo!* Liškiava, Veisiejų r. LKŽ5, 420. Ryšys su velniu, nors palyginti menkas, šiaip ar taip, kartais užtinkamas ir tautosakoje. Antai vienas ūkininkas *pardeve sav dūš velnio, ir tas anam devė kauką* TD7, 129: Nr. 250. Tarp (daugybės) velnio tikrinių vardų pasitaiko *Kukas*, *Kukis* bei *Kukutis*, nors nėra visai aišku, ar tikrai jie mena kauką, ar tik pabrėžia kokį paties velnio požymį (pavyzdžiui, kad jis *sukukęs*, susikūprinęs, kreivas, arba gal susijęs su paukščiu Kuku, kukučiu VlChMP, 39) VlChMP, 36–38; BlR1, 212: Nr. 13; DndMR, 153; RSPS, 349: Nr. Nr. 116.

Vis dėlto retsykiais kaukus nutrenkia didysis velnių persekiotojas Perkūnas, pvz.: kitąsyk vienam ūkininkui *du labai nuskurusiu mažu kūdikiu rodydavos. Kartą parėjo gaspadorui į sapną tuodu vaikinpalaikiu, melsdamu juodu priimt ir aprėdyt, už tai juodu jam arklius šersiančiu. O, gaspadoriui ant to nesutikus, tuodu vaikėzu naktimis jo arklius bekoravodamu* [bausdamu] *labai sušildydavo, ik į staldą įtrenkdama perkūnija juodu nutrenkė* BsLP2, 245: Nr. V.13. Panašiai (matyt, velnią) *Kuką jau seniai perkūnas nutrenkė* LKŽ6, 792. Tikėtiną kauko dalyvavimą „pagrindiniame mite“ pabrėžia V. Toporovas ТпрПЯ3, 295–296.

J. Balys atkreipė dėmesį, kad rūbeliai kaukams „dažnai turi būti paruošti ketvirtadienio vakare. Tai buvusi šventa, dažniausiai griausmų dievui paskirta diena“, be to, „lietuviai jį vadindavo *laumių vakaru*“ LM2, 373–374; BlA1, 108. Tam tikrą kauko ryšį ar veikiau santykį su Velniu, Perkūnu bei Laume mena ir tokie belemnito pavadinimai kaip *kaũko akmuo* bei *kaũko spenys*, *kaũkaspenis*, *kaukospenis*, *kaũkspenis*, *kaukspenỹs*, dar *kuko spenys*, kitaip vadinamo *perkūno kulka*, *velnio kulka*, *velnio pirštu*, *laumės papu* ir pan.; kita vertus, šitaip pavadinamas belemnitas būdingai yra susijęs su pirštu (pirštui prilyginamas, sužeistą pirštą gydo ir kt.): *Aš žvyryne buvau radęs beveik sulig pirštu didumo kaukaspenį* Tauragnai, Utenos r.; *Paupiais randa kaukspenius, t.y. akmeniukus kaip pirštas* A. Juškos žodynas; *Įsipjoviau pirštą – paskusk kaukaspenio* Užpaliai, Dusetų r. LKŽ5, 421, 424; (FŽ, 284). Kitąsyk kaukaspenis suprantamas kaip paties kauko pirštas, plg. *kaukopirštis* „kaukaspenis“: *Kada karvės speniai sutrūkinėja, tada tešmenį reikia braukyti kaukopirščiu* Kupiškis LKŽ5, 423; o štai pasak Valkininkų apylinkėse užrašyto užkalbėjimo nuo danties skausmo, kurį sukelianti tam tikra kirmėlė, *Reikia paimti kaukaspenis ir trinti juo dantis. Betrinant taip triskart kalbėti: „K a u k e, k a u k e, t a v o p i r š t u dancį trinu, tavo vardu kirmėlį marinu, kad ji arba padvėstų, arba iš N dantų iššlioustų ir aitų in sousus medzius, in kietus akmenis. Kap tu šitų pirštų metei, tegul pameta N dancis kirmėlė, kuri jį kamuoja…* TŽ4, 506. Plg. M. Pretorijaus žinią kaukus esant „piršto didumo“.

Dėl kauko ryšio su laume, be minėtos G. Ostermejerio žinios, esą kaukai yra „Laumės vaikai arba tarnai“, reikia pasakyti, kad S. Daukantas kauką išvis laikė moteriškos lyties mitine būtybe ir tiesiog tapatino su laume: lietuviai, anot jo, „vadino ją *Kauke*, arba *Gauge*, jog nuo vieno turtus vogė, o kitam juos davė“ DkR1, 508. Tam tikro pagrindo kaukų sąsajai su laumėmis išties esama: antai A. Juškos duomenimis, *Kaukai vyrus šelpė, o deivės* [= laumės] *moteriškas* TAJŽ, 196; LKŽ5, 420.

Vėlė. Kaip matėme, J. Lasickis kaukus prilygino vėlėms be vietos (*lemures*), F. Pretorijus – be krikšto

mirusiems vaikams (matyt, be krikšto mirusių vaikų vėlėms), o J. H. Kuncmanas – „nekrikštytiems vaikams“. LKŽ žodžiui *kaũkas* suteikta reikšmė „nekrikštyto vaiko vėlė“, nors tik su vieninteliu pavyzdžiu: *Kaukutis yra nekrikštytas kūdikis* LKŽ5, 420; TAJŽ, 196; viena iš daugybės žodžio *kukùtis* reikšmių irgi yra „nekrikštytas kūdikis“ LKŽ6, 818. Nors „nekrikštytas kūdkis“ šiaip jau nėra būtinai „miręs nekrikštytas kūdikis“ ar „nekrikštyto kūdikio vėlė“. Gal verta čia turėti omeny, kad nekrikštytus vaikus mėgsta pavogti laumės ir kad nekrikštytas vaikas retsykiais pavadinamas velniūkščiu VlChMP, 14. Nekrikštytas vaikas, pagal tradiciją, laikytas dar ne visai gimusiu, taigi tebepriklausančiu anam pasauliui, todėl tarp gyvo ir mirusio nekrikšto, mitiniu požiūriu, nėra esminio skirtumo. Šiaip ar taip, pirmykštį kaukų ryšį su mirusiųjų pasauliu liudija senas suomių baltizmas *koukoi* „mirtis“ DnWt, 42.

P. Dundulienės nuomone, „Kūdikiai, ypač nužudyti darant abortą, vartojant nuodingus augalus arba žuvę motinoms užgulant ar kitokiu būdu, po mirties virsta dvaselėmis, vadinamomis kaukais. Lietuviams priėmus krikščionybę, imta tikėti, kad kaukais pavirsta ir mirę nekrikštyti kūdikiai, nes jie laikyti dar pagonimis“ DndMR, 142–143. Naujagimių krikšto paprotį pabrėždami esant senesnį už krikščionybę, kauką esant apskritai „gimties virsme esančią būtybę“ interpretavo etnosofai A. Patackas ir A. Žarskus PtŽrVK, 446–451.

Atsižvelgiant į žodžio *kaukas* reikšmę „nekrikštyto vaiko vėlė“, vienas iš sakmių apie kaukus esminių motyvų, jog kaukai, juos aprengus, labai nuliūsta ir pasitraukia iš tų namų, vertas palyginti su tokiu gimtuvių papročiu (paliudytu Ramygaloje): *Laukdamos naujagimio moterys turi kuo mažiausia pasiūti jam drabužėlių, kitaip vaikas mirs* BlR5, 17: Nr. 187. Įdomu, kad ir patys marškinėliai („vaikų kalboje“) kartais pavadinami žodžiu *kaukaĩ*, arba *kaukùčiai*, pvz: *Nusiprausk burniutę, duosiu baltus kaukučius* Ignalina; *Sūneli mano, tavo kaukučiai suvisu suplyšę* Švenčionys ir Švenčionėliai; *Cit, vaikeli, neverk, aš tau naujus kaukučius nupirksiu* Paringys, Ignalinos r.; *Reikia pasiūti (vaikui) kaukučius* Gervėčiai, Astravo r., Baltarusija LKŽ5, 419, 428.

Nykštukas. Kaip matėme, pasak J. Lasickio, kaukai esą „vienos plaštakos didumo“; pasak M. Pretorijaus, nadruviai juos laikę „savotiška žmonių rūšimi“, bet „tik piršto didumo“; o pasak L. A. Jucevičiaus, jie buvę „ne didesni kaip penkių colių“. Tautosakos duomenimis, *Kaukas turėjo paveikslą žmogaus, o augumas buvo tiktai uolekties arba pusantros* BlR4, 150: Nr. 51. Arba kaukai – tai tokie *Labai smulkūs mažutėlei Walkiojasi naktimis ir gandina žmonis* SlvMR, 328; LM3, 43. Savo ruožtu „moteriškos kaukės, – pasak Z. Slaviūno, – atrodžiusios kaip mažos mergaitės“ SlvMR, 329; LM3, 43. V. Kalvaitis užrašė štai tokį Puodžuvaičio iš Smailių k., Pilkalnio aps., pasakojimą: *Mano jaunystėje, teip apie metą 1825, arklininkai, naktimis arklius beganydami, su kirvuku malkų susikirsdavo ir, ugnį susikūrę, šalia jos suguldavo. Daug vakarų ateidavo prie jų maži žmogyčiai ir, apie juos bei ugnį bėginėdami, kirvuką sugriebę ant ugnies užmesdavo, tad bežopsodami pradėdavo šaukt: „Plemputė dega, plemputė dega!“ Arklininkams tai buvo paprastu ir nei motais. Ale jei jie pašokdavo kirvuką iš ugnies išimt, tai tie žmogyčiai nuo ugnies ir jiems iš kelio atsitraukdavo arba ir visai prapuldavo po jų akių* BsLP2, 242: Nr. V.6; LTs4, 541: Nr. 533; (VlMB, 186–187). O štai kurpius Brusdeilynas iš Dravėnų, Priekulės aps., namie *prie žiburio besūdams, vieną vakarą pamatė ant lango mažą, apie 30 centimetrų aukštą, vyrytį su trikampe galva* BsLP2, 242: Nr. V.7. Piemenims beganant iš krūmų kitąsyk pasirodydavo *žaliai, mėlynai, kartais ir raudonai rėdyti vyručiai* BsLP2, 240: Nr. V.2; arba štai *pamatė su savo draugais mažą vyrutį, kursai raudoną sermėgaitę bei mėlyną kepuraitę dėvėjo ir jiems visiems svetimu išveizdėjo* BsLP2, 241: Nr. V.3; LTs4, 541: Nr. 532; VlLD, 52. (VlMB, 183.) Tokia kaukų išvaizda šiaip jau neprieštarauja jų kaip vaikų vėlių sampratai.

Kiti pavidalai. Pasak M. Pretorijaus, kaip matėme, „kai kurie nadruviai skiria kaukučius ir bezdukus, nes šie gyvena miškuose, po medžiais, o kaukučiai – daržinėse, svirnuose ir gyvenamuosiuose namuose“, nors „pagal išvaizdą jie vienodi“. Vis dėlto, P. Dundulienės nuomone, „Pati ankstyviausioji kaukų gyvenimo vieta, greičiausiai, buvo arčiau namų esantys miškeliai, kuriuose žiloje senovėje laidodavo mirusiuosius, tarp jų ir kūdikius. Kad kaukų gyventa miškeliuose, patvirtina ten augantys grybai“ DndMR, 143, kaip antai: *káukagrybis* „paprastoji poniabudė (*Phallus impudicus*)“; *káukaratis* „žiedinių grybų grupė“ (*An kaukaračių nekurk ugnies – gal kaukeliai dar ateis vakaroti* Tauragnai); *káukatiltis* „vieta, kur grybai auga tiltais, kur daug grybų“ (*Moka, moka grybaut: kur tik pasisuka, vis kaukatilčiai, o mes kad randam – po vieną* Tauragnai) LKŽ5, 419, 420, 421; (GrmTAB, 37). (Gal verta atkreipti dėmesį, beje, į kaukagrybio minėtą lotyniškąjį pavadinimą, ypač turint omeny kauko didumą „kaip pirštas“ ir ryšį su vaisingumu.)

Mišką akivaizdžiai mena ir *kūkùtis* ar *kukùtis* reikšme „kankorėžis“, pvz.: *Ant pušų ir eglių daug kukučių* Žagarė LKŽ6, 818 (irgi, beje, žinomas falinis simbolis).

Su kauku siejami kai kurie augalai, kaip antai *kaukabaržzdis* „dirvinis asiūklis (Equisetum arvense)“ (*Mes tai labiau kaukabarzdžius renkam* Tauragnai) LKŽ5, 419; taip pat *kauko šukos* „krūmiškasis penkiapirštis“ (*Va, kad gudri, susišukuok jom ir nei trupinėlio nenulaužk*

– kur kas žemėj padėta, žinosi; tai tau ir kauko šukos Tauragnai) LKŽ5, 421; (DndMR, 145), A. J. Greimo žodžiais, „primenantis penkių pirštų kombinaciją“ GrmTAB, 36; galbūt *káuklė* „triaukšlis, triaušių žolė (asiūklis)“ LKŽ5, 423. Su augalais, vešliu augimu susijęs ir veiksmažodis *apkaũkti* „apgožti“ (*Žolės bulves apkaukė* Šiauliai; *Visą daržą žolės apkaukia, nespėjame nė ravėti* Šeduva), „apželti“ (*Apikaukė daržas žole…* Karsakiškis, Panevėžio r.; *Nusikirpk plaukus, mat, visas apkaukęs* Vabalninkas); *nukaũkti* „apgožti, nustelbti“ (*Žolės visus burokus nukaukė* Kairiai, Šiaulių r.); *užkaũkti* „užželti, užgožti“ (*Piktžolės užkaukė, burokų nė nesimato* Sidabravas, Šeduvos r.) LKŽ5, 427, 428.

Bet ypač šiuo atžvilgiu įsidėmėtina J. Brodovskio, Krauzės žodynuose žodžiais *kaukas*, *kaukelis*, *kaukoras* pavadinta mandragora (*Allraun*) – stipraus kvapo daugiametis bulvių šeimos augalas *mandragora officinarium*; dar galima pridurti tos pat reikšmės *kaukis* (greta kauko pavadinimo *kaũkis*, XIX a. paminėtos Lauryno Ivinskio) LKŽ5, 421–423. Kaip pažymi N. Vėlius, „mandragoros vadinimas tuo pačiu, kaip ir mitinės būtybės, vardu ypač parankus aiškinant pastarosios kilmę. Mandragoros šaknis, išsišakojanti į dvi ataugas, tarsi dvi žmogaus kojas, turi ypač daug alkaloidų. Dėl savo išvaizdos ir svaiginančių ypatybių jau nuo antikinių laikų ji vaidina svarbų vaidmenį tikėjimuose, ypač kaip meilės sukėlėja. Vokiečiai mandragorą ir jai giminiškus augalus vadina *Alraun* ir laiko naminės dvasios, vadinamos tuo pačiu vardu, fetišais. Ši dvasia, kaip ir mūsų kaukas bei aitvaras, taip pat suteikianti namams laimę, skalsinanti gėrybes, nešanti pinigus“ VlMB, 192. Be to, „kitų tautų, visų pirma vokiečių, tikėjimai, susiję su mandragora, apskritai paremia teiginį apie kauko chtoninę prigimtį“ VlMB, 193. (GrmTAB, 36; GmbBM6, 34; GmbDD, 72.) Iš šios sąsajos, beje, anaiptol neplaukia, kad mitinė būtybė kaukas iš mandragoros atsirado, tačiau net jei šis augalas tapo pavadintas pagal mitinę būtybę, o ne atvirkščiai, tai vis tiek daug ką pasako ir apie patį kauką: tam, kad mandragora būtų pavadinta kauko vardu, ji turėjo jį kai kuo iš esmės priminti. P. Dundulienės nuomone, po žeme gyvenantys kaukai mandragorą, kartu su kai kuriais kitais augalais, paprasčiausiai turėję „savo žinioje“ DndMR, 145, tačiau tai, kad jie savo žinioje turėjo tuos, o ne kitus augalus, rodo atitinkamus jų pačių požymius.

Pagaliau pasitaiko ir zoomorfiškų kauko apibūdinimų: *Kaukorùžia iř akys išsprogusios*; *Kaukorùžis kaip katinas* TAJŽ, 196; (LKŽ5, 424); *Kituos kraštuos asą kaukai – ne tai žalčiai, tikrai tokie striuki, kai katės pūkuoti* SIŠLSA, 146: Nr. 234; arba *kituos kraštuos jie ir dabar asą – tokie striuki, driūti. Bet juos kitur ne žalčiais vadiną, ale kaukais*, ir *vasarą moterys, daržą ravėdamos, tarpežiuos po du, po tris randančios. Jie asą su didelėm galvom, kai katės*; šiaip būtų *prė gyvatės, tiktai jų asančios galvos didelės ir kai su blėčia* [blizgučiu] – *žibančios. [Esą] be plaukų, be kojų* SIŠLSA, 254: Nr. 455. Tik čia kaukai jau įtartinai supanašėja su aitvaru.

Kaukas ir aitvaras. Ilgainiui tikėjimų ir sakmių kaukai iš tikrųjų kažkiek sumišo su aitvarais, todėl jie irgi kartais perinami iš gaidžio arba kuilio, eržilo kiaušinių, primena aitvarą iš išvaizdos (pavyzdžiui, pasireiškia gaidžio pavidalu), nešamas gėrybes vagia iš kitų ir pan. Pavyzdžiui: *Žmons sak, kad gaidys yr septynių met sens, tad ans paded du kiauš, o iš tų kiauš išper du kauk: iš vėn kiauš išper vyrok, o iš antr mergik* TD7, 130: Nr. 251, (254); *Ale žmones buvo matę, kaip naktėms toks gaidis lėkė no to ven ūkininк prie ket. Tas tad bovo kauks* TD7, 129: Nr. 250 (130: Nr. 252); *Kai gaidys septynų metų, tai jis kiaušytį paded. Tąjį reik puikiai į audimą įvyniot o ant krosnies šiltai padėjus išperėdyt – iš tojo ne vištytis, bet mažas žmogytis kaukas išriet*; arba *Lyg teip jau ir iš septynių metų kuilio pautų, kuiliui išpjovus,* […] *tokiu būdu teipjau kaukas atsiranda* BsLP2, 240: Nr. V.1; *Kad tu nori kauką išperinti, tai imk iš juodo eržilo, kad be jokios atmainos būtų, išromijus kiaušinius, įvyniok į kiautą naujo vilnonio pilko milo, apmyšk su savo srute ir įkask į arklių mėšlus, ir keturias nedėlias laikyk*; savo ruožtu *Kaukas nuo vieno ima, prie kito neša, kuris nori svetimus daiktus vartoti* BlR4, 150: Nr. 51. (VlMB, 183–184; BlA1, 107–108 = LM2, 373–374; BlR2, 92, 158; TD7, 129–130: Nr. 250–251; SlvMR, 330 = LM3, 46; VlLD, 36, 37; VlSV, 106, 107). Vertinga J. Balio pastaba: „Kadangi būdavo imami abu kuilio pautai, tai ir kaukai paprastai būdavo po du. Atrodo, jog šis kaukų įsigijimo būdas yra senas ir originalus. Tačiau ir jie kartais esti perinami iš gaidžio kiaušinių – tai sumaišymas su aitvaru“ BlA1, 108; LM2, 374. Kartais kauku pavadinama mitinė būtybė ir kitais požymiais visiškai sutampa su aitvaru, juoba tipiškose sakmėse apie aitvarus (VlMB, 185–186; pvz.: LTs4, 537–538). Galimas daiktas, sumišimą su aitvaru liudija ir tokie palyginimai: *Ir eina kaip kaukai per naktis*; *Neša viską į namus kaip kaukas* LKPŽ, 113; LKŽ5, 420. Dėl sumaišymo su aitvaru, matyt, kaukas kitąsyk prilyginamas ir viesului: *Agles treška kajp ejna kaukas, vesulas* TAJŽ, 197; *Kaip kaukas ėja sutreškėja aglės* TAJŽ, 196; LKŽ5, 420. *Kauką* laikyti vienu iš aitvaro vardų buvo linkęs J. Balys BlA1, 104; LM2, 368, nors ir pabrėžė jį kai kuriomis savo ypatybėmis nuo aitvaro aiškiai skiriantis BlA1, 106; LM2, 371.

Iš esmės kaukas ir aitvaras yra skirtingos, kai kuo netgi priešingos mitinės būtybės (prisiminkime, kad juos pabrėžtinai įvairiais atžvilgiais skyrė ir M. Pretorijus).

Kaukai niekada neperkami, kaip kad aitvaras; aitvaras niekada nepasirodo nykštuko pavidalu, kaip kad kaukai; kaukai neneša pinigų, kaip kad aitvaras, o dažniausiai žmogui padėdami patys darbuojasi, ko niekuomet nedaro aitvaras; pagaliau ir kuilio bei eržilo kiaušiniai, iš kurio kaukai kartais perinami, yra jų, net ir suplaktų su aitvaru (perinamu paprastai iš gaidžio kiaušinių), išskirtinis požymis VlMB, 187, 189; GrmTAB, 49–50. Tačiau esmingiausias iš skirtumų tas, kad aitvaras priklauso viršui, būdingai skraido ir yra ugninės prigimties, o kaukai su ugnimi iš esmės nesusiję, apibūdinami kaip žemės ar net požeminiai žmogeliukai ir, kaip pabrėžė Z. Slaviūnas, „skraidyti negalėję“ SlvMR, 329, (328) ; LM3, 44, (42). Panašiai ir J. Balys buvo pabrėžęs, jog kaukas „negali skristi, jam nėra charakteringa ugnies prigimtis“ BlA1, 106; LM2, 371. N. Vėliaus žodžiais, „kauko ryšys su žeme ir vandeniu abejonių nekelia, kaip ir aitvaro – su ugnimi ir oru“ VlMB, 193. (DndMR, 146.) Be to, aitvaras būdingai pasirodo su šviesa, lekia švytėdamas, o kaukai nemėgsta šviesos: *Bet kad kauks patenk į švės, ans nebgal pabėgt* TD7, 129: Nr. 250; arba *nu tan švėsa kauks negal palėkt* TD7, 131: Nr. 254. Gal pažymėtina ir tai, kad kaukai pavadinami *kaukučiais*, mažybine lytimi, o aitvaras – niekuomet.

Sunku pasakyti, ar perimta iš aitvaro, ar iš prigimties kaukui būdinga yra ypatybė teikti skalsą. Kaip matėme, pasak E. Gisevijaus, apsigyvenę namuose jie ima „skalsinti išteklius“, o L. Ivinskis juos tiesiog pavadina *naudos skalsintojejs*. J. Basanavičiaus duomenimis, užrašytais Klaipėdoje 1907 m., *Kaukas tai, sako žmonės, yra skalsas, nes jei kaukas nors vieną grūdą parneša, tai tiek yra, kaip viens šėpelis* BsRR, 367. A. J. Greimo nuomone, iš esmės „kaukas atneša ne kokį nors medžiaginį turtą, o vadinamąją skalsą, kuri gali būti apibūdinama kaip vartojamojo daikto mitinė savybė, kurios dėka jis arba visai nesusivartoja, ar susinaudoja tik labai iš lėto“, taigi kaukas „pats yra tas vartojamų daiktų savo esencijoje pastovumo principas, jų savybė, kuri juos daro neišsisemiančiais. Kaip ir žemė, iš kurios jis kilęs ir kuri gausiai dalina savo gėrybes, nepailsdama ir neišsisemdama, kaukas yra jos energetinės prigimties nuolatumo manifestacija“ GrmTAB, 39, 40, (45). Prisiminkime ir Lasickio lotyniškai perteiktą tikėjimą, esą kaukų nepamaitinę, žmonės „prarastų savo gerovę (*fortunas*)“; ir M. Pretorijų pavadinus juos „sėkmės“ ar „laimės dievais“ (*Glücks-Götter*), iš kurių žmonės „tikisi didelės sėkmės (*Glück*)“, nešančiais „grūdus bei turtus“ ir priklausančiais „turto dievui“ Pilvyčiui. M. Akelaitis kauką vadino „turtų dvasia“, jo duomenimis, „apie pasiturintį šeimininką sakoma: *pas jį kaukas gyvena*, t.y. yra visko priteklius“ Llw, 465. Lietuvių turto dievaičiu kauką manė buvus ir J. Basanavičius VlMB, 138. Šiuo atžvilgiu verta atkreipti dėmesį ir į veiksmažodžius *kaukúoti* „nešti (turtus)“ (*Tas kaukas kaukuoja turtus* Klaipėda), *prisikaukúoti* „prisinešti (kaip kaukas), prisivogti“ (*Jis per karą pilnus pakluonius malkų prisikaukavo* Naumiestis, Šilutės r.), taip pat *apkaũkti* „surinkti“ (*Laiko pinigus apkaukęs* Švėkšna, Priekulės r.), *sukaũkti* „surinkti“ (*Laiko pinigus susikaukęs* Švėkšna, Priekulės r.; *Sukaukęs pinigų, nusipirkau knygų* Būdvietis, Lazdijų r.), *nukaũkti* „pavogti, nušvilpti, nunešti“ (*Kažin kur kaukas nukaukė į kurias nepadalijas* Viekšniai, Akmenės r.), *prikaũkti* „prisirinkti“ (*Atėjo naktis, velnių prikaukė pilnas dvaras* BsLP2, 88: Nr. I.47) ir pan. LKŽ5, 427–429.

Prigimtis

Kaip matėme, M. Pretorijaus kaukai apibūdinti kaip „žemės žmogeliukai (*Erd-Männlein*)“ bei „žemės dievai (*Erd-Götter*)“, o P. Ruigio bei K. G. Milkaus – kaip „požeminiai žmogeliukai (*unterirdiſch Maennchen*)“. Žemišką, chtoninę kaukų prigimtį akivaizdžiai liudytų ir kai kurie kiti artimi lietuviški žodžiai, kaip antai: *kaukólas* „grumstas“ (*Ant vieškelio sušalo purvo didžiausi kaukolai* Upyna, Skaudvilės r.); *káukolis*, *kaukolỹs*, *kaukuolas*, *káukuolis*, *kaukuolỹs* „sudžiūvęs ar kietai sušalęs grumstas ar šiaip ko gabalas“ (*Kai molynė įdžiūsta, tai kaukolių bet kokiom akėčiom nesudaužysi* Tauragnai; *Paėmęs kietą kaip akmenį kaukuolą, sviedžiau* Rudnia, Varėnos r.; *Kelias pašalo, daug kaukuolių* Kabeliai, Varėnos r.; *Toks bjaurus kelias, vieni kaukuoliai, negali pavažiuot* Dusetos), taip pat *sukáukėti* „sudžiūti, sušalti“, *kaukúoti* „daužyti (grumstus)“, *kaũkoti* „mušti“ bei *káukoti* „purvą bristi, klampoti“ LKŽ5, 422, 423, 424, 428, 429; paminėtinas ir pavyzdys, LKŽ pateiktas prie žodžio *gùbulas* „rutulys, kamuolys; gurvuolis, gniužulas“: *Kaukas yr didumo kaip dvi kumsti, toks gubulas* Šateikiai, Salantų r. LKŽ3, 691. (VlMB, 192; GrmTAB, 36; GmbBM6, 34; GmbDD, 72.)

Atmenant M. Pretorijaus minėtus *Kaukarus* bei *Kaukarei*, kuriuos jis tapatino su kaukais bei pavadino „žemės dievais“, taip pat J. Brodovskio minėtą *Kaukarus* „kalno dievas“, P. Ruigio *Kaukûra* „kalnelis, kalva; viršūnė“ bei (kartu su K. G. Milkumi) *Kaukarus* „kalno dievas“, G. Ostermejerio *Kaukaras* „kalnų dievas“, kurio vardas esąs kilęs tiesiog iš žodžio *kaukaras* „kalva“, A. Schleicherio *Kaukarius* „kalnų dievas“ ir pagaliau A. Juškos *Kaũkaras* „kalva, kauburys; kalno viršūnė“ bei *Kaukãrius* „kalvų dievas“, – reikia pasakyti, jog didesnio už grumstą masto žemės iškilumus iš tikrųjų reiškia lietuvių žodžiai *kaukarà*, *kaũkaras*, *kaukãrė*, *kaũkoras*, *kaũkuras*, *kaukurẽ* „kalnelis, kalva, kauburys; kalno viršūnė; žemės pakilimas, kupstas“; *kaukõrė*

„grynas, plikas kalnas“; *kaukõris* „kauburys, krūva“; verta pridurti, jog *kaukarà* dar reiškia „niekam tikęs žmogus“, o *kaũkaras* – „girtuoklis“ ir, beje, „kakta, pakaušis“ LKŽ5, 420, 423, 424, 429. (GrmLMS, 634.)

Pastarajai reikšmei savo ruožtu artimi tokie žodžiai kaip *káukolas*, *káukolis*, *káukolė*, taip pat *kaukuolas*, *kaukuolė*, *kaukuolỹs*, *káukuolis* „(numirėlio) galvos kiaušas“ (tai vėlgi mena mirtį, kaip ir *kaukuolìkas* „skeletas“), taip pat *kaũkdėlis* „viršugalvis, pakaušis“, *kaukarìkas* „pakaušis“, *kaukorìkas* „vaikas didele galva“, pagaliau ir *káukė* „Maske“ (pvz.: *Sudžiūvęs kaip kalėdų kaukė* Salakas, Dūkšto r.) bei *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, *kaukõrė* „medinis indas lašiniams grūsti; grūstuvė, piesta; medinis indas taukams ar sugrūstiems lašiniams laikyti“, *kaukùtė* „indelis druskai grūsti; medinis kaušas ar dubenėlis“ (kartu gal paminėtini ir *kaũkas*, *kaũkė*, *káukė* „klumpė“) LKŽ5, 420, 421, 423, 424, 428, 429. Visi šie žodžiai, A. J. Greimo apibūdinimu, savaip reiškia „sferoidinę, tuščią figūrą“ ir padeda išryškinti „apvalią, sferoidinę kauko išvaizdą“ GrmTAB, 58. Kita vertus, su pačiu kauku visi šie daiktai, Greimo nuomone, sutinka taip, kaip „apgaubiantysis“ su „apgaubiamuoju“ GrmTAB, 59.

Reikia atkreipti dėmesį, jog minėtas medinis indas taukams, lašiniams laikyti ar grūsti kartu nutiesia kauko ryšį su kiaule (indas gaubia lašinius ir taukus taip pat, kaip prieš tai juos gaubė kiaulės oda). Šiuo atžvilgiu plg. žodį *kūkùtis* ar *kukùtis* reikšme „paršiukas, kiaulaitė“ LKŽ6, 818. Savo ruožtu kaukas, kaip minėta, perinamas iš kuilio pautų. A. J. Greimas su pastaraisiais reikšme susiejo dargi tokį žodį kaip dgs. *kaũkos* „liaukos, pažandė (kiaulės)“, sutampantį su moteriškosios lyties kauko pavadinimu vns. *kaukà*, pvz.: *Sako, kad kaukos jam viską atneša* Tauragnai LKŽ5, 419, 424. Greimo žodžiais, tai „gali prisidėti prie branduolinės paties kauko figūros išryškinimo; ši figūra, panaši savo išvaizda į žemės grumstą, pasižyminti savo nemaloniu kvapu, pasipildo dabar, šio naujo įvaizdžio pagalba, naujais bruožais: minkštumu, drėgnumu“ GrmTAB, 51, (56–57). Kitu atžvilgiu šį požymį patvirtina *kaũkas* reikšme „auglys, votis, kiauniežys“ LKŽ5, 421 (iškilęs ant odos tarsi mažas kaukarėlis ant žemės). M. Gimbutienės nuomone, pats „įpykintas kaukas gali užmesti votį“, savo ruožtu „šių vočių figūra sferoidinė, pripildyta liaukinės, riebalinės medžiagos, minkštos ir drėgnos“ GmbBM6, 34; (GmbDD, 72).

Turėdami omeny žemės grumstus, kuilio pautus, liaukas, votis ir pan., gaubiamus atitinkamo sukietėjusio paviršiaus, pasak Greimo, „galime įsivaizduoti *kauko* figūros apgaubtąjį turinį kaip susidedantį iš minkštos ir drėgnos substancijos, žemės ir vandens mišinio“ GrmTAB, 57. Savo ruožtu opozicija „apgaubiantis objektas / apgaubiamas objektas“ gali būti panaudojama „kaip interpretacijos modelis kitiems tos pačios serijos faktams suprasti: pavyzdžiui, laikant ‘apgaubiančiais objektais’ *kaukolę* arba *kaukę* ‘karnavalo maskę’, galima teisėtai savęs klausti, koks galėtų būti jiems atitinkančių ‘apgaubiamųjų objektų’ turinys“ GrmTAB, 51.

Sulig A. J. Greimo įžvalga, karnavalinė „kaukė, kaip netašytas ar degraduotas veidas, pridengia po savimi subžmoniją, keliančią siaubą ir pasibaisėjimą, slepia embrioninę būtybę, nepajėgiančią pasiekti žmogiško statuso“, taigi „susidaro įspūdis, kad kaukėmis prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą. Todėl galima prileisti, kad tos būtybės, laikinai iškilę į paviršių laikotarpyje, kuris apribotas gimimu ir mirtimi, ir pasireiškę ‘žmogišku gyvenimu’, ir vėl sugrįžta į savo senąjį priešgimtinį stovį, tęsdamos savo egzistenciją vėlių, t.y. ‘gyvųjų-mirusiųjų’ pavidale, laukdamos, kol pagaliau ateis tikroji mirtis-poilsis“ GrmTAB, 60. O tai savaime primena ir savaip paaiškina kaukus kaip mirusiųjų ar mirusių nekrikštytų vaikų vėles. Pasak Greimo, „toks vaikas yra tad dvigubas kaukas: kaukas, kaip dar negimęs, ir kaukas, kaip jau miręs“; pagaliau „šitame kontekste galima suprasti bendrai priimtą tikėjimą, jog gyvybės principas glūdi mirusiojo galvoje, jog, norint, kad vėlė nesivaidentų, reikia lavonui nukirsti galvą, nes kaukolės galinčios naktį keltis iš kapų, ridinėtis kapinėse, daužytis viena į kitą, keldamos šventą baimę“ GrmTAB, 61. Šiaip ar taip, „*kauko* giminingumas su *kauke* ir *kaukole* vaidina čia lemiamą vaidmenį“ GrmTAB, 66. Pasak Greimo aiškinimu sekusios M. Gimbutienės, „kadangi kaukolė yra svarbiausia mirusiojo sielos buveinė, nenuostabu, kad Lasickis XVI a. aiškino kaukus esant mirusiųjų sielomis“, ir apskritai reikia manyti „kaukus buvus gemalinius, neišbaigtai susiformavusius sutvėrimus, esančius tarp mirties ir gimimo, ir artimus liaukoms ar prokreaciniams organams“ GmbBM6, 34; (GmbDD, 72; DndMR, 143).

Greimo įžvalgas savaip patvirtina tai, kad latviai Vėlinių laikotarpį vadina tiek *garu laiks*, tiek *pauru laiks*, tiek *kauķu / ķauķu laiks*, vadinasi, žodžiai *gars* „dvasia“, *pauris* „viršugalvis, kiaušas, makaulė“ (< „apvalainas tuščiaviduris daiktas“ KrLEV2, 27) ir *kauķis / ķauķis / ķūķis* yra sinonimai; iš to kaip tik ir spėjama pastarojo, pačioje latvių kalboje nebeaiškaus, žodžio apytikrė reikšmė – „mirusiojo dvasia, vėlė“ KrsLF, 322–323. *Kūķu diena* latviai vadina Kūčias (kurių papročiuose reikšmingą vietą, beje, užima kiaulė) ŠmLTT, 977–980, jei tik tai ne slavizmas, kaip ir lie. *kūčia*. Nors štai paliudytas

latvių *kūķis* ir reikšme „nykštukas“ ŠmLM, 108. Kita vertus, turint omeny kaukų kartais sunešamą skiedrų krūvelę ir kartu paties kauko kaip nekrikštyto vaiko sampratą, įdomios atrodo latvių dainos, kuriose naujagimis (taigi dar nepakrikštytas vaikas) prilyginamas skiedryne rastam vabalėliui, latvių vadinamam tos pat šaknies KrLEV1, 435 žodžiu *kukainis*, pavyzdžiui: *Es atradu skaidienē* / *Mazu, mazu kukainīti;* / *Es ietinu palagā,* / *Izaudzēju arājiņu* „Aš radau skiedryne / Mažą mažą vabalėlį; / Įsupau į maršką, / Išauginau artojėlį“ KrsLF, 23.

Visa tai išties mena kauko sampratą esant susijusią su sielos būkle tarp mirties ir gimimo – ir pomirtine, vėlės, ir kartu „prenataline“ ar „embrionine“ būkle.

Mitiniu požiūriu, artima tokiai sampratai gal būtų ir rupūžė, latvių kartais pavadinama *ķauķis* (beje, šiuo žodžiu pavadinamas ir „rubuilis vaikas“) bei *kaukens* ar *kaucens* KrsLF, 323–324; KrLEV1, 436 kaip „kaukinis, priklausantis kaukams“ padaras MžPKEŽ2, 148, 149.

Vardo etimologija

K. Būga pačios mitinės būtybės vardo nenagrinėja, bet žodį *kaũkas* „žvejų įrankis – medinis kablys ar lankas, su kuriuo atsuka po ledu netiesiai einančią kartį; kartis vežimui priveržti“ LKŽ5, 421 sieja su ta pačia šaknimi lie. *kau-k-* „lenkti, gaubti“ / *kuk-* „linkti, gubti“, kaip ir *káukė* „Maske“, *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, *káukolas*, *káukolė* „galvos kiaušas“, *kaũkaras*, *kaũkuras* „kalno viršūnė“, *kukti* „linkti, kumpti“ LKŽ5, 420, 421, 423, 429; LKŽ6, 808 (toliau *kiaukutas*, *kiautas*, *kaušas* bei kt.) BgR1, 364, 368, (447); BgR2, 221, 285. Bet kaip tik reikšme „sulinkęs, pakumpęs, gaubtas“ jau W. Jaskiewiczius grindė ir mitinio kauko sampratą JskSLM, 84. Paskui mitinės būtybės vardą *kaũkas* dauguma kalbininkų (P. Skardžius, E. Fraenkelis, V. Toporovas, A. Sabaliauskas, Z. Zinkevičius, K. Karulis, V. Mažiulis ir kt.) siejo kaip tik su minėtąja šaknimi (< ide. **keu-* „lenkti, gaubti; linkti, kukti“) BcDSS, 199; LM3, 105; FrLEW, 230; ТпрПЯ3, 295–297; ЭССЯ13, 87; SbLKL, 178; KrLEV1, 436; ZnkLKI1, 231; ZnkLKI2, 96; (ZnkLTK, 265); MžPKEŽ2, 148–150; (VlMB, 182). Tokiu atveju kauko vardas, V. Mažiulio apibrėžimu, remiasi reikšme „neužauga“ < „tas, kuris sulinkęs, susikūprinęs“. Su kauko pavadinimo atmaina *kaũkis* pagal požymį „sulinkęs“ tokiu atveju sutampa *kaũkis* „tam tikra pypkė ilgu kandikliu“ (dar pavadinama *kaukučiu* Raudonė, Jurbarko r.) LKŽ5, 422. Tai pat šakniai priklauso la. *kauks* (ir kt.) „nykštukas, kaukas“, *kauķis* „(išlenkta) medinė rankena“, (dial.) *kūkainis* „kas mažas, susikūprinęs“ (greta minėto *kukainis* „vabzdys, vabalas“), *kukaža*, *kukažiņa* „sulinkusi, susikūprinusi senutė“, *kukulis* „(mažas, apvalus) duonos kepalas“ ir kt. KrLEV1, 435–437.

Ne atsitiktinis išties atrodo Greimo išradingai interpretuotas *kauko* ryšys su *kauke*. Pasak N. Vėliaus, „Su žemės dievybėmis sietina ir daugelis Užgavėnių k a u k i ų. Velnias, giltinė, ožys, didgalvis nykštukas, pagaliau ir patys populiariausi kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi, kreivi ‘bergždinikių’ pirkėjai – aiškiai chtoninės būtybės, primenančios k a u k u s. Matyt, neatsitiktinai Užgavėnių persirengėliai Bulgarijoje yra vadinami kukeriais. Bulgarų *кук*, *кукир*, *кукер* yra giminiški lietuvių žodžiui *kaukas*“ VlBP, 148–149; (VlMB, 138; DndMR, 148–149; ТпрПЯ3, 297; MHM1, 628). Vis dėlto P. Dundulienės nuomonė, esą „galima manyti, kad nuo *kauko* kilęs žodis *kaukė*“ DndMR, 149, yra nepagrįsta (kodėl, pavyzdžiui, ne atvirkščiai?), išleidžia iš akių daugybę kitų minėtų giminiškų žodžių ir gerokai perdeda šio ryšio svarbą.

W. Smoczyńskis žodį *kaũka-spenis* „belemnitas“ laiko dėl disimiliacijos atsiradusiu iš *skáuka-spenis* „tas pat“, o pastarojo pirmąjį dėmenį tapatina su žodžiu *skáuka* „titnagas“, kuris laikomas skoliniu iš le. *skałka* „tas pat“ SmSEJL, 557. Tad ir lie. *kaũkas* (nors tiesiai to nepasakoma) galiausiai būtų polonizmas. Betgi šalia lie. *skáuka* „titnagas“ bei „kibirkštis“ dar esama žodžio *skáuka* „medinis indas riebalams supilti“ LKŽ12, 782, neatskiriamo nuo *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, kuris savo ruožtu remiasi minėta šaknimi *kau-k-* „dengti, gaubti“, taigi ir šaknis *skáuk-* veikiausiai bus atsiradusi iš *kauk-* su protetiniu *s-*, o ne atvirkščiai.

O štai J. I. Kraszewskio nuomone (1847 m.), *kauko* pavadinimas yra susijęs ne su šaknimi *kauk-* „dengti, gaubti“, bet su veiksmažodžiu *kaukju* LM1, 215, t.y. *kaukiù*, *kaũkti*. Tokios nuomonės laikėsi ir A. Schleicheris; kalbėdamas drauge apie bildukus ir kaukus jis paaiškina (1852 m.), jog „*bild-ėti* reiškia [vo.] poltern, *kauk-ti* – heulen“, ir toliau rašo: „*Kaukyczei* dar žemesni už bildukus ir yra žemiausia klasė, *maži, visai paprasti velniūkščiai*, kaip teigia mano informatorius. Abi rūšys menkai skiriasi, jie pridaro visokiausių eibių, klaidina keliautojus, elgiasi kaip žaltvykslės. Jie nieko negali duoti žmogui. Kaip jie atrodo, nėra žinoma. Juos galima tik išgirsti, jie švilpia, staugia panašiai kaip šunys ir vilkai“, ir kaip tik „todėl *kaukyczei* turbūt tinka sieti su *kaukiu*, *kaukti* (kaip šuniui arba vilkui kaukti)“ SchlLS, 229 (nors štai 1853 m. jau daug nuosaikiau: dėl to, ar *kaukas* „gali būti kildinamas iš *kauk-ti*, aš nesiimu spręsti“ LM1, 229).

Toks kaukų apibūdinimas įtartinas, bet pati sąsaja su veiksmažodžiu *kaukti* visai įmanoma, ir antai V. Pisanio nuomone (1950 m.), „*Kaukas* reiškia ‘Stūgautoją’“ LM3, 68; W. Szafrańskio nuomone (1968 m.), kaukai taip

praminti „dėl kauksėjimo“ LM3, 163. Jei tikrai taip, tai lie. *kaũkas*, be baltarusių *кýка* „vaikų baubas, tykantis tamsoje“ (plg. *baubas* ir *baubti*), būtų giminiškas ir su sanskrito *kóka-s* „vilkas“ DnWt, 42; MrnSL, 58; (MrhKEWA1, 268, 274; MHM2, 23); plg. sudurtiniuose *kokāk̦a-*, *kaukāk̦a-* „vilkaakis“ Mn-WlSED, 312 (kitų supratimu, sanskrito *kóka-* reiškia ne „vilkas“, o „gegutė“ McKthVINS1, 189, kaip ir *kokila-* Mn-WlSED, 312, kuri jei ir nekaukia, tai tikrai *kukuoja*; čia prisimintinas ir lietuvių sakmių paukštis *Kukas*, „gegutės vyras“). Prisimintina čia ir mandragora, kuri, kaip plačiai pasaulyje tikėta, raunama iš žemės taip k a u k i a, kad pirmas jos kauksmą išgirdęs miršta vietoje, todėl prieš raunant mandragorą reikią šalia pririšti šunį, kuris, pirmas išgirdęs jos kauksmą, ir pastipsiąs.

P. Dundulienė irgi palaiko tokią etimologiją, bet motyvuoja ją kiek kitaip: „Kauko pavadinimas, greičiausiai, kilęs nuo žodžio *kaukti*. *Kaukti* reiškia cypti, verkti, prašyti, rėkti. Kaukučiai, kaip būdinga visiems kūdikiams, dažnai verkia, prašydami aprengti, pamaitinti“ DndMR, 144. O štai padavime apie upelį, vardu Kaukučio ravelis, „pasakojama, kad žiemą ir ankstyvą pavasarį ledas Kaukučio ravelyje k a u k d a v o“ VVtšA, 333.

Jei taip, tai su *kaũku* (ir *kaũkiu*) būtų nesusiję *kaũkaras* „kalnelis, kalva, kauburys“ ir „kalno dievas“ *Kaukarius* ar pan., o susiję būtų tokie žodžiai kaip *kaũkalas* „kaukimas“ ir „kas kaukia“ (pvz.: *Cit, vaikai kaukalai, nekaukit!* Gaurė, Tauragės r.; *Keturios pušys, vidury kaukalėlis = vaikas lopšyje* Marijampolė); pastarąja reikšme ir *kaũkaras* (pvz.: *Toks jau kaukaras (vaikas) – nebežinai nė kaip numaldyti* Sidabravas, Šeduvos r.); *kaũkinti*, *káukinti* „versti kaukti“ (*Kam tą vaiką kaukinat?* Palanga; *Nekaukinkitės, vaikai!* Šatės, Skuodo r.; *Nekaukink kaip Žalimas velnią!* Ylakiai, Sedos r.) ir gal *kaũkinti* „smarkiai mušti, drožti, šerti“ (*Dar jis kur palei ežerą žuvis kaukina, tik kau su kukiu* Alovė, Daugų r.); *kaukis* „kas kaukia“; *kauklỹs* „kas kaukia rėkia“ (*Kauklys esi, ne veikas, kiaurai kaukdamas, rėkdamas per dienas* Šatės, Skuodo r.; *Tas šuo toks kauklys paliko* Viekšniai, Akmenės r.); *káukoti* „vis kalbėti, loti“; *kauksė́ti* „loti, skalyti“; *kaũkti* „rėkti klaikiu balsu, staugti“ (*O visokios šmėklos... kaukė vilkais, cypė gyvatėmis, lojo šunimis* J. Biliūnas; *Sninga, drimba tamsi naktis, praded vilkai kaukti* daina iš A. Juškos rinkinio; *Kaukia kai vilkas, uodegą įšalęs* Viduklė, Raseinių r.), „kaukimu šaukti, vilioti“ (*Atsisėdo ir kaukė – sukaukė visus vilkus* Vėžaičiai, Klaipėdos r.), „verkti, raudoti“ (*Toki bjauruma vaiko: lygu biesas kaukantesis kaukia ir kaukia visas dienas* Šatės, Skuodo r.); *kaukùtis* „vaikų žaislelis, vilkutis; švilpukas, signalas“ ir kt. LKŽ5, 419, 420, 422, 424, 427, 429.

V. Toporovo nuomone, *kaũko* sąsaja su veiksmažodžio *kaũkti* šaknimi esanti antrinė (asociatyvinė, o ne etimologinė), tačiau dėl to ji nėra mažiau reikšminga mitologiškai ТпрПЯ3, 296.

Vardynas

Lietuvoje žinomos pavardės *Kaũkaris*, *Kaũkas*, *Kaukenas*, *Kaukė́nas*, *Kaukorà*, *Kaukoris*, *Kaukuõlis*, *Kaũkus* ir pan. LPŽ1, 949 (BsLP2, 240; ТпрПЯ3, 274–275); taip pat pravardės *Kaũkas* (pvz., kas renka visokius daiktus ir nešasi namo), *Kaũkė* ir jos vaikai *Kaukiùkai*, *Káukinas* (šveplas) ir pan. LP, 255–256. Tačiau vardų su šaknimi *kauk-* nėra.

Užtat labai daug vietovardžių. Seniausi i s t o r i n i a i paminėjimai: *Caucus* 1252–1253, *Kawkowagen* 1314, *Kaucaliskis* 1331, *Gale-kauken* 1338, *Kavken*, *Kaukeyne* 1349, *Kauke-lawke* 1394, *Kaukenynen* 1400 ir kt. V a n d e n v a r d ž i a i: *Kaukìnės ežeras* Žiežmariai, *Kaukysa* up. Vilnius, *Kaũklė* up. Raseiniai, 2 ežerai *Kaũknoris* (*Baltas* ir *Juodas*) Kapčiamiestis, *Kaũkragis* up. Kražiai; *Kaukùčio ravelis* Dūkštas, upės *Kaũkė* Pakalnė ir *Kaukstera* Dinija, Rytprūsiai; *Kaucītis* up. Latvijoje. G y v e n v i e t ė s (kai kurios prie minėtų vandens telkinių): *Kaukaĩ* 2 Parėčėnai, Alytaus r., 1 Pakalnė ir 1 Girdava, Rytprūsiai; *Kaũkakalniai* 2 Bubeliai ir Slavikai, Šakių r.; *Kaũkakalnis* Alvitas, Vilkaviškio r.; *Kaũkališkis* Papilys, Biržų r.; *Kaũkalniai* Surviliškis, Kėdainių r.; *Kaũkaragis* Kratiškiai, Biržų r.; *Kaukarai* Įsrutis, Rytprūsiai; *Kaukarvietė* Ragainė, Rytprūsiai; *Kaukãzas* Karmėlava, Kauno r.; *Káukėnai* Alėjai, Raseinių r.; *Kaukė́nai* (+ *Kaukenėliai*) Pakalnė, Rytprūsiai; *Kauklaukiai* Vėluva, Rytprūsiai; *Kaukìnė* Žiežmariai, Kaišiadorių r.; *Kaũkiškė* 2 Dysna ir Linkmenys, Ignalinos r.; *Kaũkiškiai* Piniava, Panevėžio r.; *Kaũkiškis* Musninkai, Širvintų r.; *Kaukliaĩ* Pušalotas, Pasvalio r.; *Kaũknoris* Kapčiamiestis, Lazdijų r.; *Kaukolìkai* Aleksandrija, Skuodo r.; *Kaukoliškiai* Pakalnė, Rytprūsiai; *Kauksnùjai* Stačiūnai, Pakruojo r.; *Kaũkviečiai* 2 Ragainė, Rytprūsiai. K a l n a i: *Kaũkakalnis* 8 Anykščių, Kauno, Kėdainių, Molėtų, Rokiškio, Ukmergės ir (2) Utenos r.; *Kaũkalnis* 5 Molėtų, Zarasų ir (3) Ukmergės r.; *Kaũkaragiai* Rokiškio r.; *Kaukaragis* (ir miškas) Pasodninkai, Širvintų r.; *Kaukaras* Budeliai, Kaišiadorių r.; *Kaũkaras* priešais Rambyną, Rytprūsiai; *Kaukãzo kalnas* Paluknys, Raseinių r.; *Kaũkorà* Ignalinos r.; *Kaukų̃ kalnas* Ignalinos r.; *Kaukų kalnelis* 3 Dovinė, Rytprūsiai (J. Totoraičio duomenimis, susiję su apeigomis); la. *Kaukalas-kalns*, *Kaukaru-kalns*, *Kaukur-kalns* ir kt.. P i l i a k a l n i a i: *Kaukãzas* Papiliai, Anykščių r.; *Kaũkų piliakalnis* Padubysis, Raseinių r.; *Kaukų̃*

piliakalnis Alytaus r.; *Kaũkuras* Molėtų r. M i š k a i: *Kaũkai* Zarasų r.; *Kaukùčiavotis* prie Švenčionių; la. *Kauķu-sils* ir kt. BlA1, 104 = LM2, 369; BlR2, 158; LATŽ, 126–127; LHEŽ, 150; LUEV, 71; ТирПЯ3, 274–275; PtrMLT, 104–105; PtrMLTV, 176; VtŽ, 162–163; VVtA, 212; VVtŠA, 36, 116, 121, 174, 234, 278, 332, 333, 339, 356, 389, 398, 554, 619, 661; DndMR, 144; (BsLP2, 240; JrkšVV, 48; VVtŠŽ, 567)[2]: Dnepro baseine 2 upės *Кокес* ТирТрбГВП, 191. Tokia vietovardžių su šaknimi *kauk-* gausa (neskaitant dargi artimai susijusių šaknies *kuk-* vietovardžių!), palyginti su kone visišku jų stygiumi Aitvaro atveju, be kita ko, irgi pažymėtina, atsižvelgiant į skirtingą šių dievybių santykį su žeme.

Pagrindinė literatūra: VlMB, 129–143, 182–198; GrmTAB, 35–40, 44–51, 56–61, 65–66, 74, 75, 83; ТирПЯ3, 293–297; BlR2, (92), 157–158, 247; SlvMR, 328–330 = LM3, 41–46; (DndMR, 142–149; BrsnRŽ, 93; MHM1, 628).

NUORODA:

1. RAZAUSKAS, D. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: Aitvaras. Iš: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 6, p. 10.

SUTRUMPINIMAI:

BcDSS = BUCK, C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. The University of Chicago Press, 1949.

BgR1–3 = BŪGA, K. *Raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius, 1958–1961.

BlA1 = BALYS, J. Aitvaras. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2, 1934, p. 104–111.

BlR1–5 = BALYS, J. *Raštai*, I–V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.

BRMŠ1 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ2 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠ3 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BRMŠ4 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

BrsnRŽ = BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.

BsLP2 = *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Vaga, 2003.

BsR1–2 = BASANAVIČIUS, J. *Raštai*, I–II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003–2004.

BsRR = BASANAVIČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.

DkR1 = DAUKANTAS, S. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.

DndMR = DUNDULIENĖ, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas, 1990.

DnWt = DANKA, I. R., WITCZAK, K. T. Z demonologii litewskiej i bałtyckiej w aspekcie porównawczym. Iš: *Acta BalticoSlavica*, 24. Warszawa, 1999.

FrLEW = FRAENKEL, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

FŽ = *Frazeologijos žodynas*, redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

GmbBM1–10 = GIMBUTIENĖ, M. Baltų mitologija 1–10. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1–10.

GmbDD = GIMBUTIENĖ, M. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

GrmLMS = GREIMAS, A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

GrmTAB = GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant*; *Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.

JcvR = JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959.

JrkšVV = JURKŠTAS, J. *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslas, 1985.

JskSLM = JASKIEWICZ, W. C. A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods. Iš: *Studi Baltici*, a cura di Giacomo Devoto, ed. Leo S. Olschki. Accademia Toscana di Scienze e Lettere, 1952.

KrLEV1–2 = KARULIS, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.

KrsLF = KURSĪTE, J. *Latviešu folklora mītu spogulī*. Rīga: Zinātne, 1996.

KslKNŽ = KISELIŪNAITĖ, D. Kuršių Nerijos žvejų burtai ir tikėjimai. Iš: *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime: Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. gruodžio 5 d., medžiaga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto baltistikos centras, 1998.

LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II. Vilnius: mintis, 1976.

LHEŽ = VANAGAS, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.

LKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė K. B. Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985.

LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

Llw = *Polska dzieje i rzeczy jéj rozpatrywane przez Joachima Lelewela*, V. Poznań: Nakladem księgarni Jana K. Żupańskiego, 1863.

LM1–2 = *Lietuvių mitologija*, sudarė Norbertas Vėlius, I–II. Vilnius: Mintis, 1995–1997.

LM3 = *Lietuvių mitologija*, sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004.

LP = BUTKUS, A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Æsti, 1995.

LPŽ1 = *Lietuvių pavardžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius A. Vanagas, I–II. Vilnius: Mokslas, 1985.

Lsc = LASICKIS, J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga, 1969.

LTs4 = *Lietuvių tautosaka: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

LUEV = *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius, 1963.

McKthVINS1–2 = MACDONELL, A. A., KEITH, A. B. *Vedic Index of Names and Subjects*, I–II. London, 1912; Delhi: Motilal Banarsidass Publ., 1995.

Mn-WlSED = *A Sanskrit-English Dictionary*, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.

MrhKEWA1 = MAYRHOFER, M. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956.

MrnSL = MIRONAS, R. Sanskrito ir lietuvių kalbos lyginamosios-istorinės fonetikos pagrindiniai bruožai. Iš: *Kalbotyra*, XIX. Vilnius: Mintis, 1968.

MžPKEŽ1–4 = MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, I–IV. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1988–1997.

MžPKP2 = MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos paminklai II*. Vilnius: Mokslas, 1981.

NrbLM = NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.

OstRR = OSTERMEJERIS, G. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

PretPĮ1–3 = PRETORIJUS, M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, I–III. Vilnius: Pradai–Lietuvos istorijos institutas, 1999–2006.

PtrMLT = PĖTERAITIS, V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

PtrMLTV = PĖTERAITIS, V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai: Jų kilmė ir reikšmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

PtŽrVK = PATACKAS, A., ŽARSKUS, A. *Virsmų knyga*. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002.

RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.

SbLKL = SABALIAUSKAS, A. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.

SchlLS = Profesoriaus Schleicherio laiškai sekretoriui apie mokslinės kelionės į Lietuvą rezultatus. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

SlŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.

SlvMR = SLAVIŪNAS, Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

SmSEJL = SMOCZYŃSKI, W. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.

ŠmLM = ŠMITAS, P. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.

ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.

TAJŽ = Tautosaka Antano Juškos žodyne. Parengė Aelita Kensminienė. Iš: *Tautosakos darbai*, VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

TD1–7 = *Tautosakos darbai*. Spaudai paruošė Dr. J. Balys, I–VII. Kaunas, 1935–1940.

TŽ4 = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, IV. Kaunas, 1926.

VlBP = VĖLIUS, N. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.

VlChMP = VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinė velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

VlMB = VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.

VlSV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.

VtŽ = *Vietovardžių žodynas*. Parengė Aldonas Pupkis, Marytė Razmukienė, Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

VVtA = VAITKEVIČIUS, V. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2003.

VVtŠA = VAITKEVIČIUS, V. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*. Vilnius: Diemedis, 2006.

VVtŠŽ = VAITKEVIČIUS, V. *Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija*. Vilnius: Diemedis, 1998.

ZnkLKI1–6 = ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių kalbos istorija*, I–VI. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1984–1994.

ZnkLTK = ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

МНМ2 = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II. Москва: Советская энциклопедия, 1982.

ТпрПЯ3 = ТОПОРОВ, В. Н. *Прусский язык: Словарь*, III: I–K. Москва: Наука, 1980.

ЭССЯ13 = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XIII. Москва: Наука, 1987.

Kaukas in Lithuanian Mythology

Dainius RAZAUSKAS

The paper introduces the Lithuanian mythological being *Kaukas* (close to "Kobold"). Firstly, it is discussed based on historical sources of Lituanian religion and mythology from the 15th to 19th centuries. Then, the folklore is taken into account, especially the folk stories and proverbs in which *Kaukas* is featured, and also the data of language and linguistics (etymology). Then, using all the described material, the main characteristics of *Kaukas* are identified.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, el.p. liaudies.kultura@llkc.lt; dainius@llti.lt

Gauta 2009-01-01, įteikta spaudai 2009-02-22

Skiriama akademikui, habilituotam daktarui Vytautui Merkiui jo 80-mečio proga.

Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdyba ir jos veikla Lietuvoje 1944–1952 metais

Dalia MARCINKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms mokėjimo organizavimas Lietuvoje 1944–1952 metais. Tikslas – rekonstruoti Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdybos ir jos skyrių darbą ir išsiaiškinti jos neefektyvios veiklos Lietuvoje 1944–1952 metais priežastis. Metodas – iki šiol nepublikuotų archyvinių šaltinių analizė (Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdybos ir jos skyrių darbo planai, statistika, LSSR ir SSRS finansų liaudies komisarų ir finansų ministrų įsakymai, valdybos ir jos skyrių patikrinimų medžiaga). Straipsnyje teigiama, kad nesėkmingą valdybos veiklą sąlygojo ne tik darbuotojų trūkumas, nekompetencija ar paprasčiausias nesąžiningumas, bet ir pagrindinė priežastis – 1944 m. liepos 8 d. įstatymas, kurio tiesmukas perkėlimas į Lietuvą neatitiko tuomet vyravusios demografinės situacijos, šeimos lūkesčių ir labai dažnai – dešimtmečiais susiklosčiusių lietuvių šeimos tradicijų ir etinių nuostatų.

Prasminiai žodžiai: sovietinė šeima, šeimos politika ir ideologija, socialinė parama šeimai.

Įvadas

1944 m. sausio 1 d. atnaujinus Lietuvos SSR finansų liaudies komisariato veiklą, jos centrinėje struktūroje pradėjo veikti Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdyba (toliau – VPDVM). Jos tikslas buvo užtikrinti motinoms finansinę paramą, kurią garantavo Lietuvos teritorijoje automatiškai pradėjęs veikti SSRS 1936 m. Šeimos ir santuokos kodeksas. Tačiau svarbiausia valdybos misija buvo po pusmečio įsigaliojusio 1944 m. liepos 8 d. SSRS AT Prezidiumo įsako „Apie valstybinę pagalbą nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, apie motinystės ir kūdikystės globos sustiprinimą, apie garbės vardo „Motina-didvyrė“ nustatymą, ordino „Motinos šlovė“ ir medalio „Motinystės medalis“ įsteigimą“ įgyvendinimas Lietuvoje. Nuo 1944 m. iki 1956 m. VPDVM valdyba ir jos skyriai buvo pagrindinė institucija, iš kurios Lietuvos motinos ir šeimos galėjo tikėtis finansinės paramos. Pirmąja valdybos viršininke buvo paskirta M. Kymantaitė, kuri stengėsi kuo geriau organizuoti naujos struktūros darbą. Be kitų iniciatyvų, 1944 m. gegužės 21–25 dienomis ji Vilniuje organizavo pirmuosius VPDVM valdybos skyrių darbuotojų apmokymus.[1] Vis dėlto rodomos iniciatyvos negelbėjo – sąjunginė bei respublikinė vadovybės buvo nuolat nepatenkintos VPDVM valdybos veikla. 1950 m. gegužės 10 d. SSRS finansų ministro įsaku valdybos viršininkė M. Kymantaitė buvo nušalinta nuo pareigų, o 1956 m. birželio 1 d. buvo išformuota ir valdyba, o jos funkcijos perduotos LSSR socialinio aprūpinimo ministerijai.

Šio straipsnio tikslas – rekonstruoti VPDVM valdybos ir jos padalinių veiklą ir nustatyti neefektyvaus jų darbo Lietuvoje priežastis. Straipsnyje teigiama, kad neproduktyvią valdybos veiklą nulėmė ne tik darbuotojų trūkumas, nekompetencija ar paprasčiausias nesąžiningumas, bet ir pagrindinė priežastis – 1944 m. liepos 8 d. įstatymas, kurio perkėlimas į Lietuvą neatitiko vyravusios demografinės situacijos, šeimos lūkesčių ir labai dažnai – dešimtmečiais susiklosčiusių lietuvių šeimos tradicijų ir etinių nuostatų.

Pagrindinė straipsnio medžiaga – iki šiol nepublikuoti archyviniai šaltiniai: Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdybos ir jos skyrių darbo planai, statistika, LSSR ir SSRS finansų liaudies komisarų ir finansų ministrų įsakymai, Valdybos ir jos skyrių patikrinimų medžiaga. Nors archyviniai dokumentai apima tik 1944–1952 metus (taigi ne iki Valdybos panaikinimo 1956 m.), tačiau išlikusi medžiaga byloja apie esminius Valdybos darbo trūkumus ir jos neveiksmingumą Lietuvoje.

Demografinės aplinkybės

1944 m. liepos 8 d. įsakas buvo pagrindinis įstatymas, numatęs vienkartines ir mėnesines pinigines išmokas daugiavaikėms ir vienišoms motinoms. Vienišoms motinoms vienkartinės ir mėnesinės išmokos buvo mokamos kiekvienam joms gimusiam vaikui, pradedant pirmuoju. Daugiavaikėms motinoms ir našlėms vienkartinės bei mėnesinės išmokos buvo mokamos pradedant trečiuoju vaiku ir vėliau gimusiems vaikams, o pirmiesiems dviems vaikams išmokos negaliojo. Vienkartinės išmokos dydis už trečiąjį vaiką buvo 400 rublių, o mėnesinės išmokos nemokamos. Už ketvirtąjį vaiką buvo gaunama vienkartinė 1300 rublių ir mėnesinė 80 rublių išmokos. Už penktąjį vaiką atitinkamai – 1700 rublių ir 120 rublių. Už šeštąjį – 2000 ir 140 rublių,

už septintąjį – 2500 ir 200 rublių, už aštuntąjį –2500 ir 200 rublių, už devintąjį – 3500 ir 250 rublių, už dešimtąjį – 3500 ir 250 rublių ir už kiekvieną kitą gimusį vaiką – vienkartinė 5000 ir mėnesinė 300 rublių išmokos (1949 m. vidutinis provizorės su aukštuoju išsilavinimu atlyginimas buvo maždaug 350 rublių).[2] Buvo tikimasi, kad naujasis įsakas garantuos socialinę paramą dviejų tipų pokario šeimoms: 1) daugiavaikėms šeimoms su trimis ir daugiau vaikų, 2) vienišoms motinoms. Tačiau automatinis 1944 m. liepos 8 d. įsako perkėlimas į Lietuvą negarantavo jo efektyvumo, nes demografinė respublikos situacija buvo kitokia nei to meto Rusijoje ir kitose sovietinėse respublikose.

1944 m. liepos 8 d. įsakas labiausiai rūpinosi daugiavaikėmis motinomis, tačiau Lietuvoje didelės šeimos niekada nevyravo. Vaikų kiekį tarpukario lietuvių šeimose lėmė nuklearinis šeimos tipas. Kiek daugiau vaikų buvo valstiečių ir miesto darbininkų šeimose (vidutiniškai 5,2 – 3,2 vaiko šeimai), mažesnis (2,6 – 3,4 vaiko šeimai) – tarnautojų šeimose.[3] 1940–1989 metais gimstamumas Lietuvoje nuolat mažėjo, pavyzdžiui, Lietuvos kaime jis nukrito nuo 23,5 iki 16,1 naujagimio 1000 gyventojų. Remdamiesi etnologų duomenimis, galime pateikti 1951–1953 metų gimstamumo statistiką keturiuose skirtingų Lietuvos regionų kolūkiuose. Tik viename iš 4 kolūkių šeimoje augo 3,2 vaiko. Kituose trijuose kolūkiuose vaikų kiekis šeimoje buvo atitinkamai: 2,6, 2,1 ir 2,7.[4] Iš šių duomenų matyti, kad 1951 m. tik kai kurios motinos ir tik viename kolūkyje iš trijų turėjo teisę į finansinę valstybės paramą. 1951 m. Lietuvoje buvo 2,3 millijono gyventojų, t.y. beveik 10 proc. mažiau nei 1945 m.[5] Iš duomenų apie to meto santuokas taip pat matyti, kad pokario Lietuvoje tėvai neplanavo bent kiek didesnės šeimos. 1947 m. Lietuvoje buvo užregistruota 24 600 santuokų ir 59 700 naujagimių.[6] Net neskaičiuojant kūdikių, kurie nesulaukė pirmojo gimtadienio, vidutinę Lietuvos šeimą 1947 m. sudarė tėvai ir 2,4 vaiko. Tad tik gana nedidelė Lietuvos šeimų dalis apskritai turėjo teisę į 1944 m. liepos 8 d. įsake numatytą finansinę paramą.

Po karo buvo inicijuota dar keletas socialinės paramos šeimai priemonių, tačiau jos taip pat gerino tik negausių Lietuvos gyventojų grupių padėtį. 1944 m. spalio 28 d. LSSR AT Prezidiumo įsaku buvo sudaryta Vyriausioji karių šeimų valstybinio aprūpinimo ir buities sutvarkymo valdyba prie LSSR Liaudies komisarų tarybos. Valdybos skyriai buvo sukurti prie apskričių, miestų, vėliau rajonų vykdomųjų komitetų. Valdyba ir jos skyriai privalėjo sovietinės armijos ir karinio jūrų laivyno eilinių ir vadų šeimas aprūpinti pensijomis ir pašalpomis. Valdyba taip pat rūpinosi tokių šeimų narių įdarbinimu ir jų buities sutvarkymu.[7] Po aštuonerių metų, 1952 m. kovo 7 d., LSSR AT Prezidiumas priėmė nutarimą dėl papildomos socialinės pagalbos karo invalidams ir kare žuvusiųjų šeimoms. Juo numatyta, kad iki 1952 m. birželio 1 d. darbu privalėjo būti aprūpinti visi jo ieškantys žuvusių sovietinės armijos karių ir sovietinių partizanų šeimų nariai.

Turint galvoje, kad 1875–1915 metais lietuvio vyro vedybinis amžius buvo apie 33 metus, galime manyti, kad tarp sovietų armijoje kariavusiųjų ir žuvusiųjų buvo didelis jaunų, bet nevedusių vyrų kiekis. Tad pagalba žuvusių karių šeimoms galėjo būti ganėtinai juntama socialinė parama tose sovietinėse respublikose, kurių žmogiškosios netektys buvo nepalyginti didesnės nei tos, kurias patyrė Lietuva. Pažymėtina, kad slaviškose respublikose (Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje) vedybinis amžius tradiciškai buvo gerokai mažesnis nei Lietuvoje.

Naujas paramos šeimai įstatymas buvo priimtas tik po 30 metų. 1974 m. rugsėjo 25 d. SSRS AT Prezidiumo įsaku nuo tų pačių metų lapkričio 1 d. buvo įvestos pašalpos visų mažai apmokamų šeimų vaikams.

VPDVM valdybos darbo užduotys ir planai

Viena pirmųjų VPDVM valdybos užduočių buvo 1944 m. liepos 8 d. įsako ir jo garantuojamų pašalpų populiarinimas tarp Lietuvos žmonių. Kadangi VPDVM valdyba ir jos padaliniai buvo pavaldūs Finansų liaudies komisariatui (vėliau ministerijai), šis teikė bendrus metodinius nurodymus, kaip geriau atlikti darbą ir siūlė priemones. LSSR finansų komisaro pavaduotojas Jonas Genys 1945 m. spalio 6 d. perspėjo, kad, pagal jo turimą informaciją, kai kurie VPDVM valdybos skyriai tik formaliai vykdo jiems pavestą įstatymo apie motinų šelpimą aiškinimą apskričių ir miestų gyventojams. Pasak jo, skyrių darbuotojai laukia, kada pačios motinos sužinos apie savo teises ir kreipsis dėl paramos. J. Genys siūlė tartis su vietinių laikraščių redaktoriais, kad šie publikuotų straipsnius apie pašalpas ir daugiavaikėms motinoms teikiamus ordinus.[8]

VPDVM valdybos skyriai patys imdavosi įvairiausių priemonių ir būdų skleisti informaciją apie pašalpas. VPDVM valdybos Vilniaus miesto skyrius siūlė kiekviename miesto rajone sušaukti namų valdytojų susirinkimus ir pirmiausia jiems išaiškinti liepos 8 d. įsako reikšmę. Po to valdytojams buvo siūloma išdalyti įsaką propaguojančius plakatus, įpareigoti valdytojus sudaryti daugiavaikių ir vienišų motinų sąrašus ir išaiškinti joms įsaką. Vilniečiai planavo aiškinančias publikacijas spausdinti laikraštyje, taip pat į įsako populiarinimą įtraukti profsąjungų narius. Taip pat buvo siūloma įteikti po plakatą Vilniaus milicijos skyrių viršininkams ir prašyti juos kalbėti apie įsaką savo darbuotojams. Plakatai taip pat turėjo būti iškabinti moterų konsultacijose, vaikų lopšeliuose, darželiuose ir ligoninėse.[9]

O Šiaulių apskrities VPDVM valdybos skyrius 1946 m. tikėjosi pagalbos iš vietinių moterų tarybų. Šio skyriaus

darbo plane buvo numatyta sukviesti valsčių moterų tarybų atstoves ir pirmiausia jas instruktuoti apie įsako svarbą.[10] 1947 m. Prienų apskrities skyriaus instrukcijos apskritai buvo imperatyvios, t.y. būtinai privalomos vykdyti. Jomis buvo reikalaujama, kad nuo 1947 m. lapkričio 25 d. iki gruodžio 20 d. visuose valsčių vykdomuosiuose komitetuose ir apylinkėse daugiavaikėms ir vienišoms motinoms būtų išaiškintas įsakas. Be to, buvo reikalaujama išaiškinti visas motinas, kurios turi teisę gauti pašalpą.[11]

VPDVM valdyba keletą kartų per metus skyrių darbuotojams organizuodavo trijų – penkių dienų seminarus. Valdybos viršininkė M. Kymantaitė paprastai atvykti į „instruktažą" kviesdavo skyrių vyr. inspektorius-revizorius. Ji perspėdavo, kad dalyvavimas būtinas ir kad seminaro dalyviai nepamirštų pasiimti maisto kortelių, nes „Vilniuje nebus aprūpinti maistu".[12] 1944–1952 metais vykusių seminarų dienotvarkės ir programos nesikeitė ir buvo beveik identiškos. Ši aplinkybė byloja, kad Valdybai ir jos padaliniams sunkiai sekėsi įgyvendinti savo misiją, nes darbuotojai nuolat turėjo grįžti prie tų pačių klausimų sprendimo. Visų pirma buvo kalbama apie pašalpų populiarinimą. Seminaruose taip pat buvo aiškinama apie ketvirtinių darbo planų sudarymą, pašalpų išmokėjimo mechanizmą, nors šis nesikeitė nuo pat Valdybos sukūrimo 1944 m., buvo aptariami atskiri pašalpų išmokėjimo atvejai, raštvedyba.[13] Seminarų metu vykdavo ir daugiavaikių motinų apdovanojimai medaliais bei ordinais. 1947 m. liepos 7–10 dienomis buvo organizuotas jubiliejinis seminaras, skirtas paminėti liepos 8 d. įsako trejų metų sukaktį. Šventinę kalbą seminare pasakė Valdybos viršininkė M. Kymantaitė ir LSSR finansų ministerijos partinės organizacijos sekretorius Bašlakovas. Kalbėdamas apie sukaktį, jis vėl pabrėžė įsako svarbą ir VPDVM valdybos skyrių tarnautojams palinkėjo dirbti taip, „kaip dirbo Kalininas – greitai, sąžiningai, teisingai ir nesileisti į biurokratiškumą".[14]

Liepos 8 d. įsako populiarinimas buvo nuolatinė VPDVM valdybos darbo dalis. Apie jo rezultatus LSSR finansų ministerija atsiskaitydavo tiesiogiai LSSR AT Prezidiumui. 1946 m. LSSR finansų ministro pavaduotojas J. Genys ataskaitoje AT Prezidiumo pirmininkui Justui Paleckiui rašė, kad nuo 1944 m. liepos 8 d. iki 1946 m. liepos 1 d. įsako pirmųjų ir antrųjų metinių proga buvo padaryti pranešimai per radiją, paskelbti 8 straipsniai respublikinėje spaudoje ir 6 straipsniai vietinėje spaudoje, organizuoti aiškinamieji susirinkimai įmonėse ir namų valdybose, atspausdinti ir kaimuose išplatinti 5000 plakatų, organizuoti iškilmingi motinų apdovanojimai.[15]

Ketvirtinių darbo planų sudarymas taip pat buvo svarbi VPDVM valdybos ir jos skyrių užduotis. Kiekvienas skyrius paruošdavo kiek skirtingus darbo planus, tačiau visi jie rėmėsi socialistinio planavimo principu, t.y. hipotetiškai numatė remtinų motinų kiekį. 1946 m. Vilkaviškio apskrities IV ketvirčio darbo plane buvo numatyta paruošti 150 motinų bylų pašalpoms gauti ir 100 motinų bylų apdovanojimams įteikti. Skyriaus darbo plane taip pat buvo numatyta patikrinti 15 motinų jų gyvenamosiose vietose ir kiekvieną savaitę liepos 8 d. įsaką aiškinti gimdymo namuose.[16] Šakių apskrities skyriaus 1946 m. IV ketvirčio plane daugiau dėmesio buvo skirta daugiavaikių motinų apdovanojimams. Plane buvo numatyta, kad spalio mėnesį bus apdovanota 40 motinų, o gruodžio mėnesį – 30 motinų.[17] O 1947 m. III ketvirčio VPDVM valdybos darbo planas buvo išreikštas rubliais – jame daugiavaikėms ir vienišoms motinoms buvo numatyta išmokėti pašalpų už 500 000 rublių. Iš jų liepos mėnesį – 150 000 rublių, rugpjūtį – 150 000 rublių, o rugsėjį – 200 000 rublių. Valdyba taip pat įsipareigojo pristatyti 90 motinų apdovanoti „ordenais" ir medaliais.[18] Nekyla abejonių, kad išankstinis pašalpų gavėjų planavimas gerokai komplikavo kasdienį VPDVM valdybos skyrių darbą, nes reikėjo vykdyti darbo planus ir surasti daugiavaikių ir vienišų motinų. Įprasta sovietinė praktika – rodiklių falsifikavimas – šiuo atveju nebuvo paprastas uždavinys. Tačiau nebuvo jokių galimybių išvengti „gyvųjų" rodiklių planavimo. SSRS finansų ministerija, peržiūrėjusi VPDVM valdybos 1946 m. III ketvirčio darbo planą, didesnių pastabų neturėjo, bet pastebėjo, kad jame trūksta „socialistinio lenktyniavimo ir racionalizacinių pasiūlymų".[19] VPDVM valdybos vadovybė netrukus išmoko atsakyti į panašius sąjunginės valdžios priekaištus. SSRS finansų ministerija priekaištavo M. Kymantaitei, kad ši nenuvyko į Šiaulius, kur, pagal 1946 m. IV ketvirčio planą, turėjo aiškinti motinoms jų teises į pašalpas. M. Kymantaitė atsakė, kad ji negalėjusi keliauti į Šiaulius, tačiau Valdybos inspektorius Dobužinskas, vykdydamas to paties ketvirčio darbo planą, Tauragėje užtruko ilgiau nei buvo numatyta.[20]

Nuo 1947 m. VPDVM valdybos skyrių darbo planai darėsi vis labiau imperatyviniai. Jurbarko skyriaus plane buvo numatyta nuolat tikrinti motinų kartoteką ir kontroliuoti, kurios moterys neatvyksta pasiimti pašalpos, o tokiais atvejais žadama vykti į jų namus ir aiškintis priežastis. Pagėgių apskrities skyriaus darbuotojai numatė kiekvieną mėnesį surasti po 30 motinų, kurioms galima būtų mokėti pašalpas.[21] Atitinkamai daugėjo atvejų, kai motinų bylose buvo falsifikuojami faktai: sužymimi mirę vaikai ar apskritai niekada neegzistavę kūdikiai. Nuo 1947 m. darbo planuose daugiau dėmesio pradėta skirti daugiavaikių motinų apdovanojimui. Dingstimi tapo LSSR AT Prezidiumo Apdovanotųjų apskaitos ir registracijos grupės vedėjo pranešimas. Jame buvo pranešta, kad Alytaus, Biržų, Lazdijų, Trakų, Rokiškio ir Zarasų apskrityse, taip pat Klaipėdos ir Panevėžio miestuose nuo

įsako įsigaliojimo 1944 m. iki 1947 m. kartu paėmus buvo apdovanotos tik 855 motinos. Pranešime taip pat pažymėta, kad Alytaus apskrityje per paskutinius 14 mėnesių apskritai tebuvo surastos 6 daugiavaikės motinos. Dėl šio pranešimo VPDVM valdybos darbas buvo įvertintas neigiamai. LSSR AT Prezidiumas priekaištavo, kad nors apskričių ir valsčių vykdomieji komitetai privalėjo periodiškai išklausyti VPDVM valdybos skyrių ataskaitas apie surastas ir apdovanotas motinas, bet jie to nedarė. Prezidiumas griežtai reikalavo skubiai užtikrinti, kad motinos būtų apdovanojamos medaliais.[22]

Rezultatai pagal statistiką

VPDVM valdybos ir jos skyrių pateikta statistika nėra patikima. Skirtingi šaltiniai pateikia skirtingus motinų, gavusių pašalpas, ir apdovanotų daugiavaikių motinų duomenis. Tų šaltinių yra du: apibendrinti centrinės vadovybės (t.y. VPDVM valdybos) skaičiavimai ir VPDVM valdybos skyrių periferijoje pateikta statistika. Tačiau, kaip minėjome, abu šaltiniai pateikia skirtingus duomenis. Siunčiamuose raštuose skyrių vedėjai nuolat akcentuodavo, kad jie neturi tikslių žinių nei apie motinų kiekį, nei apie išmokėtas pinigų sumas. Panevėžio apskrities vykdomojo komiteto Finansų skyriaus rašte Valdybai apie 1945 m. mokamas pašalpas buvo pažymėta, kad apskrityje gali būti apie 350 motinų, kurioms priklauso parama. Rašte čia pat priduriama, kad tikslių žinių apie tai skyrius neturi.[23] Dėl šios priežasties pašalpas gavusiųjų skaičius ir finansinė pašalpų išraiška ateityje pasitelkus kitus prieinamus šaltinius turės būti tikslinama.

Dėl žinomo sovietinio poreikio „atitikti“ darbo planą pašalpas gavusių moterų kiekis buvo nuolat didinamas. Be to, pašalpų kiekis ir jų dydis buvo akivaizdžiai padidinti vien dėl permokų, kurias nuolat fiksavo VPDVM valdybos skyrius tikrinę revizoriai. Vis dėlto manome, kad straipsnyje tikslinga pateikti bendrą 1944–1946 metų statistiką, kurią VPDVM valdybos viršininkė M. Kymantaitė siuntė LKP(b) CK Moterų skyriui (1 lentelė) ir LSSR finansų liaudies komisaro Aleksandro Drobnio ataskaitą pagal apskritis, siųstą LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui (2 lentelė).

1 lentelė. VPDVM valdybos statistika LKP(b) CK Moterų skyriui. Pateikta M. Kymantaitės. 1947 m. vasario 15 d. LCVA, F.R – 164, ap.14, b. 8, l.3.

Metai	Paskirta	Paskirta	Išmokėta (rubliais)	Išmokėta (rubliais)
	Vienišoms	Daugiavaikėms		
1944	6	177	3 000	245 000
1945	1232	17 076	642 450	27 085142
1946	5873	28 169	5 078 300	60 124 834
Iš viso:	**7111**	**45 422**	**5 723 760**	**87 454 976**

2 lentelė. Pašalpos, išmokėtos nuo 1944 m. spalio mėn. iki 1946 m. gruodžio 1 d.

LSSR finansų liaudies komisaro A. Drobnio ataskaita LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie 1944 m. liepos 8 d. įsako vykdymą, 1947 m. vasario 1 d. LCVA, F.R – 164, ap.14, b.5, l.1.

Apskritis	Motinų, gaunančių pašalpas, kiekis	Išmokos rubliais
Alytaus	778	1.171 000
Biržų	387	616 000
Kauno	947	2.253 000
Kauno m.	559	777 000
Kėdainių	496	777 000
Kretingos	679	650 000
Klaipėdos	23	–
Klaipėdos m.	23	62 000
Lazdijų	433	438 000
Marijampolės	994	1 758 000
Mažeikių	344	507 000
Panevėžio	430	1 018 000
Panevėžio m.	153	1 011 000
Raseinių	781	405 000
Rokiškio	246	–
Šiaulių	785	1 610 000
Šiaulių m.	217	800 000
Šakių	350	438 000
Švenčionių	512	800 000
Tauragės	453	539 000
Telšių	709	1 178 000
Trakų	840	1 433 000
Ukmergės	828	1 070 000
Utenos	387	593 000
Vilniaus	1103	3 038 000
Vilniaus m.	366	–
Vilkaviškio	506	738 000
Zarasų	467	768 000
Iš viso:	**15 294**	**22 871 000**

Iš abiejų lentelių matyti, kad A. Drobnio pateikiamas motinų pašalpas gavusių 1944–1946 metais kiekis yra gerokai mažesnis nei tas, kurį mini M. Kymantaitė. Kita vertus, duomenys, atsiųsti iš periferijos, taip pat yra skirtingi – lyginant su abiem lentelėmis gerokai mažesni arba gerokai didesni. 1945 m. Panevėžio m. skyrius informavo, kad mieste gali būti 44 motinos, kurioms priklauso išmokos. Skyriaus vedėjas rašė, kad tų motinų pavardes susirankiojo metrikacijos biure, ir tuomet „vaikščiojom į namus ir aiškinom aukščiau išvardintoms motinoms jų teises“.[24] O A. Drobnio pateiktoje statistikoje nurodoma, kad per 1944–1946 metus tokių motinų Panevėžyje buvo

153. Kauno apskrities skyrius pranešė, kad 1946 m. rastos net 3 129 daugiavaikės motinos.[25] Pagal A. Drobnio 2 lentelėje pateiktą informaciją, 1944 m. spalio mėn. – 1946 m. gruodžio 1 d. Kauno apskrityje kartu paėmus tebuvo 947 daugiavaikės ir vienišos motinos.

Minėjome, kad pašalpas gaunančių motinų skaičiai buvo didinami dėl noro atitikti užsibrėžtą darbo planą ir dėl įvairiausių kitų priežasčių, kurias aptarsime kitame skyriuje. Svarbu pažymėti, kad kiekvienoje apskrityje ir mieste pašalpas gaunančių motinų kiekiai svyruodavo dešimtimis ir šimtais, ir jie buvo nuolat koreguojami. Pavyzdžiui, Biržų apskrities skyrius, pateikdamas 1945 m. statistiką, pastebi, kad „iki šiol įregistravome 516 motinas, jau aprūpinome 403 motinas. Kitos 113 motinų dėl netinkamo vaikų skaičiaus ar jų amžiaus neturi teisės gauti pašalpas“.[26]

Pašalpų mokėjimo mechanizmas: problemos ir nesėkmės

Nuo pat veiklos pradžios Valdybai sunkiai sekėsi užtikrinti sklandų darbą apskrityse. Periferiniai skyriai vangiai vykdė Valdybos nurodymus arba apskritai jų nevykdė, nesudarydavo daugiavaikių ir vienišų motinų sąrašų, laiku neatsiųsdavo darbo planų, neužtikrindavo, kad pašalpos būtų mokamos laiku, netvarkingai vesdavo motinų, gaunančių pašalpas, apskaitą ir panašiai. Atrodo, kad skyriai Valdyba ir jos keliamais reikalavimais taip pat nebuvo patenkinti. Kartais skyrių viršininkai ne tik kad nevykdydavo M. Kymantaitės nurodymų, bet ir leisdavo sau duoti jai patarimus ir pamokyti. Atsakymą į tokį laišką Valdybos viršininkė 1946 m. liepos mėn. išsiuntė į Pagėgius: „Grąžinama Tamstai raštas Nr. 1235 iš š. m. liepos 10 d. ir prašoma ateityje tokių nesąmoningų raštų V-bai nesiuntinėti. Valdybai privalote atsiųsti kiekvienos ketvirties darbo planą (...), o ne aiškinti V-bai kaip reikia darbą dirbti“.[27]

Valdybą dėl blogo liepos 8 d. įsako įgyvendinimo nuolat kritikavo ir aukštesnė valdžia. 1945 m. balandžio 13 d. LSSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas pasirašė įsako projektą dėl netinkamos VPDVM valdybos veiklos. Jame buvo raginama užbaigti Valdybos skyrių kūrimą ir perspėjama nevilkinti pašalpų mokėjimo, sudaryti daugiavaikių ir vienišų motinų sąrašus, reikalauti, kad milicija išduotų pažymėjimus apie vaikų kiekį šeimoje ir jų amžių.[28] Pasikartojančius Valdybos darbo trūkumus nuolat minėjo ir LSSR finansų ministerija. Po eilinio Ukmergės apskrities skyriaus patikrinimo finansų ministro pavaduotojas J. Genys 1946 m. lapkričio 14 d. rašte nurodė, kad apskrityje apie 30 proc. motinų bylų užvesta su klaidomis, skyrius neturi motinų pareiškimų pašalpoms gauti arba jie nepasirašyti, taupomojoje kasoje nuolat trūksta reikiamos pinigų sumos, todėl motinos iš tolimiausių valsčių į apskritį keliauja po keliolika kartų, be to, jos aptarnaujamos nemandagiai, o Ukmergės apskrities valdžia, profsąjunga ir spauda apskritai nieko nežino apie liepos 8 d. įsaką.[29] 1946 m. tikrinant Kėdainių apskrities VPDVM valdybos skyrių paaiškėjo, kad jo darbuotojai nežino pašalpų dydžių ir po keletą tūkstančių rublių jas permoka. Revizija nustatė, kad permokos atgal į taupomąją kasą nebuvo grąžintos, o motinoms nesumokėti pinigai nebuvo kompensuoti. LSSR finansų ministerija teigė, kad skyriaus vedėjas į pavestą darbą numoja ranka ir viską palieka savieigai.[30] Pagaliau po SSRS finansų ministerijos atliktos revizijos ir keleto vietinių respublikinių patikrinimų 1947 m. liepos 25 d. LSSR finansų ministro A. Drobnio įsakymu Nr. 577 VPDVM valdybos viršininkei M. Kymantaitei buvo pareikštas griežtas papeikimas.[31]

Tad koks buvo pašalpų išmokėjimo procesas ir kokie pagrindiniai VPDVM valdybos ir jos skyrių darbo nesklandumai trikdė pašalpų šeimoms suteikimo organizavimą? Nepaisant to, kad VPDVM valdybos skyrių darbuotojai buvo nuolat įpareigojami populiarinti 1944 m. liepos 8 d. įsaką, valdžia reikalavo nelaukti, kad motinos pačios kreiptųsi dėl finansinės paramos – VPDVM valdybos skyrių darbuotojai patys privalėjo sudarinėti daugiavaikių ir vienišų motinų sąrašus. Pagal tokius neakivaizdžiai sudarytus sąrašus motinos buvo raginamos rašyti pareiškimus pašalpai gauti. Turėdami motinos pareiškimą, darbuotojai užvesdavo motinos asmens bylą, kurioje surašydavo vaikus, gyvenančius su motina (sprendžiant pašalpos klausimą, atskirai gyvenantys motinos vaikai nebuvo įskaičiuojami) ir jų amžių. Vaikų gimimo duomenys buvo tikrinami vietos metrikacijos biuruose ir milicijos skyriuose. Tokia byla turėjo būti pristatyta svarstyti į apskrities, miesto ar valsčiaus, o nuo 1950 m. į srities ir rajono vykdomuosius komitetus. Pašalpą patvirtinus, VPDVM valdybos skyriuje turėjo būti užvedama asmeninė moters kortelė, kurioje darbuotojas turėdavo pažymėti pašalpų išmokėjimo faktą ir jos dydį. Gavusi pinigus, motina privalėjo pasirašyti žiniaraštyje, saugomame skyriuje. Darbuotojas turėdavo sutikrinti abu motinos parašus – jos asmeninėje byloje (saugomoje skyriuje) ir žiniaraštyje. Pinigai buvo išmokami dviem būdais – tiesiogiai vykdomajame komitete arba vietos taupomojoje kasoje.

Šis iš pirmo žvilgsnio atrodytų paprastas procesas netrukus apaugo biurokratija, nesklandumais ir sąmoningai organizuojamu pinigų vogimu. Strigo jau pirmasis žingsnis – motinų sąrašų sudarymas. 1945 m. gruodžio 31 d. Kėdainių apskrities vykdomojo komiteto Finansų skyriaus vedėjas, einantis ir VPDVM valdybos skyriaus viršininko pareigas, rašte valdybai teisinosi, kad negalįs sudaryti motinų sąrašų, nes valsčių vykdomieji komitetai jam neatsiunčią reikalingos informacijos.[32] 1945 m. motinų

sąrašų nebuvo sudarę dauguma VPDVM valdybos skyrių. Tų pačių metų gruodžio 20 d. LSSR finansų liaudies komisaro pavaduotojas A. Sinaiskis primygtinai ragino: „Visiems apskričių finansų skyriams: skubiai pristatyti motinų apskaitą, negaunančių pašalpos. Nepristačius iki gruodžio 25 d. griežtai bausiu“.[33] Atrodo, kad gąsdinimas padėjo, – į VPDVM valdybą pradėjo plūsti daugiavaikių motinų sąrašai. Tačiau iš tiesų motinų pavardės turėjo likti vietos finansų arba jau įkurtuose VPDVM valdybos skyriuose, o į Valdybą turėjo būti atsiunčiamas tik motinų, gaunančių pašalpas, kiekis ir duomenys tų motinų, kurioms išmoka pagal įsaką priklausė, bet dar nebuvo mokama. O po minėto A. Sinaiskio rašto Valdyba pradėjo gauti ilgus sąrašus ne tik su motinų pavardėmis, bet ir su jų vaikų vardais ir gimimo datomis. Šiuos sąrašus Valdyba grąžino atgal su paaiškinimu, kad motinų pavardės reikalingos ne Vilniaus valdininkams, bet vietos darbuotojams, turintiems organizuoti pašalpų mokėjimą.[34]

Nereikalingas biurokratizmas dažnėjo. LSSR finansų ministerija išsiaiškino, kad prieš skiriant pašalpas Kupiškio rajono skyriuje iš motinų pradėta reikalauti charakteristikų apie jų moralę ir elgesį.[35] O Tauragės rajono skyriuje iš motinų ne tik buvo prašoma charakteristikos, joms liepta pildyti darbuotojų sugalvotas anketas ir prašoma kai kurių papildomų dokumentų. Dėl popierizmo motinų pareiškimai Tauragės rajone būdavo nagrinėjami net iki 10–12 mėnesių. O juk motinos pareiškimas privalėjo būti apsvarstytas per dvi savaites. Išgalvotų anketų pildymo ir pažymėjimų pristatymo buvo prašoma ir Vilkaviškio apskrityje.[36] 1946 m. didelės revizijos metu, tikrinant Tauragės, Švenčionių, Utenos, Prienų, Varėnos, Kaišiadorių, Trakų ir Alytaus apskričių VPDVM valdybos skyrių ir Tauragės, Švenčionių, Utenos ir Lazdijų taupomųjų kasų darbą, buvo nustatyta, kad skyriai neturi motinų parašų pavyzdžių. Šių skyrių darbuotojai nereikalavo, kad metrikacijos biurai praneštų apie mirusius vaikus (buvo pasitikima motinos pranešimu), o tai teikė galimybę motinoms gauti pašalpas už mirusius vaikus. Taip pat buvo nustatyta, kad taupomojoje kasoje pinigus gavusios motinos ten pat buvo verčiamos juos kaip indėlius palikti kasoje arba pirkti paskolos obligacijas.[37] Taupomojoje kasoje Utenoje buvo dirbtinai sudaromos eilės tam, kad motinos mokėtų kyšius. Lazdijų taupomojoje kasoje eilių nebūdavo, tačiau niekada nebūdavo pakankamai pinigų, ir moterys laukdavo jų po keletą mėnesių.[38] Pinigų nuolat trūko Kretingos, Utenos, Trakų, Zarasų taupomosiose kasose. Dėl to motinos, atvykusios 50–70 km, vėl be pašalpos keliaudavo namo. Šių apskričių taupomosiose kasose taip pat iš motinų buvo reikalaujama pirkti paskolos obligacijas arba apskritai be jų sutikimo pinigus pervesdavo saugoti, o motinai paduodavo ne pinigus, bet taupomąją knygelę.[39] Zarasuose ir Telšiuose miesto milicija atsisakydavo motinoms išduoti pažymėjimus apie vaikų kiekio pasikeitimą šeimoje, o tai taip pat stabdė pašalpos gavimo procesą.

Vis dėlto pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinos išmokėjimą trikdė ne tik biurokratizmas. Neretai pašalpų pinigai buvo tiesiog vagiami. Bene lengviausias būdas sukčiauti buvo pašalpų išmokėjimas už „mirusias sielas“, t.y. už niekada neegzistavusius arba jau mirusius vaikus. 1949 m. revizijos metu buvo nustatyta, kad Kauno apskrities skyriaus darbuotojai nuslėpdavo vaikų mirimo faktus ir toliau motinoms mokėjo pašalpas. Permokėjimai už mirusius vaikus Kauno apskrityje sudarė 56 748 rublius. Iš revizijos medžiagos nėra aišku, ar motinos taip pat buvo įtrauktos į šį klastojimą ir su darbuotojais dalijosi pinigais, ar skyriaus darbuotojai rado kitą būdą pasisavinti pinigus. Patikrinus 1944, 1945 ir 1946 m. vaikų mirties liudijimus paaiškėjo, kad 1948 m. spalio ir lapkričio mėnesiais buvo išrašomos pašalpos už vaikus, kurie jau keletą metų buvo mirę. Tame pačiame Kauno apskrities skyriuje pasitaikė atvejų, kai motinoms buvo mokamos pašalpos, nors jų vaikai buvo gimę tarpukariu.[40] O Alytaus VPDVM valdybos skyriaus darbuotojai iš motinų priimdavo akivaizdžiai skustus ir ištaisytus vaikų gimimo metrikus.[41] 1948 m. Pagėgių apskrities taupomosiose kasose pinigai kartais apskritai buvo išmokami be moters parašo ir motinos knygelės. Vadinasi, bet kuriai moteriai.[42]

Kita vertus, kai kurie VPDVM valdybos skyrių darbuotojai buvo perdėm uolūs ir nesukalbami. Toks buvo Lazdijų apskrities VPDVM valdybos skyriaus darbuotojas Giedraitis, kuris kategoriškai atsisakydavo tvirtinti pašalpą be motinos parašo, nors žinojo, kad kai kurios moterys buvo beraštės. Revizijos medžiagoje teigiama, kad šios motinos taip ir liko be pašalpų.[43]

1947 m. buvo nustatytas stambaus masto grobstymo atvejis Šilutės apskrities VPDVM valdybos skyriuje. Šio skyriaus inspektorius-revizorius ir vyr. buhalterė per 1946–1947 metus iš pašalpoms skirtų pinigų pasisavino net 355 709 rublių. Šiuo atveju pinigai buvo grobiami įvairiais būdais – išmokamos pašalpos už mirusius vaikus, neegzistuojančius vaikus ir fiktyvias motinas. Vietoje motinų parašų šie darbuotojai padėdavo kryžiukus. Revizija nustatė, kad vagiant pašalpas už mirusius vaikus pinigais buvo dalijamasi su motinomis. Įdomu tai, kad Šilutės apskrities VPDVM valdybos skyriuje prieš tai buvo atliktas eilinis patikrinimas ir revizorė nepastebėjo nieko įtartino, nors pinigai jau buvo išgrobstyti. Priešingai – abu grobstytojus revizorė apibūdino kaip puikiai darbą atliekančius darbuotojus. Revizorei išvykus pinigai buvo grobstomi dar 6 mėnesius. Buvo nustatyta, kad pašalpos buvo imamos pagal 392 fiktyvias motinų bylas, kurios buvo užvestos be vykdomojo komiteto patvirtinimo.[44]

Dėl sąmoningo klastojimo, vogimo, grobstymo ar per menkos kompetencijos VPDVM valdybos skyriai nuolat susidurdavo su finansinėmis problemomis. T. y. pašalpos būdavo permokamos arba atvirkščiai. 1950 m. gegužės 20 d. Mažeikių apskrityje permokėtų pašalpų suma sudarė 67 453 rublius.[45] 1948 m. Pagėgių apskrityje buvo permokėta 25 080 rublių. Tačiau tik nedidelė permokėtų pinigų dalis grįždavo į taupomąsias kasas. 1950 m. Joniškio apskrityje buvo permokėta 14 014 rublių, bet iš jų atstatyti tik 2520 rublių.[46]

1950 m. gegužės 10 d. SSRS finansų ministerija parengė įsakymą, kuriame įvertino Lietuvos VPDVM valdybos darbą. Pasak Ministerijos, išmokant pašalpas Lietuvoje buvo sukurtas pernelyg didelis biurokratizmas ir painiava. Dėl to pašalpų išmokėjimas užsitęsdavo arba apskritai niekada neįvykdavo. Neigiamas išvadas apie Valdybos darbą paskatino dar vienas didžiulio masto pašalpų grobstymo atvejis. Tą kartą pašalpų pinigai buvo vagiami Trakų apskrities VPDVM valdybos skyriuje. Tuo pačiu SSRS finansų ministerijos gegužės 10 d. įsakymu Lietuvos VPDVM valdybos viršininkė M. Kymantaitė buvo atleista iš pareigų.[47]

Tačiau padėtis nesikeitė ir vėliau. 1951 m. gruodį naujoji Valdybos viršininkė E. Jurgaitytė pranešė, kad spalio 1 d. Lietuvoje buvo didelės permokėtų ir nesumokėtų pinigų sumos. Buvo neišmokėta motinoms priklausantys 145 325 rubliai.[48] Permokėjimai ir toliau sudarė nemenkas sumas. Vien Šiaulių srityje 1952 m. sausio 1 d. į liaudies teismą buvo perduota medžiaga dėl 109 380 rublių permokėjimo. Dėl likusios permokėtos sumos – 62 172,62 rublio – į teismą kreiptasi nebuvo. Be finansinių nesklandumų, Šiaulių srityje taip pat buvo nustatyti kiti pažeidimai: sprendimų dėl moterų pareiškimų vilkinimas, motinų nepristatymas apdovanojimams. Dėl panašių sutrikimų Lietuvos VPDVM valdybos darbas antrą kartą sąjunginiu mastu buvo įvertintas nepatenkinamai. 1951 m. LSSR finansų ministro A. Zverevo įsakyme teigiama, kad Lietuvos VPDVM valdybos darbe buvo rasta esminių trūkumų. O Lietuvos VPDVM valdyba ir jos skyriai mėgino drąsintis pasiektais laimėjimais. Aptariant Kauno srities VPDVM valdybos skyrių darbą buvo akcentuojama: „III-iame 1951 metų ketvirtyje buvo pavėluotai motinoms įteiktos 95 knygelės, o IV-tame ketvirtyje jau tik (pavėluotai – D.M.) 70 knygelių. Pavėlavimas sumažėjo daugiau kaip 26 proc.“.[49]

Nemažėjanti VPDVM valdybos skyrių bei taupomųjų kasų biurokratija išmokant pašalpas motinas skatino apskritai atsisakyti finansinės valstybės paramos. Atliekant patikrinimą Trakų apskrities VPDVM valdybos skyriuje buvo rekomenduojama aplankyti motinas, daugiau nei pusmetį nustojusias imti pašalpą, išsiaškinti tokio jų elgesio priežastis ir sudaryti moterų apklausos aktus. Revizija Joniškio rajone taip pat nustatė, kad 27 motinos nebesidomi joms priklausančiomis pašalpomis ir jau 2–3 metai nebeima jų. 1952 m. Šiaulių srityje taip pat pastebėta, kad asmeninės motinų knygelės skyriaus stalčiuose guli todėl, kad motinos neatvyksta jų atsiimti.[50]

Painiava dėl vienišų motinų

VPDVM valdybos ir jos skyrių darbą trikdė dar viena priežastis. Nors 1944 m. liepos 8 d. įsakas numatė pašalpas vienišoms motinoms, tačiau netikėtai paaiškėjo, kad skyrių darbuotojai ir pačios naudos gavėjos negalėjo tiksliai apibrėžti, ką gi priskirti „vienišų motinų“ grupei. Netikslus šios sąvokos interpretavimas kėlė painiavą ir tapo dar viena priežastimi mokėti pašalpą toms, kurioms pagal įstatymą ji nepriklausė arba atvirkščiai. Pokario Lietuvos visuomenėje vienišos motinos buvo apibūdinamos kaip vyrų paliktos ir vienos auginančios vaikus moterys. Tačiau 1944 m. liepos 8 d. įstatymas iš esmės buvo pritaikytas dar nuo socialistinės revoliucijos laikų Rusijoje besiklostantiems tarpasmeniniams vyrų ir moterų santykiams. Rusiškoje bendruomenėje iki pat 1936 m. buvo įteisinta valstybinė vienišų (niekada neištekėjusių) motinų globa. O lietuviai sunkiai suvokė, kodėl „benkartą“ auginanti moteris turėtų būti finansiškai valstybės remiama. Pokario Lietuvoje apskritai buvo nedidelė tikimybė rasti bent kiek didesnę vienišų (niekada neištekėjusių) motinų grupę, kurią VPDVM valdybos skyrių darbuotojai uoliai planavo ketvirčių darbo planuose. 1944 m. visoje Lietuvoje buvo rastos 6 vienišos motinos (žr. 1 lentelę), o 1946 m. vasarą visoje Kaišiadorių apskrityje buvo rasta 13 vienišų motinų.[51]

Pagal savo supratimą, VPDVM valdybos skyrių darbuotojai pašalpas išmokėdavo vyrų paliktoms moterims, o įstatymas to nenumatė. Tokius faktus fiksavo 1948 m. vasario 23 d. Kėdainių apskrities VPDVM valdybos skyriaus, vasario 20 d. Tauragės taupomosios kasos, 1950 m. lapkričio 21 d. Joniškio skyriaus ir 1951 m. spalio 11 d. Rokiškio skyriaus darbą tikrinusios revizijos.[52] 1949 m. Pasvalio skyriaus revizijos išvadose taip pat buvo rašoma, kad „vienišoms motinoms tęsiamas mokėjimas, nežiūrint, kad vaikų gimimo pažymėjimuose nurodyta vaikų tėvų pavardė“.[53] Išgąsdinti ir pasimetę darbuotojai apskritai nustojo mokėti pašalpas, jei tik vaiko gimimo metrikuose buvo įrašyta tėvo pavardė. Šiuo atveju „vienišą motiną“ netinkamai traktavo ne tik VPDVM valdybos skyrių darbuotojai, bet ir juos tikrinę revizoriai. Nesusivokiantiems lietuviams SSRS finansų ministerija parengė atskirą nutarimą dėl Lietuvos VPDVM valdybos traktavimo, kas yra vieniša motina. Ministerijos nutarime buvo liepta panaikinti Lietuvos VPDVM valdybos nutarimą, draudžiantį išmokėti pašalpas vienišoms motinoms, jei vaiko gimimo metrikuose buvo nurodytas tėvas. Ministerijos valdininkai painiai aiškino: a) jei santuoka nėra registruota, bet vaiko tėvai gyvena

kartu, veda bendrą ūkį ir drauge auklėja vaikus, pašalpa nemokama;[54] b) jei santuoka nėra registruota, bet vaiko tėvas gyvena kartu, tačiau neveda bendro ūkio ir nepadeda auklėti vaikų, pašalpa gali būti mokama; c) jei motina yra palikta, tačiau oficialiai neišsiskyrusi, pašalpa nemokama; d) pašalpa mokama, nepaisant to, kad gimimo metrikuose vaiko tėvas nurodytas, tačiau jei santuoka neregistruota ir pora kartu negyvena.

Lietuvoje tai buvo sunkiai suvokiami tarpasmeninių santykių labirintai. Galbūt todėl VPDVM valdybos skyrių darbuotojai sovietinėje Lietuvoje lyg išmoktą, bet sunkiai įsisąmoninamą dalyką juodu ant baltu surašydavo, kas gi yra vieniša motina. Biržų apskrities skyriaus vedėjas rašte valdybai rašė: „Pakartotinai pranešame, kad mūsų skyriuje randasi vienišų motinų, kurių vaikų gimimo pažymėjimuose įrašytas vaiko tėvas, bet motina nebuvo ir nėra registruotoje santuokoje ir negyvena su vaiko tėvu, neveda bendro ūkio – yra tik viena motina Grečkina Tatjana, kuriai pašalpą mokame“.[55] 1950 m. balandžio mėnesį Lazdijų apskrityje rasta 150 motinų, kurios buvo vienišos ir nevedė bendro ūkio su vaiko tėvu.[56]

Vienišų ir niekada neištekėjusių motinų kategorija buvo linkusi kasmet didėti. Ši tendencija, nors ir netiksliais M. Kymantaitės duomenimis, fiksuojama. 1945 m. Lietuvoje pašalpą gavo 1232 vienišos motinos, o kitais, 1946 m., – jau 5873 motinos (žr. 1 lentelę). Galbūt neištekėjusių ir savarankiškai vaikus auginančių motinų kiekis Lietuvoje išties augo? O gal Lietuvos gyventojai prisitaikė prie sovietinės sistemos siūlomų galimybių gauti pašalpą ir sąmoningai keisdavo vedybinį statusą? Į šiuos klausimus atsakys tolesni lietuvių šeimos padėties sovietmečiu tyrinėjimai.

Išvados

1. 1944 sausio 1 d. buvo atnaujinta Lietuvos SSR finansų liaudies komisariato veikla ir jos struktūroje pradėjo veikti Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdyba. Jos tikslas buvo užtikrinti motinoms finansinę paramą, kurią garantavo Lietuvos teritorijoje automatiškai pradėjęs veikti 1936 m. SSRS Šeimos ir santuokos kodeksas ir po pusmečio įsigaliojęs 1944 m. liepos 8 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakas dėl paramos daugiavaikėms ir vienišoms motinoms.
2. Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdyba veikė nuo 1944 m. iki 1956 m. birželio 1 d., kai ji buvo išformuota ir jos funkcijos perduotos vykdyti LSSR socialinio aprūpinimo ministerijai.
3. Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdybos ir jos skyrių veikla nebuvo efektyvi. Tai lėmė ne tik darbuotojų trūkumas, nekompetencija ar paprasčiausias nesąžiningumas, pagrindinė priežastis – 1944 m. liepos 8 d. įstatymas, kurio straipsnių perkėlimas į Lietuvą neatitiko tuometinės respublikos demografinės situacijos, šeimos lūkesčių ir labai dažnai – dešimtmečiais susiklosčiusių lietuvių šeimos tradicijų ir etinių nuostatų.
4. Milžiniška VPDVM valdybos ir jos skyrių bei taupomųjų kasų biurokratija kūrė precedentus apskritai atsisakyti finansinės valstybės paramos šeimai.

NUORODOS:

1. VPDVM valdybos skyrių darbuotojų seminaro 1944 m. gegužės 21–25 d. Vilniuje dienotvarkė. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). Fondas R–164, apyrašas 14, byla 1, lapas 4 (toliau nuorodose pateikiamos tik archyvinės dokumentų santrumpos).
2. Apie valstybines pašalpas daugiavaikėms ir vienišoms motinoms. Iš: *Tiesa*, 1944, lapkričio 16 d.
3. KALNIUS, P. Miesto šeimos etnodemografiniai bruožai ir vidaus organizacija XIX–XX a. Iš: *Lietuvių šeima ir papročiai.* Sud. Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. Vilnius, 1995, p. 182–188.
4. Ten pat, p. 161–163.
5. Lietuva 1940–1990. Red. kolegija: Arvydas Anušauskas, Arūnas Bubnys ir kt. Vilnius, 2005, p. 395.
6. Ten pat, p. 394.
7. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Vyriausiosios Karių Šeimų Valstybinio Aprūpinimo ir Buities Sutvarkymo Valdybos prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Karių Valstybinio Aprūpinimo ir Buities Sutvarkymo skyrių prie miestų, miestų rajonų ir apskričių vykdomųjų komitetų sudarymo“. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos žinios*. 1944, spalio 28 d., Nr. 1 (10), p. 14–15.
8. LSSR finansų liaudies komisaro pavaduotojo J. Genio 1945 m. spalio 6 d. raštas. LCVA, F.R.– 164, ap. 14, b. 1, l. 17.
9. VPDVM Vilniaus miesto skyriaus darbo planas, 1945 m. LCVA, F. R. 164, ap. 14, b. 4. l. 6.
10. Šiaulių VPDVM skyriaus planas dėl supažindinimo su įstatymu, 1946 m. LCVA, F. R. 164, ap. 14, b. 4. l. 14.
11. Prienų apskrities Finansų skyriaus ir VPDVM skyriaus 1947 m. IV ketvirčio planas. LCVA, F.R. 164, ap. 14, b. 7. l 229.
12. LTSR finansų ministro įsakymas VPDVM skyriams, 1946 m, lapkričio 14 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 3, l. 66.
13. Seminaro VPDVM skyriams 1945 m. spalio 25–30 dienomis dienotvarkė. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 1, l.22; Seminaro VPDVM skyriams 1946 m. kovo 25–30 dienomis dienotvarkė. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 3, l. 18.
14. Seminaro VPDVM skyriams 1947 m. liepos 7–10 dienomis protokolo medžiaga. LCVA, F.R–164, ap. 14, b. 6, l. 49.
15. LTSR finansų ministro pavaduotojo J. Genio raštas V. Paleckiui, 1946 m. rugsėjo 20 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 5, l. 10.
16. Vilkaviškio VPDVM skyriaus darbo planas, 1946 m. spalio 5 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 4, l. 2.
17. Šakių apskrities VPDVM skyriaus 1946 m. IV ketvirčio darbo planas. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 4, l. 8.
18. VPDVM valdybos 1947 m. III ketvirčio darbo planas. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 7, l. 98.
19. TSRS finansų ministerijos raštas dėl VPDVM valdybos 1946 m. III ketvirčio darbo plano. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 7. l. 42.

20. VPDVM valdybos viršininkės M. Kymantaitės ataskaita už 1946 m. IV ketvirčio darbo planą. LCVA. F.R–164, ap. 14, b.7, l.33.
21. VPDVM valdybos Jurbarko skyriaus 1948 m. III ketvirčio planas ir Pagėgių apskrities 1948 IV darbo planas. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 9, l. 56, 133.
22. Dėl apdovanojimo daugiavaikes motinas eigos. LTSR AT Prezidiumo nutarimas, 1947 m. balandžio 10 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b.6, l. 36–37.
23. Panevėžio apskrities VK Finansų skyriaus raštas VPDVM valdybai, 1945 m. LCVA. F.R–164, ap.14, b.2, l.19.
24. Panevėžio m. Finansų skyriaus pašalpų skyriaus vedėjo raštas, 1945 m. LCVA. F.R–164, ap.14, b.2, l.18.
25. Kauno apskrities VPDVM skyriaus vedėjo raštas, 1946 m. LCVA. F.R–164, ap.14, b.2, l. 4.
26. Biržų apskrities Finansų skyriaus 1945 m. gruodžio 22 d. raštas. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 2, l. 2.
27. M. Kymantaitės raštas Pagėgių VPDVM skyriui, 1946 m. liepos mėn. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 4, l. 15.
28. LSSR Liaudies Komisarų Tarybos įsako projektas dėl VPDVM valdybos darbo, 1945 m. balandžio 13 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 1, l. 5–6.
29. Dėl Ukmergės apskrities VPDVM skyriui patikrinimo. LSSR finansų ministro pavaduotojo Genio raštas, 1946 m. lapkričio 14 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 3, l. 66–67.
30. LSSR finansų ministro pavaduotojo Genio raštas dėl Kėdainių apskrities VPDVM skyriaus darbo, 1946 m. balandžio 10 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 6. l. 22.
31. LSSR finansų ministro A. Drobnio įsakas dėl VPDVM valdybos darbo, 1947 m. rugsėjo 7 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 6, l. 75.
32. Kėdainių apskrities VK Finansų skyriaus viršininko raštas VPDVM valdybai, 1945 m. gruodžio 31 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.2 , l. 6.
33. LSSR finansų liaudies komisariato įsakas, 1945 m. gruodžio 20 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 2, l. 1.
34. VPDVM valdybos raštas, 1946 m. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 2, l. 13.
35. LSSR finansų ministro pavaduotojo V. Kuznecovo raštas, 1950 m. spalio 6 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.16, l. 32.
36. Dėl Tauragės, Švenčionių, Utenos, Prienų, Varėnos, Kaišiadorių, Trakų ir Alytaus apskričių VPDVM skyrių ir Tauragės, Švenčionių, Utenos ir Lazdijų taupomųjų kasų patikrinimo 1946 m. gruodžio 30 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 3, l. 71; Dėl Biržų, Marijampolės ir Vilkaviškio VPDVM valdybos skyriuose padarytų revizijų. LSSR finansų ministro pavaduotojo J. Genio raštas 1946 m. gegužės 30 d. LCVA. F.R-164, ap.14, b. 3, l. 38.
37. Ten pat, p.71–72.
38. Ten pat, p. 72–73.
39. VPDVM valdybos viršininkės M. Kymantaitės ir LSSR finansų liaudies komisaro A. Drobnio raštas LKP(b) CK, 1946 m. liepos 6 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b.5, l. 5.
40. Kauno apskrities VPDVM valdybos skyriaus revizijos duomenys, 1949 m. sausio 29 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 12, l.3.
41. Alytaus apskrities VPDVM skyriaus revizijos medžiaga, 1949 m. spalio 20 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.12, l. 43.
42. Pagėgių apskrities VPDVM skyriaus revizijos medžiaga, 1948 m. vasario 20 d.
43. LSSR Finansų ministro įsakymas dėl Lazdijų VPDVM skyriaus darbo, 1950 m. birželio 28 d. LCVA. F.R–164, Ap.14, B.15, L.38.
44. LSSR l.e.p. finansų ministro A. Sinaiskio įsakymas dėl Šilutės apskrities skyriaus darbo, 1947 m. spalio 24 d., A. Drobnio įsakymas dėl Šilutės apskrities skyriaus darbo, LSSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo nutarimas dėl Šilutės apskrities skyriaus darbo, 1947 m. gruodžio 31 d., LCVA. F.R–164, ap.14, b.6, l. 92–93, 103, 112.
45. Mažeikių apskrities VPDVM skyriaus patikrinimo medžiaga, 1950 m. gegužės 20 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b.16, l. 77.
46. Revizijos Pagėgių apskrities VPDVM skyriuje medžiaga, 1948 m. vasario 20 d. LCVA, F.R. 164, ap.14, b.11, l. 8; Iš Joniškio apskrities VPDVM skyriaus ataskaitos, 1950 m. gegužės 24 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.16, l. 47.
47. TSRS finansų ministerijos įsakymas, 1950 m. gegužės 10 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.15, l. 26–27.
48. LTSR finansų ministro A. Drobnio raštas dėl VPDVM valdybos darbo, 1951 m. gruodžio 27 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b. 20, l. 20.
49. Šiaulių srities VK Finansų skyriaus vedėjo raštas dėl VPDVM skyriaus darbo, 1952 m. sausio 26 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.20, l.15, 2; ten pat SSRS finansų ministro A. Zverevo įsakymas Nr. 84, 1951 m. sausio 18 d., l.121; ten pat Kauno srities VK Finansų skyriaus vedėjo raštas dėl VPDVM skyriaus darbo, 1952 m. vasario 18 d., l. 5.
50. Iš VPDVM valdybos revizijos Trakų apskrities skyriuje, 1949 m. spalio 14 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.14, l. 21; LTSR finansų ministerijos revizija Joniškio rajono VPDVM skyriuje, 1950 m. lapkričio 21 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.15, l. 67; Šiaulių srities VK Finansų skyriaus vedėjo raštas, 1952 m. kovo 6 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 20, l. 14.
51. Kaišiadorių apskrities VK Finansų skyriaus Pašalpų skyriaus vedėjo 1946 m. III ketvirčio ataskaita. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 7, l. 84.
52. Kėdainių apskrities VPDVM skyriaus revizijos rezultatai, 1948 m. vasario 23 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b. 11, l. 11; Tauragės apskrities valstybinės Taupomosios kasos patikrinimo rezultatai, 1948 m. vasario 20 d. ten pat, l. 6; LTSR Finansų ministerijos įsakymas dėl Joniškio rajono VPDVM skyriaus darbo, 1950 m. lapkričio 21 d. LCVA. F.R–164, ap. 14, b.15, l. 66; Dėl Šiaulių srities VPDVM skyriaus darbo, 1951 m. spalio 11 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.20, l. 59–60.
53. Pasvalio VPDVM skyriaus revizijos rezultatai, 1949 m. birželio 3 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.12, l. 24.
54. TSRS finansų ministerijos nutarimas dėl Lietuvos VPDVM valdybos darbo. 1950 m. (be tikslesnės datos). LCVA. F.R–164, ap.14, b.15, l.16–23.
55. Biržų apskrities VPDVM skyriaus vedėjo raštas valdybai, 1950 m. birželio 3 d. LCVA. F.R–164, ap.14, b.16, l. 42.
56. Lazdijų apskrities VPDVM skyriaus vedėjo raštas valdybai. LCVA. F.R–164, ap.14, b.14.

Board of State Benefits for Mothers of Many Children and Single Mothers in 1944-1952 in Lithuania

Dalia MARCINKEVIČIENĖ

The paper focuses on the activity of the Board of State Benefits for Mothers of Many Children and Single Mothers (1944-1952). The main objective of the Board was to implement the decree of the Supreme Council of the USSR of the 8th July 1944 "On state benefits for pregnant women, mothers of many children and single mothers, on strengthening care for mothers and babies, on identifying candidates for the name of honour, "Mother-Heroine", and establishing the medals "Mother's Glory" and "Motherhood Medal" in Lithuania. The paper analyses reasons for the Board's failure. The assumption is made that the mere mechanical transmission of the 8th July 1944 decree to Lithuania was not in line with the demographic situation in Lithuania and deep family life traditions.

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, LT 01513 Vilnius, el.p. dalia.marcinkeviciene@cr.vu.lt

Gauta 2009-01-07, įteikta spaudai 2009-02-22

Dzūkų dainavimo tradicijos ir šiuolaikinio folkloro judėjimo tendencijos

Austė NAKIENĖ

Straipsnio objektas: dzūkų dainavimo tradicijos ir jų tąsa, žymios šių laikų dainininkės Veronikos Povilionienės, jos mokytojų Miko Matkevičiaus ir Petro Zalansko bei jos pasekėjo Jono Čepulio dainavimo lyginimas. Tyrimas atliktas klausantis Veronikos Povilionienės kompaktinių plokštelių (1986–2008) ir senųjų dainininkų archyvinių įrašų (1932–1980). Lyginamasis ir interpretacinis metodai. Tikslas: atskleisti, kaip garso įrašai, kuriuose įamžinti kelių kartų dainininkų balsai, padeda suvokti dzūkų dainavimo tradicijos kaitą. Išvados: lyginant ankstesnes ir vėlesnes tų pačių dainų interpretacijas matyti, kad greičiausiai kintantis dainavimo tradicijos dėmuo yra dainos atlikimo būdas.

Prasminiai žodžiai: Veronika Povilionienė, dzūkų dainavimo tradicijos, folkloro įrašai, folkloro judėjimas.

Žemą, sodrų ir šiltą dainininkės Veronikos Povilionienės balsą pažįsta visa Lietuva, daugelis yra girdėję jos atliekamas dzūkiškas dainas koncertuose, įrašytas į kompaktinę plokštelę ar transliuojamas per radiją ir televiziją. Daugelis yra pajutę jos dainavimo sugestyvumą, pastebėję, jog scenoje ji išlieka natūrali ir paprasta, visada atvirai ir maloniai bendrauja su klausytojais. Nenuostabu, kad dainininkės asmenybė traukia ir suinteresuotus klausytojus – tautosakininkus.

Spaudos puslapiuose Veronika yra nemažai pasakojusi apie vaikystę, šeimą, gyvenimo patirtį, kūrėjus ir atlikėjus, su kuriais jai teko susitikti.[1] Kalbėdama ir rašydama apie save, Veronika ne kartą pabrėžė, kad dainavimo mokėsi ne iš knygų, bet perėmė gyvąją tradiciją iš ją supusių žmonių:

„Kiek atsimenu – vaikystėje visi visur giedodavo arba dainuodavo. Mūsų kaimo merginos susirinkdavo didesnėn trobon, atsinešdavo rankdarbių ir dainuodavo, dainuodavo, (...) mokykloje per kiekvieną pertrauką dainuodavom“.

„Pirmiausia dainų mokiausi iš tėvuko – visa esybe kaimo žmogaus: pasakoriaus, dainininko ir tikros ramybės, gerumo, nuoširdumo įsikūnijimo. Paskui – iš daugelio senųjų kaimo dainininkų. Gražių dainų, tarp jų ir „Vai ant kalno, ant aukštojo“ išgirdau iš Miko Matkevičiaus, gyvenusio Pamerkių kaime. (...) Mintyse vis skamba Petro Zalansko dainuojama „Čiulba ulba sakalas“, galėčiau tiksliai pamėgdžioti kiekvieną jo intonaciją“.

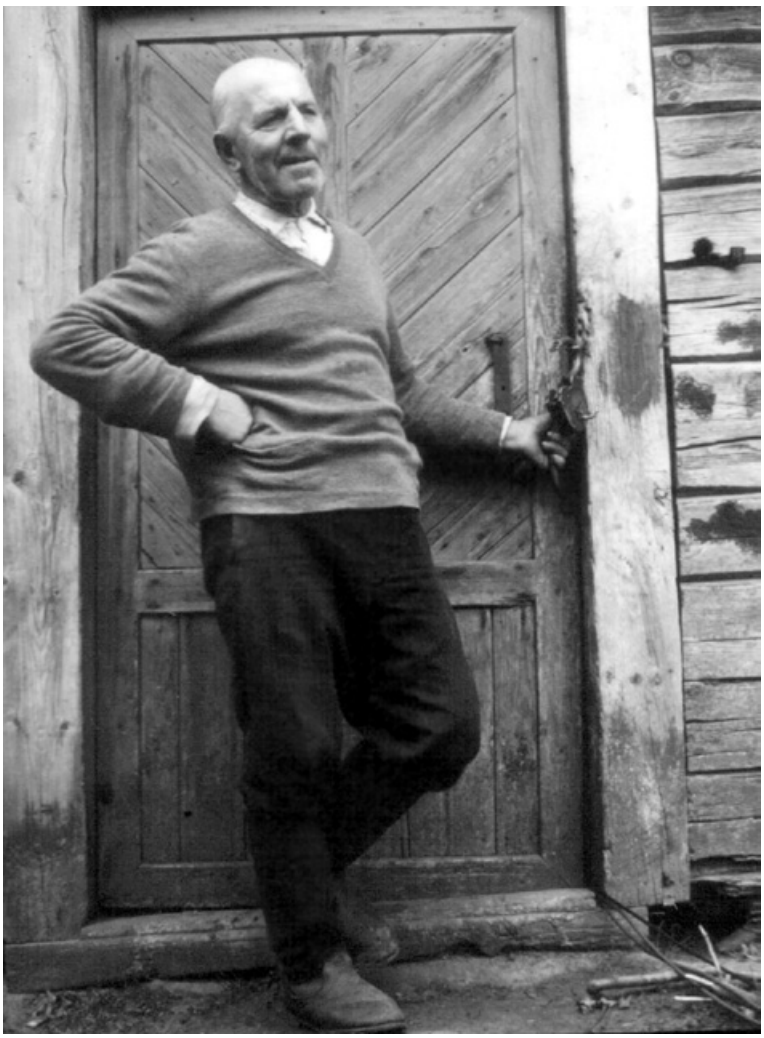
„Ne tik dainų, bet ir gyvenimo išminties, pakantumo, gerumo su kaupu gavau iš senųjų dainininkų. (...) Anelė Čepukienė juokavo, kad dainos geriausi vaistai – jos suramina, paguodžia, jų dėka viską pamiršti. Per vargus, darbus, nepriteklius, per ašaras mūsų seneliai su daina – lyg kokiu žiburiu švietėsi sau gyvenimą“.[2]

Skaitant šiuos žodžius, nelieka abejonių, kad dainininkė užaugo tradicinėje aplinkoje, o darbo ir atokvėpio valandėlę aplinkui dar skambėjo dzūkiškos dainos. Įdomiausias atrodo dainininkės teiginys, kad ji puikiai prisimena iš senųjų dainininkų išmoktas dainas ir galėtų tiksliai atkartoti jų dainavimo manierą. Jos paminėtų dainininkų Miko Matkevičiaus ir Petro Zalansko balsai yra įamžinti archyviniuose įrašuose, todėl knieti juos palyginti su Veronikos Povilionienės įrašais ir įsitikinti, ar tikrai dainininkės ir jos mokytojų dainavimo manieros yra panašios?

Praeityje, kai tradicinė muzika dar nebuvo įrašinėjama, liaudies dainininkai mokydavosi vieni iš kitų, nuolat keisdavo ir tobulindavo liaudies melodijas, tačiau gyvai skambėdavo tiktai paskutinieji, naujausi jų variantai. Jeigu gyventume XIX a., težinotume, kaip dainuoja Veronika, bet negalėtume palyginti jos ir jos mokytojų dainavimo. Garso įrašymo technologijos leidžia pasekti, kaip vieno gabaus atlikėjo dainas perima kitas. Nors dalis senosios kartos dainų nugrimzta į užmarštį, kai kurios iš jų suvirpina ir jaunų atlikėjų širdis, tampa jiems artimos ir brangios.

Veronikos mokytojas Mikas Matkevičius

Pamerkių kaime gyvenęs Mikas Matkevičius buvo išskirtinis dainininkas, tokius tautosakos rinkėjai vadina „dainų karaliais“, atrodo, kad jie gali apdainuoti visą juos supantį pasaulį – darbus, šventes, gamtos pokyčius, žmonių santykius. Miko Matkevičiaus dainos buvo įrašytos du kartus: 1932 metais, kai jam tebuvo 33-eji, ir 1969 metais, kai jis buvo jau septyniasdešimtmetis dainininkas. 1932 m. Miką Matkevičių „atradęs“ tautosakos rinkėjas Matas Untulis fonografu užrašė tik pirmuosius dainų posmus, nes suprato, jog visų jo mokamų dainų į turimus volelius nesutalpins. Klausantis fonografo įrašų, galima išgirsti savitą dainininko balso tembrą, tačiau iš trumpų fragmentų sunku pajusti dainavimo nuotaiką ir manierą. Visą Miko Matkevičiaus dainavimo grožį 1969 m. įamžino

Mikas Matkevičius, 1969 m.
Nuotrauka iš Genovaitės Četkauskaitės archyvo.

Danutė Krištopaitė, aplankiusi jį su juostiniu magnetofonu ir užrašiusi per 120 dainų. Klausantis juostų, jaudina itin subtilus „moteriškas“ dainavimas, meniškas frazavimas, atskleidžiantis dainos melodijos grožį (pirmieji įrašai paskelbti CD „Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos (1908–1942)“, 2007, o vėlesnieji – CD „Dainų karaliai ir karalienės. Mikas Matkevičius“, 2003).

Miko Matkevičiaus dainavimo ir repertuaro „moteriškumą“ (jis mokėjo daug rugiapjūtės ir vestuvinių dainų) galima paaiškinti tuo, kad daugiausia dainų buvo išmokęs iš motinos. Nenuostabu, kad Veronika tapo jo pasekėja. Atrodo, kad didžiausią įspūdį Veronikai paliko dainininko balso švelnumas ir dainavimas nepaprastai įsijautus:

„Jo troba buvo kaimo gale. Stebino nepaprasta švara: gražus baltas stalas nušveistas, suolai. Ir aš iki šiolei – jau prabėgo tikrai daug metų – matau, kaip sėdi dėdė Mikas ir tokiu virpančiu balsu dainuoja“.[3]

Perimant tradiciją visuomet vyksta atranka, į praeitį žvelgiama iš dabarties pozicijų, todėl vieni dalykai atrodo nebesvarbūs, o kiti netikėtai tampa aktualūs. Iš ankstesnių dainininkų Mikas Matkevičius buvo išmokęs per 120 dainų, etnomuzikologams įdomios pasirodė kelios dešimtys (jos skelbiamos rinktinėje *Dzūkų melodijos*[4]), bet išgarsėjo tik viena jo padainuota daina – tai karinė istorinė daina „Oi an kalno, an aukštojo“. Kartą, viešėdami pas dainininką, ją išgirdo keli studentai, o po kelerių metų daina tapo himnu, kurį pakiliai dainavo Vilniaus folkloro judėjimo dalyviai. Veronikos atsiminimai apie tą viešnagę galėtų būti puikiu selektyvaus tradicijos perėmimo pavyzdžiu:

„Tada pirmą kartą savo gyvenime išmokau dainą apie Vilnių. Tai buvo man didžiulė dovana – garsioji „Oi an kalno, an aukštojo“. Bet kol parėjom į mokyklą, mes, aišku, pamiršom tą dainą. Tai mes vidurnakčiais vėl grįžom atgalios, prisibarškinom, prasdarė dėdė Mikas duris, užsimetęs tokių skrandukį, baltais tokias drobiniais marškiniais, ir jis sako: „Užeikit trobon“. Sakom: „Mes, dėde, netrukdysim, mums tik padainuokit, priminkit tą dainą“. Jis mums priminė, o mes, kad neužmirštumėm, visu keliu iš Pamerkių iki Valkininkų parėjom šaukdami tą dainą. Kad atsimintumėm melodiją, tai mes – „an kalno“ – pašokdavom“.[5]

Daina buvo įrašyta 1932 ir 1969 m., tačiau archyviniuose įrašuose ji niekuo neišsiskiria, Mikas Matkevičius jos nedainuoja pačios pirmosios, visų pirma padainuoja kitas jam mielas, tikriausiai ir motinos mėgtas dainas. Tačiau studentai išsirenka būtent „Oi an kalno, an aukštojo“, net antrą kartą grįžta pasitikslinti jos melodijos. Tad kuo ji ypatinga?

Tai tradicinė daina, kurios tekste išsiskiria pradžios motyvas: *Oi an kalno, ant aukštojo stovi balta karūnėlė, / Po tuj baltu karūnėli guli pilkas akmenėlis. / An to pilko akmenėlio sėdi tėvas motinėlė, / Sėdėdami gailiai verkė, sa sūnelį karan rengė...* Ir pabaigos motyvas: – *Tu nujoke Vilniaus miestan ir nuspirke tris trūbelas. / Pirmu trūbu užtrūbysi – Tėvų motkų pravirkdysi, / Antru trūbu užtrūbysi – visų svietų pravirkdysi, / Trečiu trūbu užtrūbysi – Vilniaus miestų sujudysi.* Būtent dainą užbaigiantis trijų triūbelių pūtimas labiausiai atliepė folkloro judėjimo dalyvių jausmus. Garsus, per visą miestą ir net per visą pasaulį sklindantis trimitavimas simbolizavo tautinį atgimimą ir išreiškė patriotiškai nusiteikusių žmonių siekius.

Žinia, tradicija dažniausia kinta tada, kai vyksta visuomenės gyvenimo pokyčiai. Tuomet naujus reiškinius norima susieti su panašiais praeities įvykiais, kuriamos naujos praeities ir dabarties sąsajos. Kaip tik tokie visuomenės pokyčiai ir vyko Lietuvoje septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Tuomet kilusio folkloro sąjūdžio dalyviai siekė, kad tai būtų ne šiaip veikla, bet kultūrinės rezistencijos forma: dainuodami seną karinę dainą, jie išreiškė tikėjimą, kad prarastas Lietuvos valstybingumas

kada nors bus atkurtas. Taigi septintajame dešimtmetyje pasikeitė senovinės dainos prasmė, tą pokytį galime pajusti palyginę originalų Miko Matkevičiaus dainavimą ir Veronikos atlikimą (CD „Veronika Povilionienė. Vai an kalno“, 2000). Klausydamiesi įrašų, išgirsime, kad pirmoji dainos interpretacija rami ir melancholiška, o antroji – daug aktyvesnė, skambesnė, pakilesnė. Ją Vilniaus folkloro atlikėjai pritaikė savo laikui ir poreikiams.

Kaimo šviesuolis Petras Zalanskas

Tautosakininkai dažnai lankydavo ir Mardasavo kaime gyvenusį dainininką Petrą Zalanską. Jo dainos ir pasakojimai buvo įrašyti kelis kartus: 1963 ir 1976 m. didelį pluoštą dainų užrašė Valstybinės konservatorijos (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos) studentai, o 1979 –1980 m. visą jo dainuojamąją ir pasakojamą tautosaką dar kartą įamžino Norbertas Vėlius ir Danutė Krištopaitė.[6] Šis talentingas dainininkas perdavė iš ankstesnių kartų paveldėtą tautosaką ne tik folkloro judėjimo dalyviams, bet ir savo šeimai, gražiąsias dzūkiškas dainas į magnetofono juostas įrašinėjo ne tik mokslininkai, bet ir dainininko dukros Birutė ir Marytė.

P. Zalansko anūkė Modesta iš senelio paveldėjo ir poetiško kalbėjimo dovaną. Dainų ir atsiminimų rinktinėje „Čiulba ulba sakalas“ publikuotame straipsnyje ji apibūdino savo senelį kaip giliai tikintį žmogų, gyvenusį harmonijoje su gamta, mylėjusį artimuosius:

„Dainininkas turėjo keletą itin pamėgtų „savo“ gamtos objektų. Iš medžių jis labiausai mėgo putiną, kurį buvo pasisodinęs kieme ir rytais dainuodavo jam dainas apie „pucinėlį“. (...) Iš daugybės šaltinių, įtekančių į Ūlą ir Merkį, trys jam atrodė kažkuo ypatingi. Jie vienas šalia kito išteka iš aukšto eglėmis apaugusio skardžio ir supuola į Ūlą. Tik dugnas visų trijų kitoks: vienas – molio, antras smėlio, trečias akmenėlių. Zalanskas tikėjo, kad tų šaltinių vandeniu jis atgauna jėgas. Ir prieš mirtį artimųjų prašė, kad jį nuvežtų atsisveikinti su šaltiniais. Netoliese, taip pat Ūlos šlaite stūkso didelis akmuo, aplinkinių gyventojų vadintas Petruko akmeniu, (...) dainininkas, atėjęs pažiūrėti savo pasėlio ar padirbėjęs lauke, atsiguldavo ant saulės įšildyto akmens pailsėti“.[7]

„Iš visų darbų P. Zalanskas labiausiai mėgo rugiapjūtę. „Bet jau ciej rugeliai pjaucie... nu tai man prasmingiausia, man rodos linksmiausia ir gražiausia!“ (...) Kiek Zalanskas aprašo rugiapjūtę, tiek mini ir „rugių“ dainas. Ir visada mini ne tik tas pačias dainas, bet ir ta pačia eilės tvarka“.[8]

„Senajame kaime, kaip tikinčiųjų bendruomenėje, tarsi savaime buvo žinoma, kaip ir ką daryti; kaip pradėti naują dieną, kaip pradėti darbą, kaip melstis prausiantis, kaip pro kryžių einant, kaip „prieš šventus abrozus“, o kaip bažnyčioje (...) (dainininkas visa tai yra surašęs savo sąsiuviniuose vildamasis, kad kam nors tai bus naudinga). Tas žinias žmogus gaudavo vaikystėje kaip būtiną gyvenimui dalyką, kaip marškinius – o jei marškiniai nebūdavo per anksti, tai ir neišaugdavo jų iki pat senatvės“. [9]

Petras Zalanskas, 1974 m.

Vaizdžiai ir šiltai parašytame straipsnyje Modesta Liugaitė-Černiauskienė apibūdina katalikišką tradiciją kaip marškinius, kurie apdengia, šildo, bet nevaržo. Turbūt panašiai – kaip kraitį – dainininkai suvokė ir sakytinę bei dainuojamąją tradiciją. Iš vyresniųjų išmokta tautosaka jiems buvo ne atgyvena, o dovana, brangus ir vertingas palikimas, skatinantis tolesnę kūrybą.

Tautosakininkai labai vertino išbaigtais poetiniais tekstais ir meniškomis melodijomis pasižymėjusias Zalansko dainas: „Čiulba ulba sakalas“, „Vai žydėk žydėk“, „Žalioj girioj stadalėlis“, „Vai tu aglala“, „Vai kaip aš buvau pas savo motulį“. Kūrybingas dainininkas išplėtojo jų siužetus ar atkūrė primirštus fragmentus, perdaug nenutoldamas nuo tradicijos. Tačiau šeimos nariai teigė, kad pats dainininkas

labiausiai mėgo ne tautosakininkų išaukštintus „perliukus“, bet piršlybų dainą „Šių tamsių naktelį“, kurią dainuodavo sau, o ne klausytojams.[10]

Įrašuose girdimas Petro Zalansko balsas ne toks švelnus kaip Pamerkių dainininko Mykolo Matkevičiaus, jis šaižesnis, neįprastesnis. Jo dainavimo maniera archajiškesnė, primenanti senųjų rugiapjūtės melodijų atlikimo būdą. Turbūt savičiausias Zalansko dainavimo bruožas – ritmo netolygumas: skubėjimas ir delsimas, trumpų ir ilgų ritminių verčių gretinimas. Kitų tolygiai dainuojamas dainas jis atlieka savaip, suteikdamas jų ritminei raiškai daugiau ekspresijos. Tarsi medžio drožėjas jis perdaug nenugludina kūrinio paviršiaus, bet palieka šiek tiek grubiau apdirbtos medžiagos, šiurkštesnės faktūros.

Veronika Povilionienė išmoko gražiąsias Zalansko dainas: „Čiulba ulba sakalas“ ir „Žalioj girioj stadalėlis“, kurias dainavo koncertuose, įrašė į kompaktines plokšteles. Didelį įspūdį jai turėjo palikti ir kitos senosios dainos, kurių jau nebuvo girdėjusi savo namų aplinkoje. Jaunystėje Veronika dažniau dainuodavo savo ir bendraamžių merginų mėgtas vėlyvesnes dainas (jos vyras prisimena, kad pirma iš būsimos žmonos išgirsta daina buvusi „Nusipirksiu juodą suknią“[11]), todėl iš ankstesnes tradicijas išlaikiusio žmogaus išgirstos darbo, vestuvinės ir kalendorinės melodijos turėjo praplėsti jos žinias apie gimtojo regiono dainavimo tradicijas.

Mardasavo kaimo šviesuolio Petro Zalansko dainavimas tikrai neįprastas ir nelengvai išmokstamas. Tačiau pasiklausius Veronikos ir jos mokytojo įrašų, galima teigti, kad jai pavyko pagauti ir perteikti savitą „rugių“ dainų atlikimui būdingą dainavimo manierą. Žinoma, dainuodama Veronika šiek tiek pakeičia melodijų vingius ir kai kuriuos žodžius, tačiau dainininkės pasakymas, jog ji įsiminusi ir galinti tiksliai pamėgdžioti kiekvieną dainininko intonaciją, nėra vien įsivaizdavimas, nes svarbiausias dainų stilistines ypatybes jai tikrai pavyksta atkartoti (CD „Veronika Povilionienė. Tėvulio prievartėliuos“, 2004).

Folkloro įrašai, Veronikos pasekėjai

Garso laikmenose įrašytos liaudies dainos artimesnės gyvajai tradicijai nei paskelbtos spausdintuose šaltiniuose, nes jų klausantis remiamasi girdimaisiais įspūdžiais kaip ir perduodant tradiciją iš lūpų į lūpas. Knygoje „Kaip suprasti medijas“ Marshallas McLuhanas rašo, jog sakytinės tradicijos užrašymas „suskaidė patirtį, atverdamas raidyno vartotojo akį vietoj ausies“.[12] Pasak mokslininko, bendruomeninėse kultūrose dominavo girdimoji patirtis,

Su žymiąja dainininke dainuoja jaunieji atlikėjai Jonas Čepulis ir Rasa Bubulytė. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

žodžiu perduodama informacija veikė žmones tiesiogiai, o rašto kultūra išmokė žmones slopinti emocijas ir pavertė juos nuo kitų atsiribojusiais, nepriklausomais individais. Tačiau, nagrinėdamas garso įrašymo technologijų sukeltus pokyčius žmonių gyvenime, Marshallas McLuhanas pastebi, kad jų poveikis buvo atvirkštinis. „Šios naujos formos labai prisidėjo atgaivinant girdimąjį ir mimetinį pasaulį, kurį spausdintas žodis buvo užgniaužęs“.[13] Natūralūs pojūčiai ypač atgijo atsiradus geros kokybės įrašų technologijoms, leidžiančioms atkurti „realistišką garsą“. Įspūdis, kad dainininkai ar muzikantai yra čia pat, leido patirti jų kvėpavimą ar prisilietimą prie instrumentų „ne tik kaip skambesį, bet ir kaip lytėjimą ar judesį“.[14]

XXI a. iš įrašų skamba daugybė muzikos, kūrybingos folkloro grupės ir pavieniai atlikėjai kas keleri metai išleidžia po naują kompaktinę plokštelę. Kai kurios plokštelės būna išskirtinės, pateikiančios inovacijų ir paveikiančios viso folkloro judėjimo raidą. Paprastai tokių plokštelių pasirodymas sukelia muzikos stiliaus pokyčių bangą: vienų atlikėjų pasiūlytos naujovės įsigali ir kitų atlikėjų kūryboje, arba į iššūkį atsiliepiama kitomis naujovėmis. Garso įrašų rinkoje vyksta polilogas, folkloro judėjimo dalyviai klausosi vieni kitų, bendrauja tarpusavyje ir taip kuria šiuolaikinę tradiciją.

Garso įrašų leidyba pakeičia ir mūsų supratimą apie folkloro kūrinių variantiškumą. Seniau dainininkų atmintyje liaudies dainų melodijos buvo išlaikomos ne kaip pavieniai kūriniai, bet kaip kūrybos modeliai, pagal kuriuos galima sukurti vis naują, bet į ankstesnius panašų kūrinį. Šiais laikais dainų melodijos gyvuoja ne vien atmintyje, užsidėjus kompaktinę plokštelę, kažkada padainuotą melodiją galima išgirsti tiksliai, be to, padainuotas variantas nebėra unikalus, nes išleista tūkstančiai tos pačios plokštelės kopijų.

Klausydamiesi įrašų, galime pasekti žymios dainininkės Veronikos gyvenimo kelią, išgirsti, kaip jos balsas skambėjo jaunystėje, kaip ji dainavo viena ir kartu su kitais dainininkais, kaip priartėdavo prie populiariosios muzikos ir grįždavo prie senosios tradicijos. Yra įrašyta ne tik jos dainų, bet ir pasakojimų, taigi galime įsivaizduoti kaip Veronika bendravo su klausytojais. Šiandien iš žymiosios dainininkės mokosi nauja karta – dainininkai Rasa Bubulytė ir Jonas Čepulis, kurie derina folklorą, roką ir popmuziką (CD „Rasa ir Jonas. Saulala raudona“, 2006). Tačiau jaunieji dainininkai neperima jos dainavimo manieros, jie atlieka liaudies dainas savo stiliumi. Tai gali pasirodyti keista, nes Veronikos įrašuose viskas užfiksuota: kiekvienas vingelis, balso suvirpėjimas, kiekvienas atsikvėpimas.

Lygindami kompaktinėje plokštelėje „O taip norėjosi gyvent“ (2008) įrašytas partizanų ir tremtinių dainų interpretacijas, atliekamas Veronikos Povilionienės ir Jono Čepulio, iškart pajusime dainavimo manierų skirtumą. Veronika dainuoja romantiškai, su kulminacijomis ir patėsimais, o Jonas – neromantiškai, nė nebandydamas imituoti pokario metų dainavimo. Atlikėjas atėjęs iš roko muzikos aplinkos, todėl jam svarbiau išlaikyti šiai muzikai būdingą balso spalvą ir dainavimo būdą. Jis tiksliai ir pagarbiai atlieka liaudies dainos žodžius bei melodiją, tačiau originalų jos skambėjimą stengiasi pakeisti, visas tradicines detales ne atkartoti, bet „nutrinti“.

Į klausimą, kodėl Veronikai pavyksta perimti senųjų dainininkų dainavimo manierą, o jos mokiniams – ne, galbūt gali padėti atsakyti švedų etnomuzikologės Ingridos Åkesson pastebėjimai. Daugelį metų tradicinio švedų dainavimo kaitą stebėjusi ir tyrinėjusi mokslininkė rašo, jog šiandien dainavimas nėra vien iš lūpų į lūpas perduodamas dalykas, bet žmogaus pasirinkimas. „Šiuolaikiniam liaudiškam dainavimui būdinga stilistinių bruožų įvairovė, kai kurias vokalinės technikos ypatybes jis perima iš džiazo, šiuolaikinės akademinės muzikos, pasaulio muzikos“.[15] „Šiuolaikiniai folkloro atlikėjai paprastai turi muzikinį išsilavinimą, domisi dar ir džiazu, roku, senąja muzika, bardų kūryba. Daugelis su šiais muzikos stiliais susipažino dar vaikystėje. Ne vienas atlikėjas dainuoja dainas ir tradicine, ir šiuolaikine maniera, t. y. atkartodamas ankstesnių dainininkų dainavimo būdus ir kurdamas savus dainavimo būdus“.[16]

Prisiminkime straipsnio pradžioje cituotus Veronikos žodžius, jog vaikystėje visi ir visur giedodavo arba dainuodavo, jog pirmiausia ji mokėsi dainų iš tėvuko. Taigi ankstyviausius ir ryškiausius įspūdžius paliko autentiškai atliekamos dzūkiškos dainos. Nenuostabu, kad jai patiko ir vėliau sutiktų kaimo šviesuolių dainavimas, jų balsai neatrodė perdaug neįprasti, atviri ar čaižūs. O jaunosios kartos atlikėjus nuo vaikystės supo kitokie garsai, Rasos ir Jono bendraklasiai per pertraukas brazdino gitaras, keitėsi mėgstamų grupių kompaktinėmis plokštelėmis, o parėję namo, klausėsi radijo ir siuntėsi patikusių dainų įrašus iš interneto. Jiems į atmintį įsirašė pop, techno ir roko muzikos ritmai ir tembrai, todėl pirmą kartą išgirstas liaudiškas dainavimas galėjo pasirodyti svetimas, o dainavimo maniera – sunkiai pagaunama.

Nors ir neatkartojo Veronikos dainavimo, jaunieji atlikėjai išmoko iš jos kitų dalykų. Dainininkės pasekėjai turbūt pasakytų, kad juos sužavėjo jos asmenybė, kad jos dėka jie peržengė jaunimo kultūros ribas ir įvertino senųjų melodijų grožį, ji išmokė meilės dainoms ir ypatingos būsenos, apimančios dainuojant, o po daugelio metų turbūt prisimintų akimirkas su Veronika taip, kaip ir ji prisimena savo bendravimą su Miku Matkevičiumi, Petru Zalansku ir kitais „dainų karaliais“.

Išvados

XX ir XXI a. dainavimo tradicija perduodama dviem būdais: sakytiniu ir rašytiniu. Jų dėka vieno gabaus atlikėjo dainos pasiekia kitus atlikėjus, bet artimos ir brangios tampa tos dainos, kurių estetinė ir emocinė raiška labiausiai atitinka naujosios kartos poreikius ir lūkesčius.

Vis dėlto dainų mokymasis iš knygų ir įrašų negali visiškai pakeisti tradicijos perteikimo iš lūpų į lūpas, nes tik mokytojas gali perduoti mokiniui dainą kaip vertybę, atskleisti jos senąją ir dabartinę prasmę. Liaudies dainininkas išlieka svarbiausia folkloro judėjimo figūra, traukianti pasekėjus savo įgyta gyvenimo patirtimi, turtingu repertuaru ir savitu dainavimo būdu.

Apie XIX a. vykusią tradicijos kaitą galime tik numanyti, o šio ir praėjusio šimtmečio dainavimo tradicijos pokyčius galime verifikuoti. Kelių kartų dainininkų balsai įamžinti įvairių leidėjų išleistose kompaktinėse plokštelėse ir archyviniuose įrašuose. Lygindami ankstesnes ir vėlesnes tų pačių dainų interpretacijas, pastebėsime, kad jauniems dainininkams sunku perimti autentišką dainavimo manierą. Taigi atlikimo būdas yra tas dainavimo tradicijos dėmuo, kuris greičiausiai kinta.

GARSO ĮRAŠAI:

CD „Čiulba ulba sakalas. Dainuoja Petras Zalanskas“ (33 dainų įrašai). Iš: *Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė,* Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius. Melodijas parengė Danutė Kuizinienė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.

CD „Dainų karaliai ir karalienės. Mikas Matkevičius“ (18 dainų įrašai). Parengė Virginija Baranauskienė. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2003.

CD „Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos (1908–1942)“. Parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

CD „O taip norėjosi gyvent“. Idėjos autorė Veronika Povilionienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2008.

CD „Rasa ir Jonas. Saulala raudona“. Vilnius: Muzikinė partija, 200*6.*

CD „Veronika Povilionienė. Vai ant kalno. Lietuvių liaudies dainos, įrašyta 1986–2000 m.“. Sutaras, 2000.

CD „Veronika Povilionienė. Tėvulio prievartėliuos. Lietuvių liaudies dainos, įrašyta 1996–2004“. Išleista 2004.

NUORODOS:

1. MATULEVIČIENĖ, S. Veronika. Pokalbiai su garsiąja dainininke Veronika Povilioniene ir jos bendražygiais. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 1, p. 53–73, Nr. 2, p. 49–59.
2. POVILIONIENĖ, V. Tėvulio prievartėliuos (bukletas). Iš: CD *Tėvulio prievartėliuos. Lietuvių liaudies dainos. Įrašyta 1996–2004*, 2004, p. 1–5.
3. Dainų karaliai ir karalienės. Mikas Matkevičius (bukletas), Iš: CD *Dainų karaliai ir karalienės. Mikas Matkevičius*. Parengė Virginija Baranauskienė. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2003, p. 3.
4. *Dzūkų melodijos.* Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius: Vaga, 1981.
5. Dainų karaliai ir karalienės. Mikas Matkevičius“ (bukletas), p. 3.
6. CD „Čiulba ulba sakalas. Dainuoja Petras Zalanskas“ (33 dainų įrašai). Iš: *Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė.* Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius. Melodijas parengė Danutė Kuizinienė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
7. LIUGAITĖ-ČERNIAUSKIENĖ, M. Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka. Iš: *Čiulba ulba sakalas,* 2008, p. 25.
8. Ten pat, p. 31.
9. Ten pat, p. 27.
10. Ten pat, p. 33.
11. MATULEVIČIENĖ, S. Kraštotyrininkų byla. Pokalbis su Vidmantu Povilioniu. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr 6, p. 51.
12. McLUHAN, M. *Kaip suprasti medijas: Žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, 238 p.
13. Ten pat, p. 269.
14. Ten pat, p. 272.
15. ÅKESSON, I. *Med rösten som Instrument. Perspektiv på nutida svensk vokal folkmusik*. Stockholm: Svenskt visarkiv, 2007, p. 319.
16. ÅKESSON, I. Recreation, Reshaping, and Renewal Among Contemporary Swedish Folk Singers. In: *STM o*, 2006, volume 9, p. 3. http://www.musik.uu.se/ssm/stmonline/vol_9/akesson/index.html, žiūrėta 2008 11 20.

Straipsnis parengtas vykdant projektą „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Dzūkija“.

Dzūkai Singing Traditions and Trends in Contemporary Folklore

Austė NAKIENĖ

The paper focuses on the *dzūkai* (inhabitants of South East Lithuania) singing traditions and their current forms as exercised by the famous contemporary folk singer Veronika Povilionienė and, in comparison, her teachers Mikas Matkevičius and Petras Zalanskas. Veronika Povilionienė grew up in a traditional environment where songs were sung both at work and during breaks. However, later on she learnt singing from famous *dzūkai* singers and claims to have closely mastered their singing style. Nakienė compared Matkevičius and Zalanskas' recordings with those in which Povilionienė sings their songs and concluded that their singing styles are really very similar. Nevertheless, she observes that songs that are particularly dear to Povilionienė contain original emotional effects.

Comparing Povilionienė's and her students' singing styles, Nakienė concludes that the ways of performing songs is the most rapidly changing element of the singing tradition. This is due to musical tastes and experiences of singers of different generations.

The paper argues that studying singing from books and recordings cannot replace passing on the tradition from mouth to mouth. Only a live teacher can transmit a song to a student as a value, convey its old and contemporary meaning and attract young performers through a rich repertoire and original way of singing. Thus, folk singers remain the most important personae in live folk tradition.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, el.p. auste@llti.lt

Gauta 2009-01-15, spaudai įteikta 2009-02-22

Krivičiai: etnogenezė ir istorija

Aliaksiejus DZIERMANTAS

Krivičiai yra didžiausia etninė bendrija miškingojo viduramžių Rytų Europos ruožo platybėse. Jie užėmė milžinišką teritoriją nuo Nemuno aukštupio vakaruose iki Kostromos Pavolgio rytuose, nuo Pskovo šiaurėje iki Sožo bei Desnos aukštupių pietuose. Metraštis byloja: *...иже сѣдятъ на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, их же градъ есть Смоленескь; тудѣ бо сѣдять кривичи* „jie gyvena Volgos aukštupy, ir Dauguvos aukštupy, ir Dnepro aukštupy, o miestas jų – Smoleneskas, štai kur gyvena krivičiai“.[1] Anot įvairių rašytinių šaltinių, krivičiams priklausė teritorijos, kuriose vėliau įsikūrė Pskovo, Smolensko ir Polocko žemės.[2] Pastarosios gyventojai metraštininkams dar buvo žinomi „poločianų“ (polockėnų, polockiečių) vardu, nors archeologinė medžiaga neleidžia pripažinti juos sudarius atskirą etninę grupę (gentį) ir atskirti nuo Smolensko srities gyventojų.[3]

Krivičius galima laikyti pagrindiniu baltarusių etnoso susidarymo dėmeniu: ir todėl, kad jie užėmė didžiausią būsimo baltarusių etnografinio arealo dalį, ir todėl, kad padarė didžiausią įtaką baltarusių tautos etninio savitumo bei valstybingumo formavimuisi.[4]

Paprastai apibūdinant krivičių etniškumą vartojama „rytų slavų“ sąvoka, bet mes jau turime pakankamai pagrindo tuo abejoti, juolab kad netgi tie tyrinėtojai, kurie šiaip jau nėra linkę mažinti slavų įtakos mūsų žemėse, priversti pripažinti, jog „turbūt teisūs buvo tie XIX a. istorikai, kurie krivičius laikė ‘pusiau lietuviais’“.[5]

Krivičių išskirtinumą vadinamajame „rytų slavų“ areale lemia daug veiksnių. Pažymėtina, kad etninis jų pobūdis, matyt, kėlė daug klausimų jau pirmiems rusų metraštininkams: krivičių nėra nei slavų genčių sąraše, nei tarp baltų bei finų genčių. Esama nuomonės, kad į savo istorinę gyvenamąją erdvę krivičiai pateko migruodami – ar iš vakarų, ar iš pietų (V. Sedovas, P. Tretjakovas ir kt.). Su tuo sunku sutikti dėl įvairių priežasčių. Štai kai kurios iš jų: 1) migracijos hipotezė akivaizdžiai prieštarauja metraščio duomenims apie krivičių autochtoniškumą;[6] 2) migracijos hipotezė prieštarauja padavimams apie baltarusių kilmę ir gyvenamąją vietą;[7] 3) tokios didelės ir gana vientisos etninės bendruomenės atsikraustymas į milžiniškas Šiaurės Rytų Europos platybes, be abejo, būtų palikęs pėdsaką rašytiniuose, archeologijos, kalbos ir kt. šaltiniuose; 4) gausiausio „Krivičių“ tipo vietovardžių paplitimo arealas byloja veikiau apie vėlesnį dalies krivičių persikraustymą iš metropolinio Dnepro bei Dauguvos aukštupių regiono kitur nei atvirkščiai;[8] 5) matyt, vyko kolonizacija šiaurės kryptimi, ką gali liudyti baltiški Dnepro bei Dauguvos aukštupių regiono vandenvardžiai senovės Rusios šiaurinėse žemėse[9] (tyrinėtojų nuomone, jau apie VIII a. būtent krivičiai įsteigė Senąją Ladogą[10]).

Kilmė

Lemiamą reikšmę sprendžiant krivičių kilmės klausimą turi ilgųjų pilkapių archeologinės kultūros ištakos ir etninė atribucija. Ilguosius pilkapius dažnas tyrinėtojas kaip tik sieja su metraštinių krivičių protėviais. Kol kas nerasta genetinio tęstinumo požymių tarp Bancerovo-Tušemlios baltiškos kultūros ir ilgųjų pilkapių kultūros,[11] todėl neatsirado galimybės patvirtinti čionykštę pastarosios kilmę,

XI–XII a. varinio arkliuko iš pilkapio kapinyno prie Esmonų kaimo (Belyničių raj.) pakabuko atvaizdas.

Bronziniai antsmilkiniai (V–VIII a.). Baronikų piliakalnis, Vitebsko r.

o tai kai kuriuos tyrinėtojus vertė jos ištakų ieškoti vakaruose – Pavyslyje.[12] Tačiau šiandien, atsižvelgiant į naują archeologinę medžiagą, galima pažymėti ryškią Šiaurės Baltarusijos ilgųjų pilkapių kultūros sąsają su vietiniais III–IV a. archeologiniais paminklais, o nereti bendri bruožai tarp Vitebsko ir Pskovo ilgųjų pilkapių leidžia pasekti šios kultūros nešėjų slinkimą iš Šiaurės Baltarusijos į Pskovo ir Naugardo regioną.[13] Ten pat, būtent dabartinės Baltarusijos šiaurėje, krivičių gyvenamosios srities ribose, ir aptikti seniausi pailgieji pilkapiai ir sinchroniškos su jais apvalios I tūkstantmečio trečiojo ketvirčio kapavietės su Bancerovo kultūros keramika.[14] Ryškūs skirtumai tarp Pskovo ir Smolensko regionų ilgųjų pilkapių byloja apie nepriklausomą pastarųjų kilmę,[15] o tai irgi prieštarauja nuomonei apie krivičių atsikraustymą į Baltarusijos bei Smolensko Padauguvį ir Dnepro aukštupį iš Papskovės.[16] Krivičių-polockėnų arheologiniai požymiai yra susiję su Polocko regiono ankstyvųjų ilgųjų pilkapių kultūra ir Bancerovo kultūros Atokino variantu, o etniškai – pirmiausia su baltų (latgalių) substratu. Jie leidžia traktuoti Metraščio žinią apie Polocko žemę („nuo jų pačių krivičiai“) taip, jog tai būta bazinės krivičių etnoso teritorijos.[17] Pastaruoju metu, tenkant pripažinti, kad tarp Bancerovo–Tušemlios tipo paminklų bei ilgųjų pilkapių nesama rimtų skirtumų bei ribų, vis aiškiau prabylama apie šių kultūrų artumą ar net tapatumą.[18] Ir Pskovo, ir Smolensko ilgųjų pilkapių archeologinis kompleksas, taip pat kalbotyros bei antropologijos duomenys (baltiškas sluoksnis Papskovės vandenvardžiuose, antropologinės krivičių ir latgalių sąsajos) suteikia visai pakankamą pagrindą juos palikusius žmones laikyti baltais.[19] Šiuo požiūriu itin verta priminti hidroniminę „ašį“, kuri jungia Latviją su šiaurės Pamaskviu ir gana įtikinamai siejasi su „krivičišku“ etnolingvistiniu elementu, kuris ilgainiui „debaltizavosi“.[20]

Ši aplinkybė leidžia išvis atsisakyti etninės takoskyros tarp „krivičių“ ir „baltų“,[21] nes apriorinis krivičių slaviškumas tiesiog išgaruoja, ir jų slaviškasis dėmuo (nesvarbu, iš kur jį kildinsime: iš Vyslos žemupio ar iš pietų) pasirodo tesąs fikcija.[22] Patikimi (pirmiausia – archeologiniai) slavų buvimo įrodymai tad pasislenka į „rusišką“ epochą,[23] prasidėjus amatų bei prekybos sprogimui. Tai verčia slavišką elementą mūsų žemėse vertinti jau ne kaip etnosų migracijos, ne atsikraustymo, bet veikiau kaip sudėtingų tarpkultūrinių santykių padarinį. Bent jau galime pasikliauti I. Liapuškinu, kuris, nuodugniai ištyrinėjęs miškų ir miškastepių ploto Rytų Europoje paminklus „rusų“ valstybės įsikūrimo išvakarėse, priėjo išvadą, kad „iki VIII–IX a. visą Aukštutinio Padnieprio ir gretimų rajonų sritį nuo Okos aukštupio rytuose iki Nemuno vakaruose, nuo ribos su miškastepe pietuose iki Dauguvos upyno šiaurėje užėmė baltų gentys“.[24] Plg., pavyzdžiui, ir vieną naujausių Dnepro aukštupio ir toliau į šiaurę esančių žemių etninės sudėties vertinimų: „Kadangi slavų ekspansijos į šias žemes iki IX a. pab. kokių nors požymių įžvelgti sunku, pirmosiomis savo gyvavimo fazėmis Rusia (t.y. variagai ***ruotsi*** – A. Dz.) susidūrė visų pirma su finais ir baltais“.[25]

Nekyla abejonių, kad IX–XI a. labai pasikeitė ir materialinė, ir dvasinė vietos gyventojų kultūra, bet aiškinti tokias transformacijas vien ieškant „masinės slavų migracijos“ pėdsakų – regis, supaprastintas ir angažuotas požiūris. Žinoma, tam tikro daiktinio inventoriaus pasirodymas ir naujos laidosenos atsiradimas yra gana svarūs kito etnoso įtakos požymiai.[26] Vis dėlto kai kurie tyrinėtojai kitąsyk rekomenduoja į gaminių paplitimą žiūrėti būtent kaip į gaminių paplitimą (per prekybą, kultūrinę įtaką, madą, mėgdžiojimą ir t.t.), užuot skubėjus daryti išvadas apie pačių žmonių migraciją. Mada ir kultūros tendencijos neaplenkia ir laidojimo ritualo (kaip kad apskritai papročių), ir šį ritualą etnosas iš etnoso irgi gali perimti.[27] Regis, labai naudinga tyrimo objektyvumui mūsų atveju būtų „autochtoniškumo prezumpcija“, pagal kurią kiekvienas kultūros reiškinys pirmiausia, kol nėra įrodyta priešingai, būtų pamėgintas įvertinti kaip vietinės kilmės, kaip vietinės kultūros evoliucijos padarinys.[28]

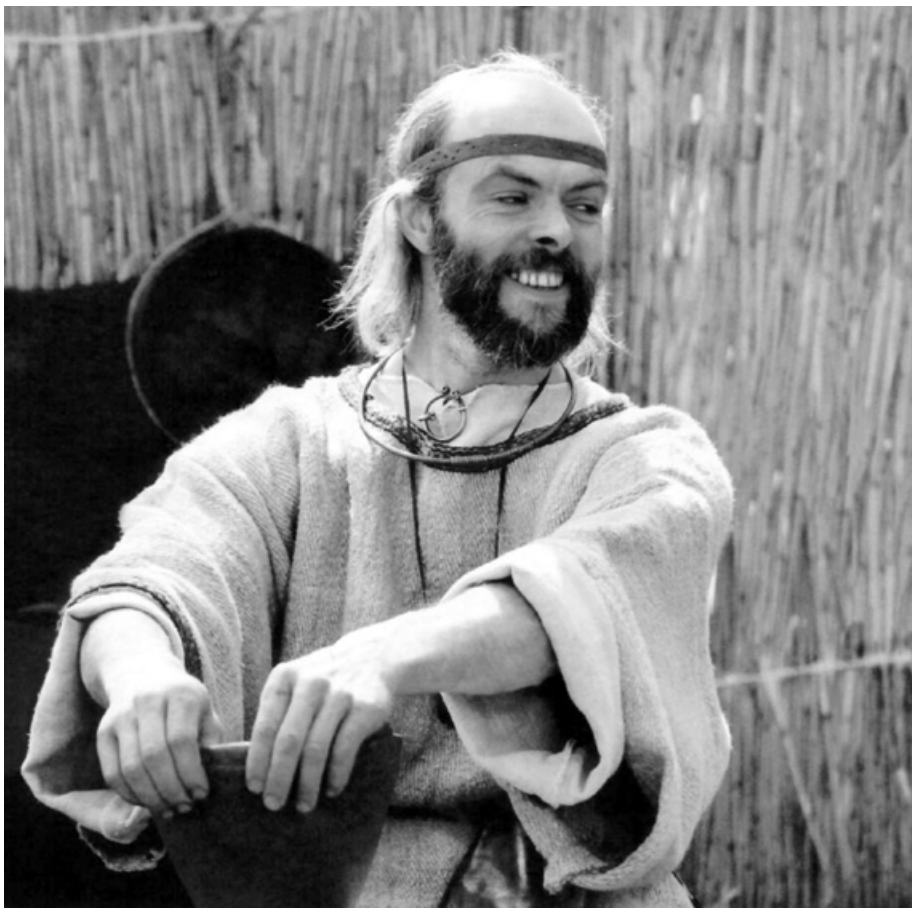
Šiuo požiūriu įtikinamiausia ir įvairiausia medžiaga pagrįsta atrodo tezė, jog senųjų krivičių kultūra vystėsi autonomiškai, ankstesniųjų Dnepro ir Dauguvos sričių kultūrų (pirmiausia – Bancerovo–Tušemlios–Kaločino kultūros, o tolimesnėje perspektyvoje – ir apskritai Dnepro bei Dauguvos baltų) pagrindu.

Neseniai naujų įdomių argumentų už tokią nuostatą pateikė tyrinėtojas iš Sankt Peterburgo A. Gerdas. Bandydamas atsekti daugelio Padneprės bei Padauguvės kultūrinių ypatybių ištakas, jis priėjo dvi labai svarbias išvadas: 1) ši sritis priklauso gana vientisam istoriniam ir kultūriniam tipui; 2) jis remiasi kultūriniu šio krašto gyventojų tęstinumu pradedant mažiausiai nuo III tūkstantmečio pr. Kr.[29] Aiškėja, kad atskirų istorinių ir kultūrinių zonų (taip pat ir Dnepro–Dauguvos zonos) susidarymas anaiptol nėra susijęs su masiniu slavų paplitimu, bet sietinas su kur kas ankstesniais laikais – daug ankstesniais nei istoriškai ar net teoriškai gali būti įsivaizduojamas pats slavų atsiradimas.[30]

Šiandien labiausiai pagrįsta atrodo hipotezė, kad prieš slaviškąjį krivičių istorijos etapą būta ir baltiškojo – tiek kalbos, tiek materialinės kultūros prasme.[31] Tokią nuomonę grindžia tai, kad XII–XIII a. pietiniame Polocko žemės pakraštyje būta daugybės baltiškų gyvenviečių, kurias rusų metraštininkai tapatino su Lietuva (*литва*).[32] A. Sobolevskis, ištyręs rašytinius duomenis apie XII–XIII a. Lietuvos rengtus Rusios puldinėjimus, buvo išsakęs nuomonę, jog „Lietuvos žemei“ tuomet priklausė ir dalis (buvusių) Vitebsko, Pskovo, Tverės, Maskvos gubernijų, o

pirmiausia – dalis Smolensko gubernijos.[33] Nesunku pastebėti, kad nužymėta teritorija, kurios nereikia tapatinti su politinės būsimos Lietuvos valstybės branduoliu, didžiąja dalimi sutampa su Polocko ir Smolensko krivičių gyventu arealu. Turint omeny tai, kad anuomet „lietuviai“ reiškė daugmaž tą pat, ką dabar „(rytų) baltai“,[34] aną „lietuvą“ galima hipotetiškai interpretuoti kaip rytų baltų dialektais kalbėjusius krivičius, kurie ir ėmėsi karinės ekspansijos į gretimas žemes. Pridurkime čia ir tai, kad dar XIV–XVI a. Vitebsko srityje, Abolcų kaimo apylinkėse, būta dokumentaliai fiksuoto lietuvių anklavo.[35]

Dėl krivičių suslavėjimo (pirmiausia – kalbinio), tai, mūsų manymu, dėmesio verta mintis, kurią dar XIX a. išsakė Simonas Daukantas („Darbai senovės lietuvių ir žemaičių“ I.4.). Slavėjimą jis siejo su „rusų“ veiksniu: *Tie variagai plėtės didžiai veikiai, kaipogi metuose 912 ne tiktai visais krievais valdė, bet ir gudų žemę su jų buveine Kijevu užėmė, ir krievų giminę taip sujaugė su gudais, jog šiandien krievai kalba gudiškai, ne savotiškai. Tie krieviai [...] kalbėjo viena kalba su lietuviais, žemaičiais, letais, prūsais, kurie, būdami jau valdžioj variagų, paskui gudų, ilgą laiką dar savo kalbą užlaikė, kaipogi daugiau nei pusantro šimto metų buvus po užėmimo krievių žemės dvi kalbi, sako, dar tenai buvusi: viena raštinė, tai yra gudų, antra žmonių, tai yra krievių.*[36] Pagrindiniai krivičių ir polietninės, slavų kalbinio elemento dominuojamos Rusios „susiliejimo“ centrai, be abejo, buvo miestai, iš kurių ir sklido galingi asimiliavimo impulsai, dargi remiami cerkvės ir palaikomi anų laikų politinio elito.[37] Tačiau verta prisiminti, kad didžiojoje Rytų Europos dalyje bendra miesto kultūra tuo metu teapėmė visai nežymią dalį gyventojų – vos 2–5 procentus, o didžiąją žmonių daugumą sudarė konservatyvi kaimo liaudis, kurioje vyravo autochtonai, ne slavai.[38] Pagrindinio „rusų“ komponento – variagų – dalinis perėjimas prie slavų kalbos greičiausiai įvyko jau pirmojoje IX a. pusėje Dnepro vidurupyje – besiformuojant vadinamajam Rusų kaganatui,[39] iš kurio toliau ši kalba kartu su „rusais“ ėmė sklsti po visą Rytų Europos erdvę. Šiame kontekste prisimintinas pavyzdys, kai tipiškoje X a. pirmojo ketvirčio skandinavų kapavietėje, priklausančioje seniausiam Rytų Europoje ir baltarusių etninėse žemėse

Krivičių vyrų ir moterų apdarai
(Breslaujos gyvosios archeologijos mėgėjų klubo rekonstrukcija).

protourbanistinės Gnezdovo gyvenvietės Smolensko srityje nekropoliui, buvo rastas slaviškas užrašas.[40] Rytų baltais laikytinų krivičių asimiliacija prasidėjo faktiškai jau polietninės „senovės Rusios“ valstybės sudėtyje.

Pateiktas požiūris dera ir su archeologine medžiaga. Ilgųjų pilkapių kultūra išnyksta Dnepro ir Dauguvos aukštupiuose IX a. pab.–X a. pirmojoje pusėje, ir tuo pat metu atsiranda visai nauji paminklai – apvalūs pilkapiai su degintiniais palaikais. Šie pilkapiai nekildinami tiesiog iš ilgųjų, bet siejami su slavais.[42] Jų pagrindu iškyla vadinamoji senovės rusų XI–XII a. pilkapių kultūra. Iš visko matyti, kad šios kultūros genezei ypatingą reikšmę turėjo prekybos ir amatų centrai (protomiestai), kurių iškilimas tam tikru mastu apardė vietinę kultūrinę tradiciją, sukeldamas joje tam tikrą „vibraciją“.[43] Bet tai nebūtinai yra susiję su naujų – slavų kilmės gyventojų antplūdžiu. Esama duomenų, kad IX a. pab.–X a. pr. Dnepro ir Dauguvos tarpupyje būta skandinavų.[44] Taip pat labai svarbu tai, kad vienintelė vieta, kur koncentruotai aptinkami slaviškieji apvalūs pilkapiai su degintiniais palaikais – tai Gnezdovas.[45] Ši gyvenvietė, kurioje svarbią vietą užėmė švedų vikingai,[46] sudarė palankią terpę Smolensko žemėse iškilti „senovės rusams“ („slavams“).[47] Tokie prekybos bei amatų centrai (kaip, matyt, ir Polockas[48] bei kiti miestai) su jų gyventojais ir buvo labai svarbus veiksnys, senovės rusų pilkapių kultūros „gatavam variantui“ plintant į kaimą.[49] Beje, reikšminga tai, kad senųjų pilkapių kultūra, kaip reliktinis reiškinys, materialinėje Polocko krivičių kultūroje atsekama dar per visą X a.[50]; ir apskritai Polocko bei Vitebsko Padauguvy bet kuri nauja archeologijos paminklų rūšis kur kas ilgiau išlaiko ankstesnės kultūros požymius nei Smolensko Padnieprėje.[51]

Vienas iš krivičių atsikraustymo iš vakarų teorijos pamatinių elementų yra šiuolaikinių (pirmiausia Pskovo srities) tarmių fonetinės ypatybės, siejančios tas tarmes su lenkų (liachų) dialektais.[52] Lingvistų nuomone, nemažai tarminių ypatybių iš tikrųjų tebeatspindi tą būklę, kai krivičių genties kalba sudarė vieną lingvogeografinį arealą su šiaurinėmis vakarų slavų tarmėmis.[53] Tačiau tai, kad tų pačių archajiškų ypatybių, siejamų su senovės krivičiais, esama ir prūsų–jotvingių–pietų lietuvių areale, palieka galimybę asocijuoti jas ne tik su šiaurinėmis vakarų slavų tarmėmis, todėl negali būti „vakarų slaviškos“ krivičių kilmės įrodymas.[54] Archeologinė ir lingvistinė analizė atmeta krivičių atsikraustymo iš vakarų palei Baltijos jūrą tezę,[55] o archajiškieji Pskovo tarmių reiškiniai gali būti paaiškinami būtent baltiškuoju (ir iš dalies finiškuoju) substratu.[56] Tam tikros būdingos šiuolaikinių baltarusių tarmių fonetinės ypatybės leidžia atpažinti teritorijas, suslavintas pirmiausia kalbinių kontaktų, o ne migracijos būdu – joms priklauso visas krivičių arealas Baltarusijoje, kuris, be kita ko, yra ir tipiškųjų baltarusių kalbos ypatybių (dzėkavimo, cėkavimo, akavimo ir kt.) kilmės bei plitimo centras.[57]

Pagaliau prielaidą, kad jokia „slavų migracija“ neturėjo reikšmingos įtakos etniniam krivičių veidui, patikimai verifikuoti leidžia ir fizinės antropologijos medžiaga.

Fizinė antropologija

Etnoso genofondas dažnai pasirodo besąs tvaresnis už kalbą ir kultūrą. Antropologinė medžiaga leidžia su dideliu patikimumu šiuolaikinius baltarusius laikyti tiesioginiais senųjų čionykščių gyventojų palikuonimis.[58] Antropologinis baltarusių etnoso tyrimas per pastaruosius 25–30 metų „leido iškelti prielaidą apie jo pirminės genetinės informacijos tęstinumą per šimtą–šimtą penkiasdešimt kartų, t.y. iš daug ankstesnių laikų nei šią teritoriją kolonizavo rytų slavai“.[59] Šio tęstinumo ištakos siekia ne tik protobaltarusiškas gentis – krivičius, dregovičius, radimičius ir kt., bet netgi neolito paleoeuropidų rasinę bendriją. Specialistai atkreipė dėmesį ir į „vakarų krivičių, radimičių bei dregovičių fizinio paveikslo vienybę, į jų panašumą su viduramžių latviais-lietuviais”, kas yra vertinama kaip „bendro antropologinio substrato apraiškos“.[60]

Fizinės Polocko krivičių išvaizdos rekonstrukcija.

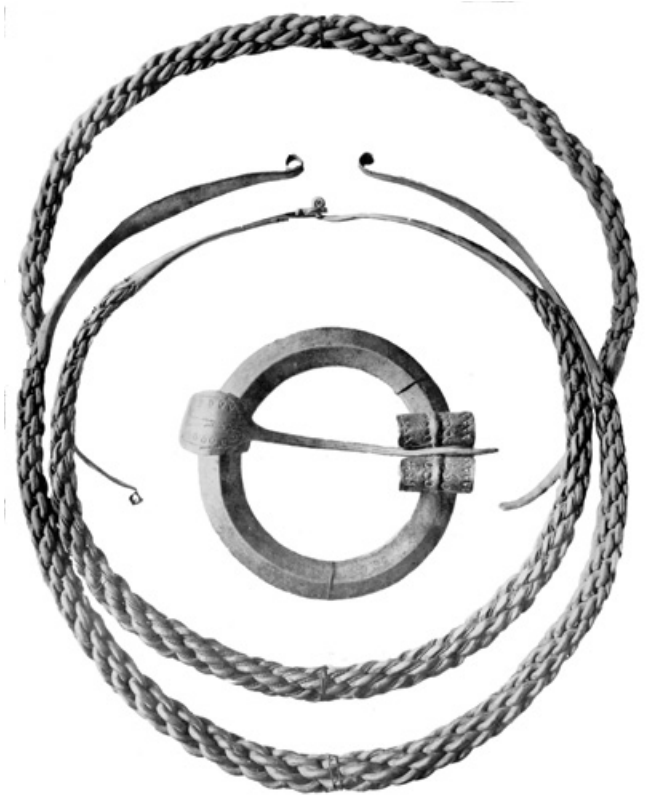
Pakabukas – šukos.

V. Bunakas, tyrinėdamas senovės Rytų Europos gyventojų kraniologiją (kaukolės matmenis), ilgagalvį krivičių tipą klasifikavo kaip senovinės šiaurės europidų rasės baltiškąjį tipą, paplitusį nuo dešiniojo Dnepro kranto ligi Baltijos jūros.[61] G. Dėbecas, tyrinėjęs kaukoles iš X–XII a. krivičių, dregovičių bei radimičių kapaviečių, konstatavo nesant tarp jų jokio realaus skirtumo, taip pat pažymėjo labai didelį jų panašumą į kaukolių seriją iš Latvijos Ludzu kapinyno. Šiuo pagrindu autorius teigė, kad šiuolaikinės Baltarusijos teritorija į slavų kultūros ratą buvo įtraukta ne dėl masinio slavų atsikraustymo, bet per akultūraciją.[62] T. Trofimova Polocko krivičius priskyrė ilgagalviam plačiaveidžiam tipui, pažymėjo jo ryšį su Dnepro vidurupiu bei aukštupiu ir su Pabaltiju ir laikė šį tipą reliktiniu, žinomu mažiausiai nuo bronzos amžiaus.[63] R. Denisova pripažino esant labai tikėtina, kad II tūkstantmečio pirmojo ketvirčio dolichokraniškos plačiaveidės gentys kilo iš Baltarusijos teritorijos iš vietinių virvelinės keramikos kultūros genčių, kurias galima laikyti prabaltais.[64] T. Aleksejeva, irgi priskyrusi Polocko krivičius prie ilgagalvio santykinai plačiaveidžio tipo, pabrėžė, kad „su santykiniu plačiaveidiškumu deranti dolichokranija būdinga baltiškai kalbėjusiems viduramžių gyventojams. Matyt, genetiškai šis kompleksas su slavais nėra susijęs. Teritorinis paplitimas (šiaurinė slavų gyvenamosios erdvės dalis) irgi byloja prieš slavišką jo priklausomybę“.[65]

Polocko regiono teritorijoje buvo rastos ir gracilesnės kaukolės, davusios pagrindą visą suminę krivičių seriją apibūdinti kaip vidutiniaveidį tipą,[66] tačiau naujausios medžiagos tyrimas šios skubotos išvados nepatvirtino – buvo nustatyta, kad Polocko krivičiai priskirtini būtent dolichokraniškam plačiaveidžiam tipui.[67] Bet V. Sedovas, kraniologinės medžiagos pagrindu neradęs esminių skirtumų tarp plačiaveidžių ir vidutiniaveidžių Baltarusijos pilkapių kaukolių, jau anksčiau buvo apjungęs Polocko ir Smolensko krivičius, dregovičius bei radimičius į vieną grupę,[68] priklausančią ilgagalviam vidutiniaveidžiam tipui, ir pažymėjo, kad jos paplitimo teritorija „ankstyvaisiais viduramžiais tiksliai sutampa su Dnepro baltų genčių arealu, nustatytu remiantis hidronimijos bei archeologijos duomenimis“.[69]

Pskovo krivičių pogrupis antropologiškai artimiausias jotvingių arealo gyventojams.[70] Iš rytinių krivičių grupių (iš Jaroslavlio, Kostromos ir Vladimiro–Riazanės teteritorijų) fizinio tipo ypatybių matyti, kaip vakarų (daugiausia Smolensko) krivičiai kolonizavo Volgos aukštupį bei Volgos–Kliazmos tarpupį ir asimiliavo tenykščius finus.[71]

Pagal kaukolės smegeninės bei veido dalių absoliučius matmenis ir pagal galvos rodmens santykį su veido pločiu, mozūrus (suslavintus vakarų baltus[72]), Polocko krivičius, jotvingius, aukštaičius ir latgalius jungia bendras fizinių

Daiktai iš X–XI a. lobyno, rasto Nevelyje (Pskovo sr.).

bruožų kompleksas, kuriuo jie panėšėja į norvegus ir anglosaksus.[73] Išanalizavus pogrupių kraniologinę medžiagą pagal skirtingus požymius, vienu atveju (20 požymių ir 13 pogrupių) aiškėja Smolensko krivičių ir žiemgalių panašumas, o kitu (16 požymių ir 15 pogrupių) panašūs pasirodo esą Senosios Ladogos gyventojai, latgaliai, dregovičiai, radimičiai, žemaičiai, Smolensko krivičiai ir žiemgaliai, o tai darsyk patvirtina krivičių ir baltų antropologinę vienybę.[74] Bet atsižvelgiant į pačių baltų genčių antropologinės sudėties nevienalytiškumą, reikia pabrėžti, jog Baltarusijos teritorijos pilkapių gyventojai (taip pat ir Polocko bei Smolensko krivičiai) panašūs pirmiausia į tas baltų grupes, kurios geležies amžiuje buvo susijusios su Dnepro aukštupio erdve (jotvingiai ir brūkšniuotosios keramikos kultūros nešėjai[75]).

Iš odontologinės medžiagos tyrinėjimų matyti, kad vakarinės krivičių serijos visiškai atitinka vadinamuosius Vidžemės latgalius, aukštaičius ir žemaičius, o didžiausias panašumas nustatytas su VIII–XIII a. rytiniais latgaliais.[76] Neabejotiną krivičių ir su jais vienalaikių latgalių dantų kompleksų artumas vėlgi byloja vietinės, baltiškos krivičių kilmės naudai.[77]

Taigi jokių antropologinių slavų atsikraustymo į Padauguvį pėdsakų nėra. Tą medžiagą, kurią kai kurie mokslininkai mėgina sieti su slavais, galima susieti ir su kitais etnosais, tarp jų ir su baltiškais.[78] Šiaip ar taip, iš antropologinių tyrinėjimų visiškai aišku, kad jokių masinių

Šklovo stabas (X a.).

Vseslavas Kerėtojas Kijevo soste (Radvilų metraščio miniatiūra).

migracijų, kurios būtų galėjusios iš esmės pakeisti fizinį Baltarusijos gyventojų tipą, nebūta.[79]

Taigi daugumos antropologų nustatytas ryškus baltų genčių (ypač latgalių) ir Polocko krivičių panašumas paremia nuomonę krivičius pradžioje buvus baltus ir tik paskui suslavėjus – pradėjus kalbėti slaviškai.[80]

Materialinė kultūra

Skiriamaisiais krivičių etnoso artefaktais laikomi apyrankės pavidalo antsmilkiniai surištais galais. Gana įtikinama atrodo nuomonė, kad šių X–XIII a. krivičiams būdingų papuošalų prototipas yra analogiški antsmilkiniai, tik sudurtais ar vienas ant kito sudėtais galais, rasti Bancerovo–Tušamlios kultūros paminkluose.[81] Tai, kad pirmųjų apyrankės pavidalo antsmilkinių kultūros būta ir Bancerovo areale, ir Lietuvos teritorijoje – irgi ant bendro baltų brūkšniuotosios keramikos kultūros substrato, – V. Sedovas laiko lietuvių ir Polocko bei Smolensko krivičių giminingumo ženklu.[82] Vis dėlto šis tyrinėtojas svarsto galimybę minėtus ankstyvuosius antsmilkinius sieti su slavų etnosu. Bet štai Smolensko archeologas J. Šmidtas su slaviška interpretacija nesutinka ir, suabejojęs apyrankės pavidalo antsmilkinius (taip pat ir sudurtais ar vienas ant kito sudėtais galais) buvus tik slavų papuošalus, randa jiems analogijų Lietuvoje, kur jie išties buvo būdingas galvos apdangalo elementas nuo I iki VI a.[83] Ankstyvųjų apyrankės pavidalo antsmilkinių paplitimo chronologija bei teritorija duoda pagrindą laikyti juos kaip tik rytų baltų (būsimųjų latvių ir lietuvių) požymiu.[84]

Ištisa aibė artefaktų (antkaklės, papuošalai su spalvotu emaliu, pakabukai, įvairūs antsmilkinių tipai), rastų ilguosiuose pilkapiuose, yra tapatūs atitinkamiems baltų genčių daiktams. Tai duoda gana rimtą pagrindą slaviškajai ilgųjų pilkapių atribucijai užginčyti.[85] Apskritai Padnieprės ilgųjų pilkapių moterų įkapės artimiausių analogijų turi būtent Rytų Pabaltijy ir apibūdinamos kaip baltiškos.[86] M. Artamonovas Pskovo ilguosiuose pilkapiuose bei Naugardo „sopkose“ aptiko santykinai nedaug iškasenų, tarp kurių vyravo baltiški tipai.[87] Beveik visi baltų papuošalų tipai, randami ilguosiuose pilkapiuose, turi analogijų vėlesnių apvaliųjų pilkapių, priskiriamų krivičiams, daiktinėje medžiagoje.[88] Tarp kitko, dar A. Spicynas 1926 m. buvo pažymėjęs: „Smolensko piliakalnių (*гарадзішчаў*) inventorius panašus į vadinamųjų lietuviškų piliakalnių (*пілекальнісаў*) inventorių. Iš to galima spręsti, kad šis kraštas VII–VIII a. buvo apgyventas lietuvių. Daiktai lietuvių ir krivičių (Naugardo sr.) piliakalniuose nuo XII–XIII a. – tie patys. Ir šie piliakalniai, kad ir kur jie būtų, laikytini lietuviškais“.[89]

Krivičių pilkapiuose taip pat randama juostinių apgalvių (kartais pavadinamų vainagais, iš la. *vainags* „vainikas“), antkaklių, gyvatės pavidalo apyrankių (taip mene įsikūnijo populiarus tarp baltų žalčių kultas), įvijinių žiedų ir daugybė įvairių pasagos pavidalo segių, būdingų išskirtinai baltų apdarui.[90] Baltiškos minėtų papuošalų kilmės problemą tyrinėjusi Z. Sergejeva priėjo išvadą, kad jų aptinkama beveik visoje baltarusių etninėje teritorijoje, ir tokie daiktai kaip teriomorfiškos apyrankės, vytinės antkaklės ir apgalviai paprastai randami atokiai nuo miestų, nuošalėje nuo prekybos kelių, atkampiose vietovėse, o tai byloja apie vietinę jų kilmę.[91]

Krivičiams būdingi ir žirgelio pavidalo krūtinės pakabukai, vienoje kapavietėje kartais aptinkami po du arba sudvejinti kartu su šukomis.[92] Šie daiktai ypač įdomūs prisimenant dvilypę gerovės ir vaisingumo dievybę (blr. *Спарыш*, *Вазіла*, *Кумяльган*;[93] la. *Jumis*), susijusią su populiariu baltuose arklių kultu.[94]

Baltiškų radinių ypač gausu Polocko žemės kapavietėse.[95] Iš dviejų šimtų inventorizuotų Polocko srities pilkapių kompleksų analizės matyti, kad tik ketvirtadalyje iš jų būta antsmilkinių, kituose jų nebuvo išvis, tačiau rasta daug išskirtinai baltiškų metalo dirbinių.[96] O net ir vertinant kapavietes su antsmilkiniais (kurie neva artimesni slavų papuošalams – ar ne vien todėl, kad tarp jų pasitaiko „slaviškų“ antsmilkinių), būtinai reikia atsižvelgti ir į jų galimą neslavišką kilmę.

Krivičių vyrų rūbai taip pat labai panašūs į gretimų baltų genčių apdarą, o tai reiškiasi įvairiomis pasagų pavidalo segėmis, lyros pavidalo sagtimis, žiedais, apyrankėmis ir t.t.[97] Įdomu, jog net daugeliu atžvilgių „internacionalinės“ kariaunų kultūros daiktai XII–XIII a. Polocko kunigaikštystėje buvo labai panašūs į prūsų kilmingų karių sunkiąją ginkluotę.[98]

Pateikti faktai tik dar kartą pabrėžia, kad „XI–XII a. apdaras – tai ryškaus baltų substrato vaidmens baltarusių etnogenezėje požymis, regima etninės savimonės formavimosi išraiška“,[99] o apskritai minėti artefaktai leidžia krivičių žemes įjungti į vieną didelį Pabaltijo arealą, kuriam priklausė ir šiuolaikinės Lietuva bei Latvija, ir netgi Estija.[100]

Be pačių daiktų lyginimo, etninę jų kūrėjų bei vartotojų priklausomybę gali padėti nustatyti ir šiuos dirbinius puošiančio ornamento, jo ženklų sistemos tyrinėjimas. Antai sugretinus archeologinę ir etnografinę medžiagą matyti, kad toks ženklas kaip svastika buvo paplitęs kaip tik tose srityse, kur ryškiausias baltų buvimas (ypač Polocko srityje), tad Baltarusijoje svastika yra būtent baltų kultūrinės tradicijos (pagonybės) ženklas.[101]

Dvasinė kultūra

Etnoso dvasinę kultūrą sudaro daug dėmenų, bet iš visų jų mus pirmiausia domina religinis dėmuo, nes religija ir su ja glaudžiai susijusi mitologija – tai pirminiai mentaliteto archetipų (etnopsichologinio savimonės pamato) formavimosi šaltiniai.

Kadangi dėl temos platumo krivičių mitologijos bei jos įtakos baltarusių liaudies kultūrai čia panagrinėti nėra galimybės, dėmesį tenka sutelkti į vieną, bet labai svarbų jos fragmentą – į vadinamojo indoeuropiečių pagrindinio mito svarbiausių veikėjų genetinius ryšius. Autoritetingi baltų ir slavų senovės tyrinėtojai V. Ivanovas ir V. Toporovas (remdamiesi pirmiausia baltarusių, lietuvių ir latvių tradicijų medžiaga) rekonstravo visiems indoeuropiečiams bendrą „pagrindinį“ mitologinį siužetą apie kovą tarp perkūnijos dievo (blr. *Пярун*, lie. *Perkūnas*, la. *Pērkons*, pr. *Percunis*) ir jo chtoniškojo priešininko, kartais pasireiškiančio slibino pavidalu (blr. *Вялес*, lie. *Velnias* < **Velinas*, la. *Velns*, *Vels*).[102] Mokslininkai jau atkreipė dėmesį į tai, kad daugiausia slavų Veleso kulto pėdsakų išliko kaip tik Baltarusijoje ir senovės Rusios šiaurėje.[103] B. Rybakovas Veleso kulto paplitimą didelėse Rytų Europos erdvėse aiškino kaip tik tuo, kad čia nuo bronzos amžiaus laikų, kai virvelinės keramikos kultūros gentys užėmė dalį Volgos aukštupio, siekdamos net Vologdos apylinkes, daug kur gyveno baltai.[104]

J. Laučiūtė ir D. Mačinskis, išanalizavę kalbotyros ir mitologijos šaltinius, priėjo išvadą, kad Velesą priskirti visų slavų dievybėms išvis problemiška; taip pat jie pažymėjo, kad senovės rusų paminklai byloja Peruno–Veleso porą atsiradus būtent tuometinės Rusios šiaurėje. Atsižvelgdami į archeologiškai nustatytą krivičių buvimą Volchovo žemupyje ir Dauguvos aukštupy, kur žinomi vietovardžiai atitinkamai *Velsai*, *Velesai* (*Вяльсы*, *Вялешы*) ir *Velesa*, *Velėščiai*, *Veližius* (*Вялеса*, *Вялешчы*, *Вяліж*), tyrinėtojai užsimena, kad formuojantis sakralinei Peruno–Veleso porai svarbų vaidmenį suvaidino būtent krivičiai.[105] Įdomu, kad šiaurės Baltarusijoje težinomo pilkapių pavadinimo „volotovka“ (*валатоўка*) paplitimo arealas sutampa su krivičių teritorija ir, kaip ir Veleso vardas, yra šaknies ***vel-***.[106] Neprošal šia proga paminėti, kad šio dievo šventyklos Kijeve būta kaip tik ten, kur sustodavo naugardiečių bei krivičių luotai.[107] Nuomonė, esą pavadinimas „volotovka“ yra grynai slaviškas,[108] neatrodo pagrįsta (plg. tokias sąvokas kaip lie. *vėlė*, *velės*, *vėlinės*, la. *veļi* „vėlinės“ ir kt., kurios labai gerai siejasi su baltarusių padavimais apie milžinus volotus, *волат*, kaip šiuolaikinių žmonių pirmtakus).

V. Toporovas, nustatęs baltiškos kilmės hidronimus ne tik krivičių arealo šiaurėje – Pskovo bei Tverės regionuose, bet ir Naugardo žemėse, „tiesiog visose jos dalyse“, rašo, jog tasai „pagrindinio“ mito variantas, kuriame pasirodo trečias, moteriškas, personažas, yra rekonstruojamas remiantis pirmiausia būtent senųjų Naugardo žemių medžiaga ir kartu „išryškina itin didelį artumą baltiškoms šio mito versijoms, archajiškesnėms nei slaviškos jo rekonstrukcijos. Atsižvelgiant į tai, kad ten, kur būta baltų substrato (visa Baltarusija, Smolensko, Pskovo, Kalugos sritys) ir kur dar tebėra ‘pagrindinio’ mito reliktų, baltiškoji jo versija padarė rytų slavų versijoms neabejotiną ir labai ryškią įtaką, turbūt esama pagrindo įtarti baltišką įtaką ir šio mito ‘Naugardo’ (plačiąja prasme) versijoje“.[109]

Indoeuropiečių mito apie Griausmavaldį ištakos siejamos su „herojine“ indoeuropiečių paplitimo epocha (apie III tūkstantmečio pr. Kr. pab.), kai į pirmą vietą visuomenėje iškyla kario bei kariaunos vado funkcijos, kuriomis pasižymi ir šio mito herojus.[110] Artimiausių analogijų baltarusių mitiniams vaizdiniams apie Griausmavaldį turi lietuviai ir latviai.[111] D. Schepping kitados net buvo įsitikinęs, kad „negalima Perūno vardo laikyti slavišku ir kur kas įtikinamiau būtų pripažinti, kad jis į Rusiją pateko arba per variagus, arba per krivičius, turint omeny tarp jų buvus paplitusią prūsų ir lietuvių Krivio religiją“.[112]

Visi šie duomenys gerai dera su tuo, kad dauguma vadinamojo rytų slavų panteono dievų (Dažbogas, Strybogas, Svarogas, Chorsas, Simarglas) yra iranėniškos kilmės, ir tik Perunas su Velesu – archajiškos indoeuropiečių dievybės, slavų paveldėtos iš baltų, ką patvirtina ir daugelio lingvistų priimta teorija apie slavų prokalbės kilmę iš periferinių vakarų baltų dialektų.[113] Iš čia darosi aišku, kodėl būtent

krivičių arealas, pasižymintis ryškia baltiška savo faktūra, tapo palankia terpe „pagrindinio“ mito elementams gyvuoti ir išlikti. Kartu atsiranda pagrindas krivičius priskirti prūsų, lietuvių ir kai kurių kitų baltų genčių vyriausiojo žynio Krivio Krivaičio jurisdikcijai.[114] Bet netgi skeptiškai žiūrint į panbaltišką Krivio kulto bei valdžios mastą, „tyrinėjant pagoniškąjį baltarusių ir etninių lietuvių panteoną, jų autentiškos mitologijos siužetus bei vaizdinius, negalima neatkreipti dėmesio į šių kultūros sluoksnių tipologinį panašumą. Tokį panašumą, kartais tiesiog tapatumą, lėmė ne tik abipusė kultūrų įtaka bendroje valstybėje – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir bendros genetinės ištakos“.[115] Baltišku substratu, beje, galima paaiškinti ir čionykštės monumentalios prieškrikščioniškos skulptūros (pavyzdžiui, garsiojo Šklovo stabo) savitumą.[116]

Natūralią senovės krivičių kultūros raidą nutraukė prievarta įsikišusi krikščionių bažnyčia, sukėlusi ne tik giliausiųjų senojo pasaulėvaizdžio klodų irimą, bet ir iš pamatų pakeitusi etnokultūrinę situaciją – per primestą naują etninį-konfesinį vietos gyventojų identitetą (kurio poveikis tęsėsi ir susikūrus Lietuvos valstybei): būtent krikštas į „rusų“ tikėjimą galiausiai lėmė tiek mentalinį, tiek kalbinį baltų suslavėjimą.[117] Nors krivičiai, rusų metraštininko liudijimu, buvo vieni iš tų, kurie atkakliausiai laikėsi protėvių papročių: *Си же твореху обычая и Кривичи и прочии погании, не ведуще закона Божиа, но творяще сами собе закон* „Šio papročio laikosi ir krivičiai, ir kiti pagonys, nepažįstantys Dievo įstatymo, bet patys sau prasimanantys įstatymą“.[118] Tad turbūt nieko nuostabaus, kad „Polocko krivičių, kitaip nei kitų rytų slavų, žemėse XI–XII a. taip ir neįvyko kunigaikščių inspiruotas krikštas (kaip kad Kijeve 988 m., Naugarde 990 m.). Christianizacija, kaip lėtas naujos tikybos ir išlikusių pagonybės tradicijų sąveikos procesas, oficialiai Polocke buvo palaiminta tik XII a. pradžioje ir jau nuo pat pradžių sukūrė palankias sąlygas atsirasti archajiškoms (*propaganus*) stačiatikybės formoms, kurios dar XIX a. formaliai krikščioniškos Baltarusijos kultūrai padėjo išsaugoti pagonišką turinį“.[119] Visai gali būti, kad pats *krivičių* etnonimas kaip tik dėl tokio jo etninio bei religinio turinio senovės rusų rašytinių šaltinių autorių akyse ėmė įgauti „neteisingos“ ir „savavališkos“ tautos reikšmę.[120]

Daiktai iš Gnezdovo lobio (IX–X a.).

Politinė istorija

Anksčiausi laikai, nuo kada galime pasakyti bent ką konkretaus apie politinę krivičių žemių organizaciją, – tai geležies amžiaus pabaiga (V–VIII a.), kai ant ankstesnių laikų archeologinių kultūrų (Dnepro-Dauguvos, virvelinės keramikos, Kijevo) pagrindo iškyla Bancerovo–Tušemlios–Koločino tipo kultūra. Su šia kultūra, ypatinga tuo, kad jos arealas akivaizdžiai sutampa su vėlesnėmis rytinėmis, iš dalies šiaurinėmis ir pietrytinėmis etninėmis baltarusių sienomis, siejami valstybingumo mūsų žemėse pradmenys.[121] Pasak A. Pjankovo, tarpgentinę anų laikų konfederaciją pagrįsta būtų vadinti „krivičių gentine sąjunga“ (*Крыўскім пляменным звязам*), susikūrusia rytų baltų žemėse.[122]

Archeologinę Bancerovo kultūrą pakeičia metraščiuose minimų genčių, tarp kurių svarbiausios – Polocko krivičiai, dregovičiai ir radimičiai, kunigaikštystės. Tolimesnė valstybingumo raida vyko „rusų“ epochoje. Metaetninių „rusiškų“ junginių – pagrindinio šių procesų variklio – formavimosi ištakų, mūsų manymu, reikėtų ieškoti dar Bancerovo kultūros laikais, kai atskiri čionykščiai valdovai kunigaikščiai pradėjo remtis nuolatinėmis profesionalių karių kariaunomis. Apie tai byloja sustiprinti piliakalniai, panašūs į tikras pilis, kuriuose archeologai randa ypač daug ginklų, kaip tik galėjusių priklausyti kunigaikščiui ir jo kariaunai.[123]

IX–X a. gentinių kunigaikščių kariaunos pasipildo ateiviais skandinavais (variagais). Su jų – kaip samdomų karių, pirklių ir tiesiog plėšikų – skverbimusi į Rytų Europą siejamas germaniškos sąvokos „rusia“ atsiradimas ir krivičių teritorijoje (sen. skandinavų *rōþ(e)R* „irkluotojas, irklas, irimasis, irklinė laivyba“ > suomių *ruotsi* > sen. rusų *русь*).[124] Iš pradžių „rusia“ socialine prasme – tai tik kunigaikščio kariauna, jo riteriai ir administracija, o „Rusios žemė“, „Rusia“ – šiam kunigaikščiui ir jo aplinkai pavaldi teritorija, valstybė.[125] Tuo pat metu pačiai „Rusios žemei“, ar

Piliakalnis prie Vosynos ež. (Sebežo r., Pskovo sr.). Gyvenvietė pasižymi daugiau nei pusantro tūkstantmečio etniniu bei kultūriniu tęstinumu: įkurta VII–V a. pr. Kr., ji be pertūkio gyvavo ligi XII–XIII a.

„Rusiai“ siaurąja prasme (apėmusiai tik Dnepro vidurupį) Polockas ir Smolenskas nepriklausė.[126] Iki paskutinio IX a. trečdalio Polocko krivičiai nepriklausė nei nuo Kijevo, nei nuo Naugardo, ir tik aštuntajame IX a. dešimtmetyje Kijevo kunigaikščiai Askoldas ir Dyras pasiekė Polocką ir galbūt įtraukė jį į savo įtakos orbitą. Šiaip ar taip, valdant kunigaikščiui Olegui, Polockas Kijevui vėl nebepakluso.[127]

Visi minėti miestai, konkuravę kuriantis valstybingumui, priklausė trims dideliems geografiniams etnokultūriniams arealams: suomių ir slovėnų – Šiaurėje; iranėnų ir polianų – Padnieprėje; ir baltų bei krivičių – Padauguvy bei aukštutinėje Padnieprėje. Pirmus du arealus suvienijo Riurikovičiai, ir nuo to laiko jie jau kartu sudarė kuriamos valstybės bendrą pagrindą, o štai Polocko žemė pasirodė labiausiai užsispyrusi ir į šią sąjungą neįėjo.[128] Žymus istorikas bei kultūrologas L. Akinševičius ta proga yra pažymėjęs, jog „kunigaikščių laikais (X–XIII a.) baltarusių kunigaikštystės, be abejo, mažiau nei Ukrainos ir Rusijos (*расейскія*), buvo linkusios vienytis į bendrą rusišką (*рускую*) visumą. Paprastai tai aiškinama tuo, kad čia būta savarankiškos kunigaikščių dinastijos. Tačiau šis paaiškinimas ne visai įtikinamas. Manytume, kad jie išsiskyrė kažkuo kitu, o labiausiai turbūt tuo, kad čia nebuvo tokios stiprios bendros kultūrinės įtakos (pirmiausia bizantiškos). Nemažą vaidmenį suvaidino ir rasinis bei kultūrinis artumas seniesiems kaimynams (o gal ir giminaičiams), baltų grupės tautoms: lietuviams (*да латувісаў*) ir latviams“.[129]

Šitokia etnokultūrinė „krivičių separatizmo“ motyvacija turėjo tvirtą religinį ir visuomeninį pagrindą, kurį sudarė tai, kad „Polocko krivičių (*Полацкай Крыўі*) teritorijoje, kaip visuomeninis-politinis organizmas susidariusioje jau IX a., polinkį į tradicinį (praamžį) tikėjimą gaivino pirmiausia glaudus ryšys su baltų žynių elitu – Krivio Krivaičio klanu, kurio atskiri atstovai veikiausiai ir stovėjo bendrijos priešakyje jai formuojantis bei konsoliduojantis“.[130] V. Toporovo nuomone, „visų įtikimiausias etnonimo *kriv-* paaiškinimas mena ryšį su vyriausio žynio pareigybe būtent prūsų-lietuvių zonoje, pasižyminčioje dviem stambiomis šventyklomis Romovėje ir Vilniuje: *Kriv-*, *Krivait-* (k r i v i č i a i šia prasme gali būti suprantami kaip s a v o t i š k i l e v i t a i, ž y n i ų, š v e n t i k ų g e n t i s)“.[131] Aukštą krivičių etnosociumo sakralizacijos laipsnį galima numanyti ne tik iš jo pavadinimo, sudaryto iš vyriausojo baltų žynio titului tapataus vardo. Ne atsitiktinumas ir tai, kad būtent krivičių teritorijoje iškilo vadinamasis Gnezdovo nekropolis, didingas kaip niekur kitur Rytų Europoje, pirmavęs vystantis karių bei pirklių luomo pagoniškiems laidojimo papročiams.[132] S. Tarasovo manymu, būtent „prioritetinė padėtis Krivio giminės genčių sąjungoje, matyt, ir bus užtikrinusi Polockui, polockiečiams, Polocko žemei jų išskirtinę, savitą ir nepriklausomą vietą Rytų Europos geopolitinėje padėtyje“.[133]

Šventikų luomo atstovams, matyt, priskirtinas ir pirmasis rašytiniuose šaltiniuose paminėtas krivičių kunigaikštis Ragvaldas (**Ragnvald-as*). Net imant domėn tikėtiną skandinavišką šio vado kilmę, jo kaip „švento karaliaus“ (*rex sacrorum*) statusas neturėtų kelti didesnių abejonių – glaudūs etnokultūriniai ryšiai ano meto Baltijos regione leidžia išsakyti nuomonę, jog ir kai kurie variagų vadai galėjo turėti sakralinį statusą (prisiminkime kad ir „aiškiaregį“ kunigaikštį Olegą < sen. skandinavų *Helgi* „šventas“, padavimas apie kurio mirtį gerai dera su vaizdiniais apie „pirmykščio karaliaus“ ritualinį nužudymą). Visa, kas pasakyta, vietos gyventojams galėjo būti papildomas stimulas

(ar prielaida) kunigaikščiui suteikti valdžios įgaliojimus ir pripažinti jo legitimumą.

Šią hipotezę patvirtina ir lingvistinė medžiaga: pirmasis Ragvaldo, kaip ir jo dukros Ragnedos, vardo dėmuo yra vienos šaknies su sen. skandinavų žodžiu *ragnar* „dievai“, o šis susijęs su lietuvių *regėti*, latvių *redzēt*, iš čia ir lie. *ragana*, baltarusių dial. *рагана* „ragana, kerėtoja“. Minėtų vardų pagrindą sudaro reikšmė „pranašavimo, aiškiaregystės dovana“ – sen. skandinavų ***ragn-***, ir žymi šie terminai tuos, kas šią dovaną turi.[134] Tam tikri religiniai tikėjimai lėmė ir vietovardžių, susijusių su Ragnedos vardu, bei vietų, kur ji tariamai esanti palaidota, atsiradimą (*гара Рогвальда і Рагнеды* „Ragvaldo ir Ragnedos kalnas“ arba, kitaip, *Рагнедзін курган* „Ragnedos pilkapis“ Drisos ežero Pieravozo pusiasalyje, *Рагнедзіны курганы* „Ragnedos pilkapiai“ Vileikos rajone ir šalia Kraslavos miestelio Latvijoje, *возера Рагнедзь* „Ragnedės ežeras“ į šiaurę nuo Zaslaulio, *магіла Рагнеды* „Ragnedos kapas“ arba *замэчак Рагнеды* „Ragnedos pilaitė“ pačiame Zaslaulyje, Ragnedinos miestelis Briansko sr.[135]). Pažymėtina, kad liaudies padavime apie „Ragvaldo ir Ragnedos kalną“ realios istorijos faktas (Polocko kunigaikščio Ragvaldo nužudymas) susietas su „pagrindinio“ mito siužetu: kunigaikštis buvęs užmuštas ant šio kalno akmeninio kūjo smūgiu.[136]

Ypač susidomėjimą kelia garsaus ir, neperdedant, iškiliausio krivičių kunigaikščio – Vseslavo Kerėtojo (*Усяслаў Чарадзей*) asmenybė. Vien jo gimimas „iš burtų“ (*от вылхованья*) jau lemia, kad tolimesnis jo gyvenimo kelias bus nepaprastas. U. Lobačius, nagrinėdamas žinias apie Vseslavą, įtikinamai įrodo jį priklausius žynių luomui. Nuo pat stebuklingo gimimo kunigaikščiui buvęs suteiktas magiško sugebėjimo savo noru pasiversti vilku ženklas (*язвено* – matyt, įgimti „vilko šeriai“), kurį galima laikyti „kreivumo“ – nepaprastumo, išrinktumo, sakralumo (privalomos visų burtininkų ypatybės) – požymiu. Vseslavo pravardė Burtininkas (*Волх*) iš bylinos apie Volchą Vseslavičių remiasi terminu *вълхвъ* „pagonių žynys, burtininkas“; tik žynių luomo atstovas anuomet galėjo „mesti burtus“, kaip kad Vseslavas, metęs burtus *о дъвицю себе любу* „dėl sau mielos mergelės“ (t.y. Kijevo); tik toks burtininkas kaip Vseslavas galėjo turėti „aiškiaregio“ (*вещчую*) sielą, o kartu labai iškalbinga tai, kad vienas iš archajiškų indoeuropietiškų vilko, kuriuo „lakstęs“ (*рыскаше*) kunigaikštis, pavadinimų ***weid-n(o)-*** mena būtent šio žvėries „įžvalgą, aiškiaregystę“.[137] A. Jugovas, analizuodamas kai kurias ginčytinas „Sakmės apie Igorio žygį“ vietas, dar priduria kitus Polocko kunigaikščio „kerėtojo“ įvaizdžio požymius: jo „aiškiaregė“ siela galinti persikūnyti į kitą kūną (*в друзѣ тѣлѣ*); Vseslavo epitetas „gudrus“ (*хытръ*) irgi mena burtininką; kunigaikštis pelno Kijevo sostą „kerų gudrybėmis“ (*клюками*); iš Kijevo apylinkių į Naugardą jis persikelia per vieną naktį „pakibęs ant mėlynos miglos“ (*обѣсися на синѣ мьглѣ*).[138]

Nuo savęs pastebėsime, kad mitiniai Vseslavo Kerėtojo bruožai, žinomi iš „Sakmės“ (sugebėjimas virsti vilku) ir bylinos apie Volchą Vseslavičių (gimusį iš žalčio),[139] gerai dera prie senovės indoeuropiečių vaizdinių apie valdovą-vilką ir valdovą-slibiną, simboliškai susijusį su karaliaus valdžia (plg. leksinę eilę *Волх*, *валадар* „valdovas“, *воласць* „valsčius“, *улада* „valdžia“, iš valdžią žyminčios indoeuropiečių šaknies ***uel-***, ir dievo *Veleso* vardą, irgi susijusio su vilko ir žalčio kultais).[140] Neprošal bus paminėti ir tai, kad bendraindoeuropietiškos kilmės buvo ir kitas Polocko žemėse žinomas valdžios institutas – večė (liaudies sueiga), kuri įkūnijo seną „aristodemokratijos“ tradiciją, turinčią atitikmenų pirmiausia Šiaurės Europoje (prisiminkime kad ir skandinavų tingą).[141]

Iki šiol mokslininkai nesiliauja aptarinėję Vseslavo užsienio politikos. Žinoma, kad po priverstinio ištrėmimo iš Polocko jis nuvyko į suomių vodės gentį, tapo jos vadu ir surengė žygį prieš Naugardą. Nors ir keista, bet kaip tik per pagonišką ir baltišką kontekstą aiškėja slapti šio Vseslavo poelgio motyvai. Esmė ta, kad vodės žemėse ryškūs baltų buvimo požymiai: nemažai į rytus orientuotų palaidojimų, laikomų grynai baltiškų apeigų liudytojais,[142] pilkapiuose paplitę baltiškos kilmės daiktai,[143] genties teritorijoje aptinkama baltiškų vandenvardžių,[144] vodės (kaip ir krivičių) ilgagalvis plačiaveidis antropologinis tipas[145] šioje Europos dalyje siejamas su baltais.

Baltiškame vodės kontekste, mums regis, galima įžvelgti būtent krivičių – ilgųjų pilkapių kultūros nešėjų, o paskui ir Pskovo krivičių – kolonizacijos pėdsakų. Tokią prielaidą patvirtina ir tai, kad į Latviją 1445 metais perkelti vodės palikuonys ten vadinti *krievingi*[146] – plg. latvišką rusų pavadinimą *krievi*, siejamą kaip tik su krivičiais. Todėl Vseslavo žygis, kuriam vodės pagonys patikėjo savo kariauną (turbūt ne paskutinėje vietoje tai lėmė ir jo sakralinė charizma), panašus į apgalvotą taktinį žingsnį, paremtą tikrumu dėl „genetiškai nulemto“ vodės lojalumo. Visai ne atsitiktinai tuo pat metu įvyko ir puolimas prieš Naugardą, ir šio miesto gyventojų sukilimas, pagonių žynio įkvėptas prieš vyskupą ir Naugardo kunigaikštį – Vseslavo priešą.[147] Negana to, nauji tyrinėjimai byloja apie ryšį tarp pagoniško sąjūdžio visame Baltijos regione (1066 m. obodritų žemėse, 1067 m. Švedijoje) ir Vseslavo karo su Jaroslavičiais; pabrėžiamas Kerėtojo kaip potencialaus švedų (o gal ir obodritų) pagonių sąjungininko vaidmuo šiuose įvykiuose.[148]

Tačiau didžiausią (pirmiausia – karinę) paramą Vseslavui, matyt, teikė baltų gentys, kurių pagalba greičiausiai ir padėjo jam 1071 metais susigrąžinti teisėtą Polocko sostą.[149] Valdant Vseslavui Kerėtojui, tęsusiam savo tėvo Briačislavo politiką, santykiai su gretimomis latvių ir lietuvių

gentimis buvo daugiausia taikūs, paremti sutartimis.[150] Probaltiškas krivičių valdovų politikos pobūdis[151] galbūt paaiškina ir sėlių bei latgalių žemių įtraukimą į jų valstybės sudėtį, kur netrukus iškilo du miestai forpostai – Jersika ir Kuoknesė, jau antroje XI a. pusėje priklausę Polocko kunigaikštystei.[152] Pasak H. Semenčiuko, valdant Vseslavui Briačislavičiui, Polocko žemė galutinai virto savarankiška viduramžių valstybe, turėjusia visus būtinus tokios valstybės požymius bei politinius įrankius: stabilią teritoriją, aukščiausią valdžią kunigaikščio asmenyje, savą dinastiją, atskirą religinę organizaciją ir ginkluotąsias pajėgas; visa tai leido Polocko kunigaikščiams vykdyti nuo jokio kito centro nepriklausomą užsienio bei vidaus politiką.[153]

Negalima nekreipti dėmesio ir į tai, kad kartu su įsigalinčia krikščionybe ir jos pagrindu iškilusia „rusiška“ etnine-konfesine tapatybe Polocko žemė pateko į visai kitą kontekstą. I. Marzaliukas įrodinėja, jog, nepaisant labai išskirtinės, specifinės Polocko kunigaikštystės vietos Rytų Europoje, istoriškai nesą prasmės ją nagrinėti atskirai nuo Kijevo Rusios ir jog kartu su visa sava kunigaikščių dinastija amžininkai ją vis dėlto įsivaizdavo bendros valstybinės visumos su centru Kijeve dalimi.[154] Kartu vis dėlto reikia turėti omeny, kad įvairių etnosų teritorijos į šią visumą (jei išvis pripažinsime ją egzistavus!) buvo įtraukiamos daugiausia per miesto kultūrą (atsižvelgiant ir į miestą kaip švietimo bei rašto centro vaidmenį) ir krikščioniška ideologiją, kuri ir tiesiogiai, ir netiesiogiai skatino vietos tradicijų asimiliaciją ir „bendros rusiškos“ savimonės formavimąsi.[155] Taip pat svarbu pabrėžti, kad vadinamoji Kijevo Rusia buvo metaetninis politinis darinys, iškilęs tarp ekonomiškai bei kultūriškai tarpusavyje susijusių valstybių, kurios, nepaisant kalbinių skirtumų, suvokė priklausančios vienam politiniam centrui.[156] Tačiau nereikia pamiršti ir tuometinės gyventojų (mūsų atveju – etninių baltų) „nebylios daugumos“, kuriai galima būtų pritaikyti N. Jakovenkos žodžius, jog „pagrindinė gyventojų masė (nekalbant apie kunigaikščius, jų aplinką bei apsišvietusių knygininkų kuopelę) vargu ar bent apytikriai įsivaizdavo Rusios dydį. Juolab niekam negalėjo ateiti į galvą, kad gyvenant Parosjyje galima būtų svarstyti apie ‘bendrą kilmę’ su Naugardu ar Polocku. Vienodai parašytas žodis ir bendra dvasinė bei intelektualinė tradicija žadino giminystės pojūtį – bet tik siaurame apsišvietusio elito rate“.[157]

Esminis veiksnys buvo tai, kad Polocko regionas priklausė Baltijos kultūriniam regionui. Pabaltijiška geopolitinė orientacija ryškiai prisidėjo prie Polocko žemės išskirtinumo ir apskritai lėmė jos egzistavimą.[158] Turbūt esama tiesos nuomonėje, kad kai kurių Polocko valdovų ryšiai su baltų ir skandinavų pasauliu buvo kur kas patvaresni nei su Kijevo Rusia.[159] Polocko žemės santykių su Lietuva pavyzdys leidžia pastebėti, kad etnokultūrinė ankstyvųjų viduramžių opozicija *Rusia – Lietuva* čia realizavosi daugiau komplementariniu būdu.[160]

Lietuvos veiksnys Polocko žemei darė įtaką beveik per visą jos savarankiško egzistavimo istoriją. Karinę Lietuvos galią Polocko kunigaikščiai telkėsi ne kartą: „Rusios vidaus“ žygiuose – 1156, 1161, 1180 ir 1198 metais; kovose su vokiečių riteriais – 1216 metais; taip pat savo vidaus karuose – antai kunigaikštis Valadaras Glebovičius *не целова хреста* „nebučiavęs kryžiaus“, t.y. nesudaręs paliaubų su kitais kunigaikščiais, mat *ходяше под Литвою в лесех* „ėjęs su Lietuva miškais“.[161] Įdomu pastebėti, kad metraštininkai kartais tiesiog tapatino polockiečius su Lietuva: pirmajame Naugardo metraštyje polockiečiai minimi dalyvavę puolime prieš Kijevą, o vėlesnis Nikonovo metraštis jų vietoj kalba apie Lietuvą.[162] Be to, Suzdalės metraštis 1239 m. Lietuvą lokalizuoja Smolensko krivičių žemėje: *Иде Ярослав к Смоленску на Литву, и Литву победи и князя их изыма* „Ėjo Jaroslavas į Smolenską ant Lietuvos ir Lietuvą nugalėjo, ir jų kunigaikštį paėmė“.[163]

XIII a. Polocko žemė toliau laikėsi su Lietuva tradicinės taikos.[164] Apie pirmą tikrai lietuvį kunigaikštį Polocko soste – Tautvilą žinoma iš 1263 m.,[165] nors atsisėsti į sostą jis turėjo daug anksčiau. Maždaug nuo to laiko galima kalbėti apie pastovų Polocko priklausymą Lietuvos valstybės politinės įtakos orbitai. Valstybinius ir dinastinius Polocko ir Lietuvos santykius taikliai apibūdino V. Lastouskis: „Polocko krivičių kunigaikščių dinastijos susiliejimas su Lietuvos kunigaikščių dinastijomis buvo toks glaudus, kad dabar sunku besugaudyti, kur jie liaujasi buvę krivičiais ir jau tampa lietuviais“.[166] Krivičių ir Lietuvos giminingumas, jų papročių ir kultūros panašumas[167] tapo ta „rišamąją medžiaga“, kuri įgalino padėti tvirtą pamatą naujai valstybei, jos suklestėjimo metais pagarsėjusiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu.

***

Šioje apybraižoje mes tepalietėme pačius reikšmingiausius krivičių etninės istorijos momentus. Išsamesnis tyrinėjimas dar prieš akis. Bet jau šiandien, atsižvelgiant į mokslo sukauptą ir iš dalies šiame straipsnyje pateiktą medžiagą, galima išdrįsti atsisakyti stereotipinio šios „prabaltarusiškos“ genties priskyrimo „rytų slavams“ ir visiškai pritarti V. Toporovui, jog „anksčiau išsakyta mintis apie galimą krivičių ‘baltiškumą’ dabar nepriklausomais pagrindais tapo iš naujo patvirtinta“.[168]

Iš baltarusių kalbos vertė Vadzimas VILEITA

Versta iš: ДЗЕРМАНТ, А. Крывічы: Гістарычна-этнагенетычны нарыс. Iš: *Druvis: Almanach Centru etnakasmalogiji „Kryŭja“*, 2005, Nr. 1, p. 19–35.

NUORODOS:

1. *Повесть временных лет*, I. Москва– Ленинград, 1950, p. 13.
2. СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*. Москва, 1970, p. 91.
3. СЕДОВ, В. *Восточные славяне в VI–XIII вв.* Москва, 1982, p. 165. Plg. žinią apie krivičius Tverės metraštyje: *...кривичи еже живутъ на върхъ Волги, и на върхъ Двины и на върхъ Днепра, ихъже градъ есть Смоленескь и прочіи Полотскіе власти* „krivičiai gyvena Volgos aukštupy, ir Dauguvosy aukštupy, ir Dnepro aukštupy, o miestas jų – Smolenskas ir kitos Polotsko valdos“ (*Полное собрание русских летописей*, XV: Тверская летопись. Москва, 1965, p. 21–22).
4. Čia išskirtinis vaidmuo priklauso Polocko žemei, kurios valdovai, iš metraščių žinomi kaip „kriviški“ (*крыўскія*) ar „krivičiški“ (*крывіцкія*), vykdė pabrėžtinai nepriklausomą politiką ir sugebėjo pasipriešinti unifikuojančioms Kijevo kunigaikščių pastangoms. Kaip kad pažymėjo S. Tarasovas, „Polockas, kaip valstybės sostinė, suvaidino išskirtinį vaidmenį – suteikė pirmą postūmį ilgam ir sudėtingam baltarusių nacijos formavimosi procesui“ (ТАРАСАЎ, С. Пачатак часу і прасторы. Iš: *Полацк: карані нашага радавода. Полацкая зямля як сацыякультурная прастора ўзнікнення і развіцця беларускага этнасу і нацыянальнай дзяржаўнасці*, Міжнародная навуковая канферэнцыя (5 – 6 верасня 1995 г.). Полацк, 1996, p. 19); kone tokią pat nuomonę išsakė ir G. Štychovas: „Krivičiai-polockėnai, arba Polocko krivičiai, – tai žmonės, suvaidinę labai svarbų vaidmenį senojoje Baltarusijos istorijoje ir padėję pagrindą tautai, kuri dabar vadinasi baltarusiais“ (ШТЫХАЎ, Г. Полацкія крывічы, Iš: *Полацак*, 1991, Nr., p. 5).
5. ТРЕТЬЯКОВ, П. *У истоков древнерусской народности*. Ленинград, 1970, p. 66. Plg. ir V. Šadyros nuomonę: „Tradicinis metraštinių krivičių, kaip, beje, ir dregovičių bei radimičių priskyrimas gryniems slavams moksliniu požiūriu ne visai teisingas“ (ШАДЫРА, В. Вялікае перасяленне народаў і крывічы, Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 1995, Nr. 7, p. 210).
6. ЛЕБЕДЕВ, Г. *Эпоха викингов в Северной Европе*. Ленинград, 1985, p. 192–195.
7. *Легенды і паданні*. Мінск, 1983, p. 78–79.
8. РОГАЛЕЎ, А. Крывіцкія «сляды» ў тапаніміі Беларусі. Iš: *Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук*, 1987, Nr. 3, p. 109–115.
9. АГЕЕВА, Р. *Гидронимия Русского Северо-Запада как источник культурно-исторической информации*. Москва, 1989, p. 172.
10. ДАВИДАН, О., МАЧИНСКАЯ, А., МАЧИНСКИЙ, Д. О роли балтов в формировании культуры Северной Руси VIII–X вв. (по данным летописей и археологии). Iš: *Проблемы этнической истории балтов*. Рига, 1985, p. 58.
11. МИТРОФАНОВ, А. *Железный век средней Белоруссии (VII–VI вв. до н. э.–VIII в. н. э.)*. Мінск, 1978, p. 122–124; ШМИДТ, Е. Об этнической принадлежности племен тушемлинской культуры IV–VII вв. н. э. в верховьях Днепра. Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 1996, Nr. 10, p. 33–37; ШАДЫРА, В. Банцараўская культура. Iš: *Археалогія Беларусі*, IV, 4: *Жалезны век і ранняе сярэднявечча*. Мінск, 1999, p. 375–376.
12. СЕДОВ, В. *Длинные курганы кривичей*. Москва, 1974, p. 38–41; СЕДОВ, В. *Славяне в раннем средневековье*. Москва, 1995, p. 209–216.
13. ШТЫКАЎ, Г. Культура ранніх доўгіх курганоў (V–VII стст.). *Археалогія Беларусі*, II, p. 381–384; ШТЫХОВ, Г. Культура ранних длинных курганов V–VII вв. в Беларуси. *Lietuvos archeologija*, 1999, XVIII, p. 32–34.
14. ШТЫКАЎ, Г. *Крывічы: Па матэрыялах раскопак курганоў у Паўночнай Беларусі*. Мінск, 1992, p. 94–95.
15. ЕНУКОВ, В. Псковские и смоленские длинные курганы (по данным погребального обряда). Iš: *Советская археология*, 1992, Nr. 1, p. 57–66.
16. ЛЕВКО, В. Население Днепро-Двинского междуречья в VI–XI вв. (этнический состав, социальная и территориальная структура). Iš: *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии (Новгород, 26–31 августа 1996 г.)*, III: *Этногенез и этнокультурные контакты славян*. Москва, 1997, p. 158.
17. ШАДЫРО, В., ДУЧЫЦ, Л. К вопросу о раннесредневековых этнонимах Белорусского Подвинья (археология, лингвистика, антропология). Iš: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі (23–24 кастрычніка 2002 г.)*. Полацк, 2003, p. 304. Pasak autorių, galima ir Pabaltijo finų (narovos) įtaka Polocko krivičiams. Tuo tarpu metraščių narovos tapatinimas su Pabaltijo finais, kaip ir nuomonė dėl pačios finų įtakos, ginčytini. Negalėdami čia išsamiai išanalizuoti finų substrato požymių Baltarusijos šiaurėje (žr.: ШАДЫРО, В. О финно-угорском субстрате на севере Белорусии (гидронимия и археология). Iš: *Археология и история Пскова и Псковской земли*. Псков, 1992, p. 60–62), pažymėsime, kad jie gali būti išaiškinti ir kitaip (bent jau vandenvardžiai). Taip pat plg. A.Katonovos nuomonę: „Kad Dauguvos baseino baltarusiškoje dalyje esama finų-ugrų vandenvardžių, tebegalima kalbėti tik teorine, hipotetine prasme. <...> Klausimo dėl finų-ugrų elemento Baltarusijos vietovardžiuose praktiniu požiūriu kelti kol kas negalima“ (КАТОНОВА, А. Праблемы інтэрпрэтацыі заходнедзвінскай гідранміі. Iš: *Беларуская анамастыка*. Мінск, 1977, p. 14).
18. ФУРАСЬЕВ, А. Современное состояние проблемы соотношения древностей типа Тушемли–Банцеровщины и псковских длинных курганов. Iš: *Насельніцтва Беларусі і сумежных тэрыторый у эпоху жалеза: Тэзісы дакладаў канферэнцыі, прысвечанай 80-годдзю з дня нараджэння А. Мітрафанава (10–12 снежня 1992 г.)*. Мінск, 1992, p. 104–107; ЛОПАТИН, Н. Днепро-двинская культура как компонент культуры длинных курганов. Iš: *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии...*, III, p. 168–169; ШТЫХОВ, Г. Формирование полоцких кривичей. Iš: *Iš baltų kultūros istorijos*. Vilnius, 2000, p. 209–218.
19. МЯДЗЬВЕДЗЯЎ, А. Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII ст. да н. э.–VIII ст. н. э.). Iš: *Беларускі гістарычны агляд*, 1994, I/1, p. 32–33; АЛЕКСАНДРОВ, А., ЕРШОВА, Т. Балтика в Псковской земле. Древняя Русь и раннее средневековье. Iš: *Насельніцтва Беларусі і сумежных тэрыторый у эпоху жалеза…*, p. 18–21; ШМИДТ, Е. О смоленских длинных курганах. Iš: *Славяне и Русь*. Москва, 1968, p. 224–229; ЗАГОРУЛЬСКИЙ, Э. Проблема этнической атрибуции памятников второй половины I тыс. н. э. на территории Беларуси. Iš: *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта*, серыя 3: *Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права*, 1996, Nr. 3, p. 28–29; čia pat žr. nuomonės apie slavų „infiltraciją“ į Bancerovo kultūros teritoriją (V. Sedovas, H.Štychovas) kritiką.
20. ТОПОРОВ, В. Н. Из балтийской ареальной гидронимии: К латгальско-восточнославянским языковым связям. Iš: *Bałto-słowiańskie związki językowe*. Wrocław, 1990, p. 372. Daug išsamesnį vaizdą galima būtų gauti papildomai ištyrus Dauguvos baseino vandenvardžius. Ankstesni rezultatai (plg. КАТОНОВА, М. Данные гидронимии о балто-славянских контактах на севере Белоруссии. Iš: *Балто-славянские исследования 1980*. Москва, 1981, p. 177–184) yra veikiau preliminarūs ir fragmentiški, todėl juos suprasti galima gana nevienareikšmiai. Visiškai pateisinama ir perspektyvi atrodo pakartotinė regiono vandenvardžių lingvistinė analizė, atsižvelgiant į naujausius mokslo laimėjimus (pavyzdžiui: ОТКУПЩИКОВ, Ю. Древняя гидронимия в бассейне Оки. Iš: *Балто-славянские исследования*, XVI. Москва, 2004, p. 83–114).
21. Turime omeny situaciją, kuomet kai kurie tyrinėtojai, priskirdami ilguosius pilkapius krivičiams-slavams, neigia jų baltiškumą – ir atvirkščiai.
22. Plg. V. Toporovo nuomonę: „Labai įdomu, kad sąvoka „slavai“, vartojama tradicine prasme, keičia (kartu ir praranda) savo reikšmę

ir daugelio kitų pastarųjų metų laimėjimų rekonstruojant etninį ir kalbinį Rytų Europos žemėlapį atžvilgiu. […] Kitaip sakant, tam tikroje epochoje, kai neginčytinai aktualus buvo baltų elementas, „slavų“ elementas, kaip jis buvo suprantamas anksčiau, šioje Rytų Europos dalyje pasirodo besąs fikcija“ (ТОПОРОВ, В. К вопросу о балтизмах в славянских языках (теоретический взгляд). *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*, 1973, Nr. 2, p. 95).

23. ЗАГОРУЛЬСКИЙ, Э. О призвании варягов на Русь. Iš: *Гістарычная навука ў Белдзяржуніверсітэце на рубяжы тысячагоддзяў: Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 65-годдзю заснавання гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (Мінск, 26 лістапада 1999 г.)*. Мінск, 2000, p. 171–174.
24. ЛЯПУШКИН, И. *Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства*. Ленинград, 1968, p. 89. Artimos nuomonės laikėsi ir M. Artamonovas, plg.: „Dėl to, kad slavų paminklų, tikrai priskirtinų VIII a., Aukštutiniame Padauguvy iki šiol nerasta, slavų laikotarpį šioje teritorijoje […] reikėtų pradėti nuo IX a.“ (АРТАМОНОВ, М. Некоторые вопросы отношений восточных славян с болгарами и балтами в процессе заселения ими Среднего и Верхнего Поднепровья (recenzija knygai: СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*. Москва, 1970). Iš: *Советская археология*, 1974, Nr. 1, p. 254).
25. КАЛЬМЕР, Ю. Археологические древности Руси. Iš: *Stratum*, 1999, Nr. 5, žr.: Неславянское в славянском мире <http://stratum.ant.md/05_99/articles/kalmer/kalmer00.htm>. J. Kalmerio nuomone, „rusia“ į Dnepro vidurupį galėjo prasiskverbti ir ten su slavų grupėmis susipažinti galėjo jau VIII a. pab.–IX a. pr. Tuo pat metu galėjo prasidėti ir „rusios“ slavėjimas, kuris galiausiai ir pavertė ją pagrindiniu veiksniu slavų kultūros ir kalbos elementams pasklisti po Rytų Europą.
26. МЯДЗВЕДЗЕУ, А. Аб часе прыходу славян на тэрыторыю Беларусі (да пастаноўкі праблемы). Iš: *Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы): Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў (Мінск, 3–5 лютага 1993 г.)*, II/1: *Гісторыя Беларусі*. Мінск, 1994, p. 22–23; ЕНУКОВ, В. *Ранние этапы формирования смоленско-полоцких кривичей (по археологическим материалам)*. Москва, 1990, p. 92–93, 128–132, 172–173.
27. ТРУБАЧЕВ, О. *Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования*. Москва, 2003, p. 66–67, 209.
28. САНЬКО, С. Традыцыяналісцкі пагляд на традыцыю: «прэзумпцыя аўтахтоннасьці» і «дэканструкцыя традыцыі». Iš: *Фрагмэнты*, 1999, Nr. 1–2, p. 100.
29. ГЕРД, А. К реконструкции днепро-двинской диалектной зоны. Iš: *Псковские говоры в их прошлом и настоящем*. Ленинград, 1988, p. 118–122.
30. БУЛКИН, В., ГЕРД, А. К этноисторической географии Белоруссии. Iš: *Славяне: Этногенез и этническая история (междисциплинарные исследования)*, межвузовский сборник. Ленинград, 1989, p. 67–76; БУЛКИН, В., СЕДЫХ, В. Историко-культурные зоны Волго-Окского междуречья, Верхнего Поднепровья и Подвинья. Iš: *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии…*, V: *История и культура древних и средневековых славян*. Москва, 1999, p. 333–340.
31. ТОПОРОВ, В. Значение белорусского ареала в этногенетических исследованиях. Iš: *Славяне: адзінства і мнагастайнасць: Міжнародная канферэнцыя (Мінск, 24 – 27 мая 1990 г.): Тэзісы дакладаў і паведамленняў*, 2: *Этнагенез славян*. Мінск, 1990, p. 87–90; АВДУСИН, Д. *Основы археологии*. Москва, 1989, p. 233, 250.
32. ХАБУРГАЕВ, Г. *Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза*. Москва, 1979, p. 177–178.
33. СОБОЛЕВСКІЙ, А. Где жила Литва? Iš: *Известія Императорской Академіи Наукъ*, 1911, serija VI, Nr. 15, p. 1053.
34. ТОПОРОВ, В. Образ «соседа» в становлении этнического самосознания (русско-литовская перспектива). Iš: *Славяне и их соседи: Этно-психологический стереотип в средние века (сборник тезисов)*. Москва, 1990, p. 9.
35. OCHMAŃSKI, J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi wschodniej w XIV–XVI w. Iš: *Acta Baltico-Slavica*, 1967, V, p. 147–158.
36. DAUKANTAS, S. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976, p. 61.
37. Plg. E. Zajkovskio nuomonę, kuris daro prielaidą, jog „atsikraustėlių slavų įtėkmė kiekybiškai nebuvo tokia jau didelė, todėl čiabuviai slavėjo pirmiausia per slaviškus miestus bei kunigaikščio kariauną, o nuo X a. pab. – ir dėl krikščionių cerkvės, nes christianizavimas vedė ir prie suslavėjimo“ (ЗАЙКОЎСКІ, Э. Балты цэнтральнай і ўсходняй Беларусі ў сярэднявякоўі. Iš: *Гісторыя, культуралогія, мастацтвазнаўства: Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21–25 мая, 4–7 снежня 2000 г.)*. Мінск, 2001, p. 37.
38. САГАНОВІЧ, Г. *Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст.* Мінск, 2001, p. 24.
39. НАЗАРЕНКО, А. Две Руси IX в. Iš: *Родина*, 2002, Nr. 11–12, p. 16–22. V. Zacenkos nuomone, normanai prasiskverbė į Dnepro vidurupį po nesėkmingų bandymų įsitvirtinti Rytų Pabaltijyje. Dėl ilgų šių normanų ryšių su baltais pirminis variagų korpusas Kijeve buvo ypatingo – „subaltėjusio“ – pobūdžio“ (ЗОЦЕНКО, В. Пути проникновения скандинавов в Среднее Поднепровье в IX–X вв. Iš: *Труды V международного конгресса славянской археологии (Киев, 18–25 сентября 1985 г.)*, III/1, секция 5: *Города, их культурные и торговые связи*. Москва, 1985, p. 87–93).
40. КОТЛЯРЧУК, А. *Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў*. Мінск, 2002, p. 25.
41. МИКЛЯЕВ, А. Новые данные о культуре длинных курганов на юге Псковской обл. *Археология и история Пскова и Псковской земли: Тезисы докладов научно-практической предстоящей конференции*. Псков, 1987, p. 52.
42. ШМИДТ, Е. К вопросу об этническом составе населения Смоленского Поднепровья и Подвинья. Iš: *Труды V Международного конгресса археологов-славистов (Киев, 18–25 сентября 1985 г.)*, II, секция 3: *Жизнь и быт средневекового города*; секция 4: *Средневековый город и его округа*. Київ, 1985, p. 323–327.
43. ЛЕБЕДЕВ, Г. Проблема генезиса древнерусской курганной культуры. Iš: *Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР*. 1981, Nr. 166, p. 26.
44. БУЛКИН, В. О появлении норманнов в Днепро-Двинском междуречье. Iš: *Проблемы истории и культуры Северо-Запада РСФСР*. Ленинград, 1977, p. 101–103.
45. БУЛКИН, В., ДУБОВ, И., ЛЕБЕДЕВ, Г. *Археологические памятники Древней Руси IX–XI вв.* Ленинград, 1978, p. 45.
46. КОТЛЯРЧУК, А. *Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў*, p. 20–26.
47. БУЛКИН, В., ДУБОВ, И., ЛЕБЕДЕВ, Г. *Археологические памятники Древней Руси IX–XI вв.*, p. 45.
48. Įdomu, kad nagrinėdami Polocko kilmę ir ankstyvąją istoriją specialistai atkreipė dėmesį į tai, jog 1) daugumoje Bancerovo kultūros teritorijos gyvenviečių nėra gaisrų pėdsakų; 2) tarp Bancerovo kultūros ir Polocko bei Smolensko ilgųjų pilkapių kultūrinių sluoksnių nėra stratigrafinių trūkių (ДУК, Дз., ШАЙКОЎ, В. Паходжанне і ранняя гісторыя Полацка (VIII–X стст.). Iš: *Беларускі гістарычны часопіс*, 2001, Nr. 6, p. 15). Dėl gaisraviečių pėdsakų Bancerovo–Tušemlios kultūros gyvenvietėse neva kaip liudijančių „baltų ir slavų susidūrimus“ ir gana ankstyvaus (VIII a.) slavų skverbimosi į Dnepro aukštupį (pvz., į Smolensko žemes) požymius, tai radiokarboninė analizė rodo, jog Tušemlios piliakalnyje gaisras įvyko apie 960 m. ± 150 m., Voškino piliakalnyje – 980 m. ± 90 m., o Slobodos Glušicos piliakalnyje – 950 m. ± 120 m. (ТРЕТЬЯКОВ, П., ШМИДТ, Е. *Древние городища Смоленщины*. Москва–Ленинград, 1968, p. 17, 107, 112). Vidurkinis rezultatas yra

X a., tad gaisravietės sietinos su kariniais variagų-„rusios“ antpuoliais arba netgi, imant domėn kultinę piliakalnių-šventyklų paskirtį, su pirmaisiais krikščionybės įvedimo bandymais.

49. ЛЕБЕДЕВ, Г. Проблема генезиса древнерусской курганной культуры, p. 26.
50. ШТЫХОВ, Г. Курганы с кремацией в северной Белоруссии. *Гомельщина: Археология, история, памятники (Тезисы Второй Гомельской областной научной конференции по истории краеведения, 1991 г., секция археологии и нумизматики)*. Гомель, 1991, p. 44.
51. БУЛКИН, В., ДУБОВ, И., ЛЕБЕДЕВ, Г. *Археологические памятники Древней Руси I –XI вв*., p. 44.
52. СЕДОВ, В. Кривичи. Iš: *Советская археология*, 1960, Nr. 1, p. 54–56.
53. НИКОЛАЕВ, С. К истории племенного диалекта кривичей. *Советское славяноведение*, 1990, Nr. 4, p. 54–63. Be Pskovo tarmės, kuri savo ruožtu skirstoma į šiaurinę, centrinę ir pietinę patarmes, gentinę krivičių kalbą sudarė tokie dialektai: senieji Naugardo, susiformavę sąveikaujant Pskovo ir Ilmenio slovėnų (ne krivičių) dialektams; Smolensko; Volgos aukštupio; Polocko; Vakarų (baltarusiški šiaurinių Gardino žemių dialektai). Pažymėtina, kad šių tarmių arealas beveik tiksliai atitinka šiaurinę maksimalios baltarusių kalbos paplitimo teritorijos dalį, žr.: СТАНКЕВІЧ, Я. Этнаграфічныя й гісторычныя тэрыторыі й граніцы Беларусі. Iš: СТАНКЕВІЧ, Я. *Гістарычныя творы*. Мінск, 2003, p. 189–209, žemėlapis p. 564.
54. ИВАНОВ, В. О связи севернославянской языковой зоны с балтийской. Iš: *Bałto-słowiańskie związki językowe*, p. 185–186; ТОПОРОВ, В. Значение белорусского ареала в этногенетических исследованиях, p. 89; ТРУБАЧЕВ, О. *Этногенез и культура древнейших славян*…, p. 275.
55. BJØRNFLATEN, J. I. Prehistory and Formation of East Slavic: The Case of the Kriviči. Iš: *Acta Universitatis Stockholmiensis*, 24: *Essays to the Memory of Anders Sjöberg*, 1995, p. 39–49.
56. КОСТЮЧУК, Л. Архаические явления в современной народной речи как свидетельства прошлого (на материале псковских говоров). Iš: *Труды VI международного конгресса славянской археологии*…, III, p. 116–121.
57. ЧЕКМОНАС, В. Из истории формирования белорусских говоров. Iš: *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21–25 мая, 4–7 снежня 2000 г.)*. Мінск, 2001, p. 29–46.
58. МІКУЛІЧ, А. Этнічная гісторыя беларусаў паводле антрапалагічных дадзеных. Iš: *Беларускі гістарычны часопіс*, 1999, Nr. 2, p. 7–11.
59. МІКУЛІЧ, А. Беларускі этнас па антрапалагічных дадзеных: гісторыя і сучаснасць. Iš: *Беларусь у сістэме трансеўрапейскіх сувязяў у I тыс. н. э.: Тэзісы дакладаў і паведамленняў міжнароднай канферэнцыі (Мінск, 12–15 сакавіка 1996 г.)*. Мінск, 1996, p. 55.
60. АЛЕКСЕЕВА, Т. *Этногенез восточных славян по данным антропологии*. Москва, 1973, p. 253.
61. BUNAK, V. The Craniological Types of the East Slavic Kurgans. Iš: *Anthropologie*, 1932, Nr. 10, p. 270–310.
62. ДЭБЕЦ, Г. Чарапы Люцынскага магільніку і старажытных славян Беларусі і месца апошніх ў палеаантрополёгіі Ўсходняй Эўропы. Iš: *Працы Сэкцыі Археолёгіі [Беларускай Акадэміі Навук]*, 1932, Nr. 3, p. 72–74.
63. ТРОФИМОВА, Т. Кривичи, вятичи и славянские племена Поднепровья по данным антропологии. Iš: *Советская этнография*, 1946, Nr. 1, p. 91–132.
64. ДЕНИСОВА, Р. *Антропология древних балтов*. Rīga, 1975, p. 110–111.
65. АЛЕКСЕЕВА, Т. *Этногенез восточных славян по данным антропологии*, p. 170. Savo naujausiose publikacijose T. Aleksejeva išsako nuomonę, kad pirmų tikrai slaviškų (Prahos-Korčiako ir Penkovsko) kultūrų žmonės irgi tikriausiai galėjo būti priskirtini ilgagalviam plačiaveidžiam tipui. Tačiau tai, kad šių kultūrų teritorijoje esama baltų vandenvardžių ir kad šis tipas gyvavo būtent šiaurinėje slavų protėvių arealo dalyje, gretimoje latvių ir lietuvių genčių arealui, byloja veikiau ankstesnės tyrinėtojos išvados naudai (žr. citatą) ir leidžia kelti klausimą jau dėl pirmųjų, ankstyviausių slavų archeologinių kultūrų baltiško antropologinio substrato.
66. КУШНИР, А., ЧАКВИН, И. Новые материалы к антропологической характеристике населения Полоцкой земли X–XIII вв. Iš: *К 1125-летию Полоцка: Конференция «История и археология Полоцка и Полоцкой земли»*. Полацк, 1987, p. 29.
67. ЕМЯЛЬЯНЧЫК, В. Комплексная антрапалагічная характарыстыка насельніцтва Полацкай зямлі X–XIII стст. (па дадзеным краніялогіі). Iš: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі*…, p. 123–124. Be galimos antropologinių tipų to periodo Polocko žemėje įvairovės, skirtingas nuomones vertinant veido platumą gali lemti ir kraniologinės medžiagos fragmentiškumas.
68. Tam tikrų antropologinių skirtumų tarp genčių vis dėlto būta. Antai kraniologinės serijos iš teritorijos, kurią archeologai apibūdina kaip mišrią krivičių ir dregovičių (piliakalnis prie Menkos u. Zaslaujės apylinkėse), panašesnės į Polocko krivičių nei į dregovičių morfologinį kompleksą (ЧАКВИН, И. Некоторые итоги изучения нового антропологического материала X–XIII вв. с территории Северной и Центральной Белоруссии. Iš: *Проблемы современной антропологии*. Мінск, 1983, p. 64–65).
69. СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*, p. 171–173.
70. БЕНЕВОЛЕНСКАЯ, Ю., ДАВЫДОВА, Г. Псковские поозеры. Iš: *Антропология современного и древнего населения Европейской части СССР*. Москва, 1986, p. 48–49.
71. АЛЕКСЕЕВА, Т. *Этногенез восточных славян по данным антропологии*, p. 50–51.
72. СЕДОВ, В. Влияние западных балтов на культуру соседних славянских племен в раннем средневековье (каменные могильники Мазовии и Подляшья). Iš: *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 165–174.
73. АЛЕКСЕЕВА, Т. Антропология циркумбалтийского экономического региона. Iš: *Балты, славяне, прибалтийские финны: этногенетические процессы*. Rīga, 1990, p. 140.
74. АЛЕКСЕЕВА, Т., ФЕДОСОВА, В. Ранние этапы колонизации Русского Севера, I: Антропологический состав. Палеодемография. Iš: *Вопросы антропологии*, 1992, Nr. 86, p. 14–16.
75. ЕФИМОВА, С. Восточнославянский ареал на антропологической карте средневековой Европы. Iš: *Восточные славяне: антропология и этническая история*. Москва, 2002, p. 203.
76. ГРАВЕРЕ, Р. Одонтологический аспект этногенеза и этнической истории восточнославянских народов. Iš: *Восточные славяне: антропология*…, p. 208.
77. ГРАВЕРЕ, Р. Формирование одонтологических комплексов северо-западных русских. Iš: *Балты, славяне, прибалтийские финны*…, p. 176.
78. Plg.: ЕМЯЛЬЯНЧЫК, В. Антрапалагічныя аспекты славянізацыі Беларускага Падзвіння (да пастаноўкі праблемы). Iš: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Полацк, 21–23 кастрычніка 1997 г.)*. Полацк, 1998, p. 100–107.
79. ЕМЯЛЬЯНЧЫК, В. Роля міграцый у фарміраванні антрапалагічнага складу беларусаў (да гісторыі праблемы). Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 1997, Nr. 11, p. 8.
80. ДЕНИСОВА, Р. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы на территории Литвы и Латвии. Iš: *Балты, славяне, прибалтийские финны*…, p. 68–69. Šios tezės kontekste labai svarbu atkreipti dėmesį į XI–XIII a.

Drysviatų-Pašavičų gruntinio kapinyno medžiagos kraniologinę charakteristiką. Kapinyno inventoriuje vyrauja „slaviški“ (tiksliau – miestietiški) daiktai, o antropologinėje gyventojų sudėtyje dominuoja dolichokraninis plačiaveidis tipas, panašiausias į Rytų Latvijos latgalius (ЕМЯЛЬЯНЧЫК, В. Краніялагічная характарыстыка матэрыялаў грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы (XI–XIII стст.). Iš: *Браслаўскія чытанні: Матэрыялы VI навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара, грамадскага дзеяча Станіслава Нарбута (1853–1926) (Браслаў, 7–8 мая 2003 г.)*. Браслаў, 2003, p. 38–41).

81. СЕДОВ, В. Литва и кривичи. Iš: *Lietuvos archeologija*, 2001, Nr. 21, p. 83.
82. Ten pat, p. 85. V. Sedovas, kalbėdamas apie IV–V a. lankinius antsmilkinius, atkreipia dėmesį į nevienalytę antropologinę tų laikų šio regiono gyventojų sudėtį ir išskiria vyrų siauraveidį gracilų tipą, būdingą ankstyvųjų viduramžių jotvingiams, bei nuosaikiai masyvų plačiaveidį moterų tipą. Kaip tik moterys ir puošdavosi lankiniais antsmilkiniais, ir tai tyrinėtojui leidžia spręsti apie slavišką jų priklausomybę. Tuo pat metu, pasitelkęs R. Denisovos medžiagą, V. Sedovas kažkodėl ignoruoja jos teiginį, kad nuosaikiai masyvus plačiaveidis tipas yra analogiškas baltų brūkšniuotosios keramikos kultūros genčių tipui. Pastarąjį tipą galima rasti jau vėlyvojo neolito Narvos kultūros gentyse, ir tai, be abejo, paneigia bet kokį jo ryšį su slavais, o kartu patvirtina, kad lankiniai antsmilkiniai ir Lietuvoje, ir Tušemlios kultūros teritorijoje tikriausiai priklausė vietinėms baltų gentims.
83. ШМИДТ, Е. О тушемлинской культуре IV–VII вв. в Верхнем Поднепровье и Подвинье (к вопросу этнической атрибуции). Iš: *Iš baltų kultūros istorijos*, p. 115–116 (taip pat šiame straipsnyje žr. nuomonės apie slavų priklausymą Bancerovo-Tušemlios kultūrai kritiką).
84. КАЗАНСКИЙ, М. О балтах в лесной зоне России в эпоху Великого переселения народов. Iš: *Археологические вести*, 1999, Nr. 6, p. 406–407.
85. СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*, p. 102.
86. ШМИДТ, Е. К вопросу об этнической принадлежности женского инвентаря из смоленских длинных курганов. Iš: *Материалы по изучению Смоленской обл.*, VII. Москва, 1970, p. 219–235.
87. АРТАМОНОВ, М. Вопросы расселения восточных славян и советская археология. Iš: *Проблемы всеобщей истории: Историографический сборник*. Ленинград, 1967, p. 66.
88. СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*, p. 102.
89. *Працы Першага Зьезду Дасьледчыкаў Беларускае Архэолёгіі і Архэографіі (17–18 студзеня 1926 г.)*. Мінск, 1926, p. 16.
90. СЕДОВ, В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья, p. 123–124.
91. СЕРГЕЕВА, З. Балтские находки в курганах Западной Руси. Iš: *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов*. Vilnius, 1985, p. 123–131.
92. СЕДОВ, В. *Восточные славяне в VI–XIII вв*., p. 163.
93. Žr. straipsnius: ВАЛОДЗІНА, Т. Спарыш; САНЬКО, С. Вазіла; САНЬКО, С. Кумяльган žodyne: *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*, навук. рэд, р. Санько. Мінск, 2004, p. 485–486, 61, 265–266.
94. СЕДОВ, В. Амулеты-коньки из древнерусских курганов. Iš: *Славяне и Русь*, p. 151–157. Kartais šie daiktai literatūroje vadinami „šuniukais“, o kai kurie tyrinėtojai (B. Rybakovas) abejoja, ar tai arklių atvaizdai. Kad ir kaip būtų išspręstas klausimas dėl šių papuošalų semantikos, jų ryšys su dvynių kultu labai panašus į tiesą.
95. ДУЧЫЦ, Л. Балты на тэрыторыі Полацкага княства і іх далейшы лёс. Iš: *Полацк: карані нашага радавода…*, p. 26–31.
96. ДУЧЫЦ, Л. Балты і славяне на тэрыторыі Беларусі ў пачатку II тыс. Iš: *Беларускі гістарычны агляд*, 1995, II/1, p. 23.
97. ДУЧЫЦ, Л. Этнічная карта Беларусі ў XI–XIII стст. (па археалагічных матэрыялах касцюма). Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік: Памяці М. Ткачова*, I. Мінск, 1993, p. 67.
98. КУЛАКОВ, В. *История Пруссии до 1283 г.* Москва, 2003, p. 184.
99. ДУЧЫЦ, Л. *Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII стст. (паводле археалагічных звестак)*. Мінск, 1995, p. 33; ДУЧЫЦ, Л. Роля балтаў у этнагенезе беларусаў (па матэрыялах вывучэння касцюма XI–XII стст.). Iš: *Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь…*, I, p. 18.
100. СЕДОВ, В. Племена восточных славян, балты и эсты. Iš: *Славяне и скандинавы*. Москва, 1986, p. 179–180.
101. ДЗЯРНОВІЧ, А., КВЯТКОЎСКАЯ, А. «Свастыка» як касмалягічны ды этнавызначальны сымбаль. Iš: *Kryuja: Crivica, Baltica, Indogermanica*, I. Мінск, 1994, p. 86.
102. ИВАНОВ, В., ТОПОРОВ, В. *Исследования в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*. Москва, 1974.
103. Ten pat, p. 31–75; ЗАЙКОЎСКІ, Э., РАЙКОВА, А., САНЬКО, С. Вялес. Iš: *Беларуская міфалогія…*, p. 100–102.
104. РЫБАКОВ, Б. *Язычество Древней Руси*. Москва, 1988, p. 435.
105. ЛАУЧЮТЕ, Ю.-С., МАЧИНСКИЙ, Д. Балтские истоки древнерусской сакральной пары Перун – Велес/Волос (по данным языкознания, истории, археологии). Iš: *Проблемы этнической истории балтов*. Рига, 1985, p. 187–188.
106. ЗАЙКОЎСКІ, Э. *Месца Вялеса ў дахрысціянскім светапоглядзе насельніцтва Беларусі*. Мінск, 1998, p. 7; ДУЧЫЦ, Л. Валатоўкі. Iš: *Беларуская міфалогія…*, p. 64–65.
107. РЫБАКОВ, Б. *Язычество Древней Руси*, p. 421.
108. СЕРГЕЕВА, З. Народныя названия курганов на северо-востоке Белоруссии. Iš: *Древности славян и Руси*. Москва, 1988, p. 67–72. Z. Sergejeva klaidingai manė, kad „bendrabaltarusiškas“ ilgųjų pilkapių pavadinimas *капцы* (plg. lie. *kapas*) yra baltiškos kilmės. Tai, kad gretimų tautų tautosakoje esama į baltarusių volotus (*волат*) tipologiškai ir lingvistiškai panašių personažų (plg. lietuvių, ukrainiečių, rusų padavimus apie milžinus), greičiau byloja apie jų kilmę iš bendro baltų ir slavų tautosakos paveldo (taip pat žr. СМИРНОВ, Ю. Первожители с единственным топором. Iš: *Балто-славянские исследования 1997*. Москва, 1998, p. 350–373).
109. ТОПОРОВ, В. Балтийский элемент в новгородско-псковском ареале (общий взгляд). Iš: *Великий Новгород в истории средневековой Европы*. Москва, 1999, p. 290.
110. ИВАНОВ, В., ТОПОРОВ, В. *Исследования в области славянских древностей*, p. 158.
111. Ten pat, p. 4–30, 75–103; ИВАНОВ, В., ТОПОРОВ, В. Перкунас. Iš: *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II. Москва, 1998, p. 303–304; ЗАЙКОЎСКІ, Э. Пярун. Iš: *Беларуская міфалогія…*, p. 404–406.
112. ШЕППИНГ, Д. *Мифы славянского язычества*. Москва, 1997, p. 57.
113. Smulkiai apie tai žr.: ИВАНОВ, В., ТОПОРОВ, В. К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков. Iš: *Исследования по славянскому языкознанию*. Москва, 1961, p. 273–305; ТОПОРОВ, В. К проблеме балто-славянских языковых отношений. Iš: *Краткие сообщения Института славяноведения Академии наук СССР*, 1961, Nr. 33–34; *Актуальные проблемы славяноведения: Материалы первого координационного совещания по актуальным проблемам славяноведения*, p. 211–218; ТОПОРОВ, В. Категории времени и пространства и балтийское языкознание. Iš: *Балто-славянские исследования 1980*, p. 11–15; ТОПОРОВ, В. К реконструкции древнейшего состояния праславянского. Iš: *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, доклады советской делегации (Сборник докладов)*. Москва, 1988, p. 264–292; МАРТЫНОВ, В. Балто-славяно-иранские языковые отношения и глоттогенез славян. Iš: *Балто-славянские исследования 1980*, p. 16–26; МАРТЫНАЎ, В. Этнагенез славян: мова і міф. Iš: *Спадчына*. 1996, Nr. 4, p. 164–182; МАРТЫНОВ, В. Праславянский язык и его место в западнобалтийском диалектном континууме. Iš: *Acta Baltico-Slavica*, 2000, Nr. 25, p. 179–212; dar šia tema plg.:

ЛАУЧЮТЕ, Ю.-С. О методике балто-славянских исследований. Iš: *Славяне: Этногенез и этническая история…*, Ленинград, 1989, p. 31–37; ОТКУПЩИКОВ, Ю. *Opera philologica minora (Античная литература. Языкознание)*. Санкт-Петербург, 2001, p. 294–361; taip pat žr. T. Lehr-Splavinskio, V. Mažiulio ir kitų darbus.

114. КАСТОРСКИЙ, М. *Начертаніе словянской мифологіи*. Санкт-Петербург, 1841, p. 64–67; NARBUTT, T. *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*, I. Wilno, 1835, P. 438.
115. КОНАН, У. Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі. Iš: *Беларуская думка XX ст.: Філасофія, рэлігія, культура (анталогія)*, укл. Ю. Гарбінскі. Warszawa, 1998, p. 569; į krivičių ir lietuvių tikėjimų panašumą atkreipė dėmesį ir V. Pašuta (ПАШУТО, В. *Образование Литовского государства*. Москва, 1959, p. 109).
116. ЗАБАШТА, Р. Язичніцька монументальна скульптура Білорусії (контекстуальні паралелі й зближення). Iš: *Беларусь у сістэме трансеўрапейскіх сувязяў…*, p. 33–35.
117. МАРЗАЛЮК, І. Ад этнасу да нацыі. Iš: *Гістарычны альманах*, 2002, Nr. 7, p. 161.
118. *Полное собрание русских летописей*, II: *Ипатьевская летопись*. Москва, 1962, p. 10.
119. ЛОБАЧ, У. Да пытання аб хрышчэнні Полацкай Крыўі. Iš: *Беларусь у сістэме трансеўрапейскіх сувязяў…*, p. 51.
120. ДМИТРИЕВ, С. К вопросу о функционировании и генезисе этнонима «кривичи». Iš: *Язычество восточных славян*. Ленинград, 1990, p. 143–149.
121. ЧАРНЯЎСКІ, М. Вытокі. Iš: *Беларуская думка*, 1992, Nr. 2, p. 69.
122. ПЬЯНКОВ, А. *Происхождение общественного и государственного строя Древней Руси*. Мінск, 1980, p. 160.
123. ЧАРНЯЎСКІ, М. Каля вытокаў беларускага этнасу і дзяржаўнасці. Iš: *Балты і этнагенез беларусаў: Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі (Мінск, 21–23 мая 1993 г.)*. Spaudoje; СЕДИН, А. Общественные отношения и идеология населения Восточной Беларуси в V–VII вв. н. э. Iš: *Проблемы археологии и древней истории Верхнего Поднепровья и соседних территорий: Международная научная конференция (30 января–1 февраля 2002 г.)*. Магілёў, 2002, p. 210–219.
124. МЕЛЬНИКОВА, Е., ПЕТРУХИН, В. Название «Русь» в этнокультурной истории Древнерусского государства (IX–X вв.). Iš: *Вопросы истории*, 1989, Nr. 8, p. 24–38.
125. САГАНОВІЧ, Г. *Нарыс гісторыі Беларусі…*, p. 21.
126. НАСОНОВ, А. *«Русская земля» и образование территории Древнерусского государства*. Москва, 1951, p. 29.
127. САГАНОВІЧ, Г. *Нарыс гісторыі Беларусі…*, p. 25.
128. ТАРАСАЎ, С. Раньнесярэднявяковая беларуская дзяржаўнасць у еўрапейскім геапалітычным працэсе. Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік памяці М. Ткачова*, II. Мінск, 1993, p. 149.
129. АКІНШЭВІЧ, Л. Пра «цывілізацыйныя асновы» беларускага гістарычнага працэсу. Iš: *Беларуская думка XX ст. …*, p. 451.
130. ЛОБАЧ, У. Да пытання аб хрышчэнні Полацкай Крыўі, p. 49.
131. ТОПОРОВ, В. Н. Значение белорусского ареала в этногенетических исследованиях. Iš: *Славяне: адзінства і мнагастайнасць. Міжнародная канферэнцыя (Мінск, 24 – 27 мая 1990 г.): Тэзісы дакладаў і паведамленняў*. Мінск, 1990. С. 89; išretinta A. Dz.
132. МАЧИНСКИЙ, Д. Этносоциальные и этнокультурные процессы в Северной Европе (период зарождения древнерусской народности). Iš: *Русский Север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики*. Ленинград, 1986, p. 19.
133. ТАРАСАЎ, С. *Пачатак часу і прасторы*, p. 19.
134. ПРОХАРАЎ, А., САНЬКО, С. Рагвалод. Iš: *Беларуская міфалогія…*, p. 415.
135. ДУЧЫЦ, Л. *Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў*. Мінск, 1993, p. 28. Kaip tam tikrą tipologinę analogiją galima priminti skandinavų „Sagą apie Holvdaną Juodąjį“; joje pasakojama apie konungą, kurio valdymo metai buvo derlingiausi, o jo mirusio kūnas buvo sukapotas į dalis ir palaidotas po įvairius šalies kampelius, kad visiems gyventojams būtų magiškai užtikrinta su jo asmeniu susijusi gerovė. Visi pilkapiai, kur esą palaidoti Holvdano Juodojo palaikai, tapo pavadinti jo vardu. Anot tyrinėtojų, iš tikrųjų jis buvo palaidotas vienoje vietoje, o kitose tebuvo supilti pilkapiai konungo garbei, kas siejama su karaliaus valdžios sakralizavimu (žr.: СТУРЛУСОН, С. *Круг земной*. Москва, 1980, p. 42; ГУРЕВИЧ, А. «Круг земной» и история Норвегии. Iš: СТУРЛУСОН, С. *Круг земной*, p. 615). Panašūs motyvai susiję ir su „aiškeregiu“ Olegu, kurio kapas žinomas bent trijose skirtingose vietose. Taip pat ir burtininką Grimą Egirą, jam mirus Ladogos žemėse, norėta sukapoti į gabalus, bet užuot to jam supilti trys pilkapiai. Tokio pat papročio, regis, būta pas keltus – dalimis palaidotas buvo jų epinis herojus karys-magas Kuchulinas (ЩАВЕЛЁВ, А. Особенности княжеских погребений языческой Руси (летописные известия и археологические данные). Iš: *Святилища: археология, ритуалы и вопросы семантики. Материалы тематической научной конференции (Санкт-Петербург, 14–17 ноября 2000 г.)*. Санкт-Петербург, 2000, p. 107). Labai įdomu, jog kai kurie pilkapiai pavadinti Lietuvos kunigaikščio ir karaliaus Mindaugo vardu, kuris irgi, ir ne be pagrindo, siejamas su pagoniškuoju kultu – antai Pinsko apylinkėse, Leščyje, Fanernaja g. gale ligi 1995 m., kai jis tapo nukastas, buvo „Mindaugo, arba Vaišelgos, kapas“ (*магіла Міндаўга, або Войшалка*) (žr.: КУХАРЕНКО, Ю. Пинские курганы. Iš: *Славяне и Русь*, p. 87–90).
136. ВІЦЬБІЧ, Ю. *Плыве з-пад Сьвятое гары Нёман*. Мінск, 1995, p. 20–21. Kadangi baltų žynių luomas buvo artimas „žemutinėms“, t.y. vandens ir požemio sferoms, pažymėtina, kad Ragvaldas, pasak liaudies padavimo, pakeičia būtent chtoninį „pagrindinio“ mito personažą.
137. ЛОБАЧ, У. Чарадзейства на Полаччыне: гісторыка-культурны кантэкст. Iš: *Полацк: карані нашага радавода…*, p. 52–53; ИВАНОВ, В. Реконструкция слов и текстов, отражающих культ волка. Iš: *Известия Академии наук СССР: Серия литературы и языка*, XXXIV, Nr. 5. Москва, 1975, p. 400–401. Reikia sutikti su Lobačiaus spėjimu, kad Vseslavui pastatyta Sofijos cerkvė vargu ar vertintina kaip vienareikšmis kunigaikščio perėjimo į krikščionybę ženklas, nes Šv. Sofijos šventykla tuomet buvo vienas iš būtinų valstybės prestižo simbolių.
138. ЮГОВ, А. Образ князя-волшебника и некоторые спорные места в «Слове о полку Игореве». Iš: *Труды Отдела древнерусской литературы*. Москва, 1955, Nr. 11, p. 14–21.
139. Žinią apie 1028 m. virš Rytų Europos pasirodžiusią iš visur matomą gyvatės pavidalo šiaurės pašvaistę galima susieti su tikėtina Vseslavo Kerėtojo gimimo data 1028–1029 metų žiemą (žr.: ПРОХАРАЎ, А. Усяслаў Брачыславіч. Iš: *Беларуская міфалогія…*, p. 519).
140. ИВАНОВ, В., ТОПОРОВ, В. *Исследования в области славянских древностей*, p. 34, 73–74, 25.
141. Skirtingai nuo Polocko, Naugardo večė yra labiausiai ištirta ir žinoma. Palyginant su ja, galima giliau pažinti ir Polocko večės prigimtį, socialines jėgas, veiklą ir funkcijas, kuri tarp amžininkų buvo pagarsėjusi kaip seniausia ir labai aktyviai pasireiškė XII a. viduryje (СЕМЯНЧУК, Г. Полацк і Ноўгарад у IX–XIII стст. Iš: *Гісторыя, культуралогія, мастацтвазнаўства…*, p. 22–23). Smulkiau apie Polocko večę žr.: ЮХО, Я. *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі*, II/1. Мінск, 2000, p. 85–87; ШТЫХАЎ, Г. Дзяржаўны лад у землях-княствах. Iš: *Гісторыя Беларусі*, VI/1: *Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст*. Мінск, 2000, p. 218–219; КОТЛЯРЧУК, А. Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў, p. 11.
142. СЕДОВ, В. *Восточные славяне в VI–XIII вв.*, p. 98–99, 174.
143. СЕДОВ, В. *Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья*, p. 122–123 (žr. žemėlapius p. 35, 36).
144. ТОПОРОВ, В. Балтийский элемент в новгородско-псковском ареале (общий взгляд), p. 281–282.

145. ТРОФИМОВА, Т. Кривичи, вятичи и славянские племена Поднепровья по данным антропологии, p. 119.
146. ЧЕБОКСАРОВ, Н. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики в свете данных этнографии и антропологии. Iš: *Краткие сообщения Института этнографии Академии наук СССР*, 1950, Nr. 12, p. 22.
147. *Новгородская первая летопись старшего и младшего извода*. Москва–Ленинград, 1950, p. 17.
148. СЕМЯНЧУК, Г. Усяслаў Брачыславіч, князь полацкі (штрыхі да гістарычнага партрэта). Iš: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2002, Nr. 18, p. 10. Šios aplinkybės niekaip neleidžia į kunigaikštį žiūrėti kaip į „pavyzdingą krikščionį“ (plg. V. Pozniakovo nuomonę dėl Vseslavo Kerėtojo konfesinės priklausomybės: ПАЗНЯКОЎ, В. Recenzija leidiniui „Kryuja: Crivica. Baltica. Indogermanica“. Iš: *Беларускі гістарычны агляд*, VII/1. 2000, p. 229–230). Pagonių „reakcijos“ kontekste galima aiškinti ir tai, kad Vseslavą išlaisvino Kijevo večė ir jis kurį laiką valdė Kijevą. V. Komorovičiaus manymu, kijeviečiams konfliktuojant su vyresniaisiais Jaroslavičiais, Polocko kunigaikštis simbolizavo pagonišką senovę – jis aiškiai priešinosi jų graikofiliškai orientacijai (КОМОРОВИЧ, В. Культ рода и земли в княжеской среде XI–XIII вв. Iš: *Труды Отдела древнерусской литературы*, 1955, Nr. 11, p. 102–103).
149. ТАРАСАЎ, С. *Чарадзей сёмага веку Траяна: Усяслаў Полацкі*. Мінск, 1991, p. 47.
150. КЛІМАЎ, М. Полацкае княства ў IX–XI стст. Iš: *Гісторыя Беларусі*, I, p. 156.
151. Gretinant du numanomus Polocko kunigaikštystės etninius pagrindus – skandinavų ir slavų (pagal A. Stenderį-Peterseną: КОТЛЯРЧУК, А. *Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў*, p. 8) arba baltų ir slavų (БАЎТОВІЧ, М. Праблематыка этнагенезу палачанаў. Iš: *Беларусь у сістэме трансеўрапейскіх сувязяў*..., p. 19), – taikliausia ją būtų apibūdinti kaip „baltų (krivičių) ir rusų“ valstybę (rusus suprantant kaip negausią, bet politiškai vyravusią mišriatautę slaviškai kalbančią „rusią“).
152. СЕМЯНЧУК, Г. *Усяслаў Брачыславіч*... p. 9–10; СЕМЯНЧУК, Г. Фармаванне тэрыторыі Полацкай зямлі ў IX–XI стст. (этапы, агульнае, асаблівасці). Iš: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność: Studia i materiały ofiarowane prof. S. Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*. Toruń, 1996, p. 48. Savo nuomonei pagrįsti atsižvelgsime į ypatingą latgalių ir krivičių ryšį, kurį liudija, be kita ko, didelis „latgališkų“ vietovardžių paplitimas krivičių areale (*Latyholičy, Latyhol*) ir vietovardžių su *kriv-* (*kriev-*) šaknimi Latgaloje. Plg. ir nuomonę apie žymų Dnepro aukštupio baltų indėlį į latgalių etnogenezę – gal kaip tik jie į Rytų Latviją perkėlė patį „latgalių“ pavadinimą (РАДИНЬШ, А. К вопросу об этнической истории латгалов. Iš: *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 1997, Nr. 12, p. 207–220). Tačiau idealizuoti Polocko kunigaikštystės santykių su visomis baltų gentimis netenka (prisiminkime nepavykusį 1106 m. žygį prieš žemgalius). Šiaip ar taip, turint omeny dažnus konfliktus tarp pačių baltų (pvz., Lietuvos žygiai prieš latgalius ir žiemgalius), ir Polocko ekspansiją galima drąsiai aiškinti ne „baltų ir slavų konfrontacijos“ vagoje, o kaip įprastą kovą dėl dominavimo savo regione.
153. СЕМЯНЧУК, Г. Усяслаў і Яраславічы. Спецыфіка палітычных адносінаў Полацка і Кіева ў другой палове XI ст. Iš: *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*, 2002, Nr. 2, p. 53–54.
154. МАРЗАЛЮК, І. *Людзі даўняй Беларусі: Этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X–XVII стст.)*. Магілёў, 2003, p. 150–175.
155. СЕДОВ, В. *Древнерусская народность: Историко-археологическое исследование*. Москва, 1999, p. 214–219.
156. МАРЗАЛЮК, І. *Людзі даўняй Беларусі*..., p. 28.
157. ЯКОВЕНКО, Н. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ, 1997, p. 59.
158. СЕМЯНЧУК, Г. Полацкая зямля ў сістэме палітычных адносін Усходняй Еўропы IX–XI стст. Iš: *Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу*, II. Мінск, 1997, p. 13. Geostrateginis baltų veiksnys darė didelę įtaką ar ne nuo pat Polocko įkūrimo: vietos parinkimą miestui galėjo lemti vandens kelių, vedančių į dvi tolimas Baltijos akvatorijos dalis – Rygą ir suomius, sandūra (БУЛКИН, В., СМИРНОВ, Б. О месте Полоцка на Западной Двине. Iš: *К 1125-летию Полоцка*..., p. 13).
159. ТАРАСАЎ, С. Адкуль прыйшло хрысьціянства ў Беларусь. *Полацак*, 1991, Nr. 10, p. 13.
160. BARANAUSKAS, T. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius, 2000, p. 146–156. Pažymėtina, kad ir vėlesnis „baltarusiškas“ lietuvio (litvino) įvaizdis stipriai skiriasi nuo „rusiškojo“ – jis ne toks priešiškas, nuolaidesnis, linkęs į tiesioginį kontaktą (ТОПОРОВ, В. Образ «соседа» в становлении этнического самосознания (русско-литовская перспектива), p. 12–13).
161. *Полное собраніе русскихъ летописей*, II: *Ипатьевская летопись*. Санкт-Петербург, 1908.
162. *Полное собрание русских летописей*, IX, X: *Никоновская летопись*. Москва, 1965, p. 237.
163. *Полное собрание русских летописей*, I: *Суздальская летопись*. Ленинград, 1926, p. 469.
164. КРАЎЧЭВІЧ, А. *Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага*. Rzeszów, 2000, p. 148; САГАНОВІЧ, Г. Інфлянцкія немцы ў Полацку ў сярэдзіне XIII і пачатку XIV ст. Iš: *Беларускі гістарычны агляд*, 2000, VII/1, p. 98–99.
165. *Новгородская первая летопись*..., p. 83.
166. ЛАСТОЎСКІ, В. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад X да пачатку XIX ст.* Kaunas, 1926, p. 80.
167. ЛОБАЧ, У. Паганства і хрысьціянства: беларускі выпадак. Iš: *Kryuja: Crivica. Baltica. Indogermanica*, I. Мінск, 1994, p. 146–147. Plg. I. Abdziralovičiaus samprotavimus: „Polinkis į seną pagonių tikėjimą lėmė, kad XIII a. Baltarusija susijungia su dar pagoniška Lietuva. Turbūt Lietuvos kunigaikščio šventoji ugnis (*Зьніч*) degė ryškiau nei Kijevo kunigaikščio ar Lenkijos karaliaus kryžiai“ (АБДЗІРАЛОВІЧ, І. *Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду*. Мінск, 1993, p. 11).
168. ТОПОРОВ, В. К реконструкции древнейшего состояния праславянского, p. 278.

The Crivites: Ethnogenesis and History

Aliaksiej DZIERMANT

Based on historic testimonies, archaeological, ethnological, and anthropological data, the paper discusses historical origins, development and Slavic character of the Crivites (Krivich) ethnos. Historical sources mention the Crivites in the late period of their existence as a Slavic tribe, but the earliest sources feature them as a non-Slavic tribe and make note of their "distinctive language". Geographically the Crivites are registered as having lived in an area that has been determined by place names and archaeological data to be an area in the 1 c. AD inhabited by Baltic tribes. At the beginning of historic times the Crivites entertained close and friendly relationships with Lithuania and according to physical anthropology the Crivites descendants, contemporary Bielarusians, are in no way different from Lithuanians. Based on all this, the author concludes that pre-historic Crivites were not a Slavic, but a Baltic tribe. They spoke an Eastern Baltic language that resembled Lithuanian, but under the quickly spreading Slavic influence of the Christian (Viking origin) culture of medieval Russia they eventually turned Slavic.

Jau treti metai žurnalo „Atminties“ rubrikoje gręžiamės į XX a. 7–8 dešimtmečio Kraštotyros sąjūdį. Jo dalyvių pasakojimuose atsiskleidžia šio judėjimo mastas, pobūdis, tikslai, ideologija, taip pat istorinis ir kultūrinis kontekstas. Liudijama, jog lietuvių tradicinės kultūros atradimas, jos gaivinimo pastangos, bendraminčių sambūriai ne vienam tapo dvasine atspara, savita alternatyva absurdiškai to meto sovietinei tikrovei.

Kraštotyros, folkloro sąjūdžio istorija iki šiol gyva atsiminimuose. Pastangos tarsi iš šalies apibendrinti to meto patirtį, neįsiklausius į jos liudininkų balsus, stebina kategoriškumu.[1] Todėl ir ryžtamės tęsti publikacijų ciklą, tankinti šį atminties lauką. O skaitytojus kviestume pasidalyti ir savąja patirtimi.

Iki šiol daugiausia dėmesio skyrėme Ramuvos judėjimui. Jo iniciatorius buvo Jonas Trinkūnas, kultūrologas, šiandien – Lietuvos Romuvos bendrijos krivis Jaunius, o tuomet – Vilniaus universiteto Mokslinio ateizmo ir filosofijos istorijos katedros aspirantas. Ankstesniuose pokalbiuose jis buvo minimas kaip daugelio iniciatyvų autorius, idėjų katalizatorius, Ramuvos judėjimo ideologas. Šis dar 2007-aisiais įrašytas pokalbis – apie vieno dešimtmečio įvykius, konkretų asmeninės istorijos tarpsnį, baigiasi pažadu parašyti „idėjų istoriją“. Pažadas jau išpildytas, studija „Lietuvių senosios religijos kelias“ parengta spaudai.

Laikas kaip vandenynas

Pokalbis su Jonu TRINKŪNU

Man tas laikas, kai jį pajudinu, – kaip koks vandenynas.

Pats įdomiausias dešimtmetis – 1962–1972 metai. Tada vyko ir kraštotyros, ir mūsų Ramuvos, ir žygeivių judėjimas. Aš 1965 m. Vilniaus universitete baigiau lietuvių filologiją, 1967 metais surengėme pirmąją Rasos šventę Kernavėje. Prieš tai VU susikūrė Indijos bičiulių draugija, susirinko aktyvas – Antanas Danielius, Romas Kolonaitis, buvo senų svarbių žmonių – keliautojas Antanas Poška, universiteto dėstytojas indologas Ričardas Mironas, jaunimo – Alfonsas Andriuškevičius, Vacys Bagdonavičius, Antanas Gudelis. Mus labai domino Indijos religija ir filosofija, rengėme seminarus, buvo skaitomos įvairios paskaitos, bet labai greitai iškilo ir baltiška tematika – gerai domėtis Indija, bet ne prasčiau buvo ir pas mus – lietuviai, baltai turėjo daug labai vertingų dalykų.

Po 1967 metų Rasos šventės, galima sakyti, prasidėjo lietuviškas judėjimas. Dalis mūsų atsitraukė nuo Indijos bičiulių draugijos (liko Danielius, dar keli) ir pasukom lietuviška kryptimi. Dar 1968 m. buvo minimas Vydūno šimtmetis, Lietuvoje apsilankė ir Universitete paskaitas skaitė Marija Gimbutienė, pradėjome rengti ir kitas šventes – Vėlines, pavasarį – Jorę, mokėmės dainų. 1969 metais judėjimas plėtėsi, buvo įkurtas Vilniaus miesto kraštotyros klubas „Ramuva“, o 1970 metais jau prasidėjo spaudimas. Tiesą sakant, spaudimas prasidėjo dar 1969-aisiais, o 1971 metais „Ramuva“ jau uždaroma, t.y. oficialiai likviduojama.

Tuomet viskas vyko labai intensyviai. Studijų metais (1960–1965) Vilniaus universitete jau veikė labai aktyvus patriotinis žygeivių judėjimas, jo aktyvistai – Tadas Šidiškis ir Rimantas Matulis, kauniečiai. Jie dideli keliautojai buvo dar mokykloje – nuo mokyklinių laikų turėjo tokius autoritetus kaip Tadas Ivanauskas, Petras Tarasenka. (Paskui susipažinom su Antanu Poška, Juozu Keliuočiu.)

Visi gyvenome bendrabučiuose, bendravome ir pradėjome kartu vaikščioti į žygius. Žygiai vyko po Rytų Lietuvą, keliaudavome pas Baltarusijos lietuvius – prieš karą lenkai persekiojo, o po karo – komunistai, labai nuvargintas kraštas. Jiems buvo nešamos knygos, lietuviška literatūra. Kaimuose rengdavome vakarones, koncertus – būtinai su liaudies dainomis, su Veronika priešaky (jinai Ramuvos veikloje visur dalyvavo, jau tuomet buvo kylanti žvaigždė). Buvo visokių persekiojimų ir trukdymų: drausdavo vietiniams žmonėms susirinkti į kokius kultūros namus – išjungia elektrą ir pan.

Ateina pavasaris, gegužės mėnuo, – visi keliauja į Prūsiją, traukia ten paupiais, per gyvenvietes, per piliakalnius… Matulio organizuoti žygiai į Karaliaučiaus kraštą – visa istorija. Kokius žemėlapius jis darė – su lietuviškais vietovardžiais! Gamino juos, daugino ir dalijo tokiais rulonais. Kiek ten patirta visokių įspūdžių… Visa tai baigėsi, kai atsirado siena, rusų kontrolė.

Tada dar turistų klubas veikė, žygeiviais pasivadino gal po kelerių metų. Buvo tarybinis turizmas (maršrutai, kategorijos, varžybos) ir tarybinė kraštotyra. O čia viskas

Jonas Trinkūnas Ramuvos ekspedicijoje Dūkštose. 1969 m. Romualdo Ozolo nuotrauka.

pakrypo į tautiškumą – į tautinę kraštotyrą, į tautinį turizmą. Žygiai buvo tautinės pakraipos – pavyzdžiui, žygis į piliakalnius ar į istorinę vietą, kur vyko kokie istoriniai įvykiai. Žygiuose skambėdavo dainos – partizanų, patriotinės, – studentai jas plėšdavo traukiniuose, visur, kur važiuodavo. Jau tada ir saugumas pradėjo mus čiupinėti.

Turiu nuotraukų iš 1969 metais Perlojoje su ramuviečiais surengto žygeivių sąskrydžio. Jame dalyvavo ir pirmosios Perlojos respublikos vadai – seneliai, kurie dar gyvi buvo. Prie Vytauto paminklo mitingą surengėme. Dabar kai pamąstau – buvome avantiūristai, juk galėjo mus areštuoti ir kt. Bet, žinoma, viskas buvo kaupiama į „dosjė“…

Ypatingas laikas – Norberto Vėliaus, Vacio Miliaus ir kitų kompleksinės ekspedicijos. Tai ištisas įvykis, apie jas turėtų būti knygos rašomos. Tos ekspedicijos buvo pirmasis Lietuvos sąjūdis. Pokario rezistenciją užgniaužę, sovietai ramiai sau viešpatauja, bet prasideda kitoks tautinis sąjūdis – ne partizanavimas, ne kariavimas, o tautinis kultūrinis veikimas.

N. Vėlius gražiai apibūdino – viena vertus, mes pažadinome kaimo žmones, jie buvo ne užsnūdę, bet jau sužlugdyti – toks tamsus laikas, ir staiga ateina, ima plūsti jauni žmonės iš Vilniaus, pradeda iš jų užrašinėti pasakojimus, dainas, prisiminimus, papročius... Kaimo žmonėms tai buvo labai didelis psichologinis, moralinis įvertinimas. Kita vertus, miestiečiams tai buvo autentiškos lietuvių kultūros atradimas. Oficialiai per radiją mes girdėjome tik „Lietuvos“ ansamblio koncertus. Tai buvo tarybiniai liaudies kultūros pristatymai, kažkas dirbtinai padaryta. O kaime mes atradome tikrą autentišką lietuvių kultūrą… Vasaros ekspedicijose, kurios buvo rengiamos gal 7–8 metus, dalyvaudavo nuo 100 iki 150 žmonių.

Pirmoji ekspedicija 1963 m. surengta į Zervynas, po to jos vyko kasmet, o kulminacija buvo apie 1970 metus, kai važiavimas į ekspedicijas buvo tiesiog pagrindinis to laiko veiksmas. Kiek visi visko užrašė… Kai pagalvoji, tada sukaupta medžiaga – tai aukso fondas…

Ateina 1972–1973 metai, ir uždraudžia – viskas. Atsimenu, viena iš paskutiniųjų buvo Aukštadvario ekspedicija – ėmė rinktis žmonės, ir ateina nurodymas, įsakymas, kad ekspedicijoje negali dalyvauti ne specialistai. Kitaip sakant, į ekspediciją tegali vykti kokie 6–8 institutų darbuotojai. Viskas, sustabdytas rašymas, fiksavimas. Tiek daug dar visko buvo – sunku įsivaizduoti, o senukai miršta vienas paskui kitą…

Buvo visiškai aišku: mes – paskutiniai žmonės, kurie buvome su senąja Lietuva. Bendravimas su kaimo žmonėmis, jų dainos, pasakojimai ir buvo ta senoji Lietuva, tradicija, kuri tęsėsi tūkstančius metų. Tragiška tai, kad dabar labai akivaizdi visa ko pabaiga.

Jau 15 metų kaime prie Švenčionių turime sodybą, tai įsivaizduok, per tuos 15 metų išmirė visi kaimo žmonės, – kas metai po vieną… Vieni buvo prasigėrę, kiti tiesiog seni. Dabar ten likęs tik vienas vietinis senukas,

Ilgės Rykantuose, iš kairės – Vacys Bagdonavičius, Veronika Janulevičiūtė, Alfonsas Andriuškevičius, Jonas Trinkūnas. 1969 m. Nuotrauka iš J. Trinkūno asmeninio archyvo.

kiti jau naujai įsikūrę, taip, kaip mes. Vadinasi, to kaimo jau nebėra.

1975–1977 metais Vilniaus universitete jau nebedirbau (mane iš jo pašalino 1973 metais) ir kurį laiką gyvenau Ignalinoje, Pažeimenėje, pas tokią močiutę. Kažką dirbau ir aprašinėjau tą kaimą, jo apylinkes, bet daugiausia užrašinėjau tos bobutės Zosės pasakojimus. Praėjo gal 20 metų – jau nepriklausomoje Lietuvoje važiuojame pro tą vietą, sakau žmonai – užsukime pažiūrėti, kas ten yra. Nieko neliko, nė vienos sodybos, visi išvažiavo, išsikėlė. Jokių Pažeimenės gyventojų, tik vilos, vilos. Pagalvojau, kad dar suspėjau kažką užrašyt, niekas kitas to nedarė – o dabar jau viskas, to pasaulio nėra.

Iš tikrųjų sakau – tai yra tūkstantmetės senosios kultūros pabaiga. Šiose žemėse, Lietuvoje, ji egzistavo kokius 5 tūkstančius metų, o dabar pasibaigė. Tai visos epochos, visos čia buvusios civilizacijos pabaiga, bet žmonės gyvena ir to net nejaučia, nesuvokia… Kraštotyros sąjūdį, ekspedicijų laikotarpį reikėtų kokiu nors būdu fiksuoti ir skelbti surinktą medžiagą.

Prieš metus miręs Antanas Stravinskas, buvęs Kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos pirmininkas, labai gerai žinojo, kas vyko, kaip ten buvo su valdžiom, su partija, su saugumu. Kiek jį sutikdavau, ragindavau: „Rašykite, tiek žinote apie tą laiką“, bet man susidarė įspūdis, kad jisai nerašė. Tai, ką žinojo, su juo ir iškeliavo.

Aš tau pasakysiu – labai dideli kraštotyrininkai buvo ir saugumiečiai. Mes viską aprašinėjome, bet saugumas irgi aprašinėjo – va tas ir tas pasakė tą, tas ir tas buvo tenai susirinkę. Bet, aš įsitikinau, – daug ir prigalvodavo…

Prie šios temos dar grįšime. O kaip Jūs pradėjote šią veiklą? Kas formavo Jūsų pasirinkimą?

Aš labai daug kuo domėjausi – ilgai negalėjau apsispręsti, ar eisiu tiksliųjų mokslų keliu, ar humanitarinių. Kai baigiau mokyklą, mane labai traukė literatūra, menas, poezija, bet nusprendžiau, kad meną, literatūrą aš pats galėsiu studijuoti, o stoti turiu į technikos mokslus. Taip ir padariau. Tuo metu buvo galimybė studijuoti Maskvoje, man pavyko įstoti į tokį Energetikos institutą. Ten buvo dėstoma analitinė matematika, galybė fizikų ir mechanikų, bet jau 2-ame kurse buvau pasinėręs į visokius menus – Maskvoje susipažinau su menininkais, literatais, tai mane labai traukė, ir kai atėjo žiemos sesijos metas, supratau, kad jokių egzaminų aš neišlaikysiu, neverta ir pradėti, dėl to išėjau, grįžau į Lietuvą ir po kurio laiko įstojau į Vilniaus universitetą…

Kita tema – mano santykis su liaudies daina. Aš – ne kaimietis, ir mano tėvai ne kaimiečiai – jie gyveno Kaune, ten 1957 metais baigiau mokyklą. Kaimo vaikystėje paragavau – užteko vieną kitą kartą tai patirti, ir man jis pasidarė labai svarbus (o yra kaimiečių, kurie nebenori kaimo matyti). Mano močiutė gyveno Marijampolėje, prie Šešupės, ir aš pašešupy praleisdavau beveik visas vasaras, ten ir išgirdau liaudies dainas. Atsimenu ir dabar, kaip anoj pusėj Šešupės paaugliai jas traukdavo skambiais balsais. Tiesiog žavėdavausi – taip jie balsus suderina, atskamba iš kitos pusės.

Kartais mama mane siųsdavo pas močiutę parvežti kaimiško maisto. Į Marijampolę važiuodavau traukiniu, kelionė trukdavo dvi valandas, jaunos moterys susėdusios kupė traukdavo liaudies dainas, o aš klausydavau. Vėliau supratau, kodėl taip – nebuvo radijo, nebuvo magnetofono, jokių aparatų… Būtent technika sunaikino senąją kultūrą: armonika sunaikino visą senąją instrumentiką, bet atėjo laikas, kai armoniką sunaikino radijas, įrašai…

Ir mokykloje per kokią pertrauką sustojam: „Na, dabar, vyrukai, dainuojam!“ – „Atskrend sakalėlis“ ir pan. Kaune dar buvo gyva tokia dvasia. Dar būdavo ruošiamasi gegužės 1 d., lapkričio 7 d. demonstracijoms. Keletą dienų prieš jas mokykloje treniruodavomės žygiuoti ir visi dainuodavom – „Ant kalno mūrai“ ir pan.

Tad buvo tokio natūralaus dainos gyvavimo ir mokykloje, ir tame miestelyje, bet ne namie. Mama gal padainuodavo kokią dainą, bet ne iš ten šis mano pomėgis…

Besimokydamas Maskvoje patekau į „Baltikumą“ – tai buvo Pabaltijo studentų susivienijimas. Jie susirinkę daug dainuodavo. Nuo 1960 metų studijavau Vilniaus universitete, kurse dainuodavome – susirenkame, ir – panašiai kaip mokykloj: „Na, dainuojam?“ „Dainuojam…“ Aš save ilgą laiką laikiau kauniečiu, o daugelis mano kurso draugų lituanistų buvo iš kaimo – Antanas Masionis iš Vyžuonų, Romas Gudaitis – iš Marijampolės…

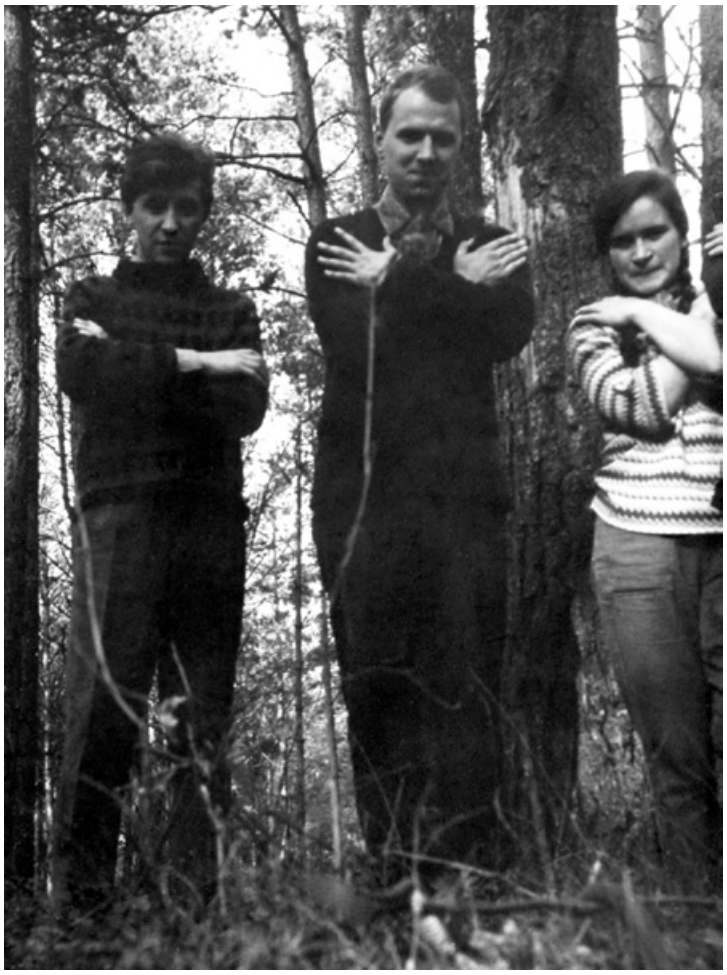
Žygeivių žygiuose jau skambėjo ir partizaniškos dainos, kad ir „Palinko liepa šalia kelio“. Visi būdavo nusiteikę karingai, žygeiviškai – važiuojam traukiniu iki Ignalinos, ir visas vagonas arba net du tiesiog skamba, plyšta nuo liaudies dainų. Grįžtam sekmadienį iš žygio, išlipam stotyje ir žygiuojam į Čiurlionio ir „Tauro“ bendrabučius. Eina kolona, mažiausiai 50 žygeivių, ir Vilnius skamba nuo jų dainų. Įdomu būtų atgaminti tą repertuarą.

Niekas nestabdydavo, nesikišdavo ?

Buvo išsakoma kažkokių pastabų, ateidavo perspėjimų, bet kad būtų kokių represijų – aš neatsimenu… O pradėję rengti ekspedicijas Rytų Lietuvoje ir Dzūkijoje išgirdome senąsias dainas. Tada Vilniuje vyko labai gražūs folkloro vakarai, kuriuos vedė Zita Kelmickaitė – tai buvo ne Ramuvos, o Kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos Vilniaus miesto skyriaus veikla. Tuomet Konservatorijoje [dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija – red.] dažnai vykdavo koncertai – atsiveža kokias moterėles ar kokį vyrą dainininką iš kaimo, pasisodina scenoje, pristato, paprašo padainuot – ir, įsivaizduok, salė būdavo pilnutėlė, didžiausias pasisekimas... Tokių vakarų buvo daug. Daug vakaronių su šokiais ir dainomis vykdavo M. K. Čiurlionio meno mokykloje, vėliau jau Vilniaus universiteto M. K. Čiurlionio aktų salėje [VU Didžioji Aula M. K. Čiurlionio gatvėje – red.]. Tai būdavo masiniai vakarai – susirinkdavo visi ekspedicijų dalyviai, kraštotyrininkai, ir tvyrodavo nuostabi dvasia.

Kas telkė tuos žmones – pati daina ar galimybė būti kitaip?

Nemanau, kad buvo kokių kitokių šių susibūrimų motyvų – politinių ar kokių. Pirmiausia buvo visuotinai žavimasi liaudies daina ir galimybe dainuoti, šokti ratelius. Dabar yra šimtai grupelių, kurios kažką sau daro, o tada tai buvo bendras reikalas. Žavėjimasis tautine poezija, joje glūdėjusiais simboliais, ženklais, sakyčiau, sudarė visą turinį. To meto žmonės suprato, kad tai yra lietuvybės grožis:

Ilgės Rykantuose. Stovi Vacys Bagdonavičius, Veronika Janulevičiūtė, Jonas Trinkūnas. 1969 m. J. Trinkūnas prisimena, kad tuo momentu visi pamatė šlaužiantį žaltį ir nesąmoningai sukryžiavo ant krūtinės rankas…

ir mes dainuojame, ir mes sugebame taip būti. Šitas lietuviškumo pajautimas buvo visiems bendras ir intensyvus.

Įdomu, kad dainiškosios tradicijos gaivinimo impulsai sklido iš miesto…

Įdomu. N. Vėlius aiškino: kraštotyrininkai sužadino kaimiečius, o kaimiečiai sužadino miestiečius. Manau, kad labai svarbu buvo ir Žiūrų kaimo ansamblio iškėlimas. Jiems pirmą kartą koncertuojant Vilniaus universiteto M. K. Čiurlionio aktų salė buvo sausakimša, pilna stovinčiųjų – visi rašytojai, visa inteligentija tenai buvo. Žiūriečiai, žinoma, didžiavosi, džiaugėsi. Paskui Dzūkijoje prasidėjo konkurencija: ,,Ką čia Žiūrai, mes, Marcinkonys, irgi ne prasčiau galime". Daugelyje kaimų pradėjo kurtis ansambliai, nes beveik kiekviename išties buvo dainininkų. Žiūruose nebuvo jokios meno saviveiklos, tai aš juos subūriau. Tuo metu jau dirbau Vilniaus universitete, įsikūrė Ramuva ir mes važinėdavome į kaimus. Vienas kraštotyrininkas pasiūlė: ,,Nuvažiuokite į Žiūrus, Mardasavą – ten tai gerai dainuoja." Taip ir padarėme. Bet susitarėme, kad atvažiuosime su savo studentiškomis pajėgomis – bus muzikantų, deklamuotojų, parodysime programą. Atvažiuojame į mokyklą, o salėje – kaimiečiai, diedukai ir bobutės su vaikais. Kažkas iš mūsų padeklamuoja, kažkas padainuoja, pagroja – gana greitai baigiame savo kuklią programėlę ir tariamės, ką veiksim toliau. Staiga girdime – susėdę kaimo žmonės dainuoja savo dainą. Mes klausomės ir negalime atsistebėti. Tada aš supratau, kad tas kaimas turi viską, apie ką mes svajojame.

Ėmėme bendrauti, sakau, reikia iš jūsų padaryti ansamblį. Pradėjau kas šeštadienį ten važinėti, o jie susirenka į mokyklą ir dainuoja savo dainas. Padėjau jiems atsirinkti geresnius balsus – kokias 8 moteris ir 6 vyrus, išsirinkti dainas, ratelius, šokius... Pagrindas buvo jaunos moterys – M. Paulauskienė, J. Čirienė, P. Pigagienė. Moterys visos iki šiai dienai gyvos, o vyrai visi žlugo… nuo gėrimo.

Apie 1969 m. dar nebuvo etnografinių ansamblių judėjimo. Be liaudies dainų ir šokių ansamblių tuo metu nebuvo nieko, gal tik ,,Kupiškėnų vestuvės". Pats pakilimas – 1970-aisiais, tada buvo ir Žiūrai. Tada buvo pats gražumas.

Kas pasikeičia po 1970-ųjų? Kada prasideda Jūsų persekiojimai?

Trys pirmosios Rasos šventės vyko pusiau legaliai – nebuvo persekiojimo, 1970 metais jau griebėsi rimtai, Rasos jau oficialiai vadinamos nacionalistiniu sambūriu.

Aš dirbau Universitete ir turėjau visokių bėdų – mane kelis kartus mėgino mesti iš darbo. Pasiekia kokie nors skundai, ir rektorius šaukia: ,,Prašom susirasti darbą, duodu mėnesį. Jūs čia dirbti nebegalite." Tai aš duodavausi po visokias įstaigas – na gerai, palieka, po to vėl prasideda... Tai buvo amžinas tasymasis. Bet pribaigė mane kauniečių ,,Kraštotyrininkų byla" – kai teisė Šarūną Sakalauską, Šarūną Žukauską, Vidmantą Povilionį[2]… Tuomet, matyt, nutarė su visais susidoroti. Prasidėjo masinis griebimas, svarstė, teisti mane ar neteisti, bet kad reikia išmesti iš darbo, nebuvo abejonės.

1973 m. rugsėjo mėnesį mano namuose buvo krata (taip sutapo, kad Čilėje kaip tik tuo metu vyko perversmas, nuvertė S. Aliendę) – skambina į duris, atidarau, o laiptinėje stovi penki ,,gramylos". Manau, kas čia dabar, o jie sako: ,,Mes iš Saugumo komiteto". Pusę dienos kraustė mano knygas, po to mane vežė į Saugumą. Prasidėję tardymai tęsėsi beveik savaitę – kiekvieną rytą eidavau į tą Saugumą. Po to – ilgas laukimo metas. Laukimas toks – sako: ,,Mes dar nenusprendę, ką su tavimi darysime, ar bus keliama byla, ar būsi kaip liudininkas". Bet ir tai nieko gero. Niekur, sako, neišvažiuok ir lauk skambučio. Aš to skambučio laukiau kokius 4–5 mėnesius, tik kitų metų pradžioje prasidėjo teismas. Tai buvo juodas nuolatinės baimės laikotarpis. Bijojau ir telefono – iš ryto kažkas skambina, jau, manau, mane šaukia, bet ne…

Man Saugume taip pasakė: ,,Koks dabar tavo kelias – eik į fabriką darbininku, padirbėk porą trejetą metų, tada darbo kolektyvas nutars, ar tu pasitaisei, ar ne..." Buvo ir kitas pasiūlymas: ,,Yra dar kitas kelias – jeigu tu teiksi mums žinių, informacijos, ką ten kalba, ką daro, mes atsižvelgsime..."

1973 metų pabaigoje mane jau šalino iš Universiteto, o nuo 1974 metų pakliuvau į izoliaciją – jau nedalyvavau ir Dainų klubo renginiuose, kuriuos dar organizavo R. Matulis ar kiti, bet juos taip pat visą laiką vaikė. Po to iš viso išvažiavau – prasidėjo permainos. Ilgą laiką bas-čiausi – tai provincijoje, tai vėl kažkur, po kelerių metų jau pradėjau po truputį grįžti prie etnografinių ansamblių, su vienu dirbti, su kitu, ir jau 1980-ais metais mane pakvietė vadovauti tuometinio Vilniaus dailės instituto studentų folkloro ansambliui, – dirbau pagal sutartį. Faktiškai 15 metų neturėjau normalaus darbo, po truputį, po truputį su tais ansambliais ir sulaukiau Atgimimo. Tada grįžau dirbti į Kultūros ir meno institutą.

Kas dar buvo tardomas Kraštotyrininkų byloje?

Tai buvo tokia kafkiška istorija, tipiška ,,sukurpta" byla. Ta kauniečių grupė nieko tokio nebuvo nuveikusi, gal porą atsišaukimų padarė – fotografinius lapelius ,,Tegyvuoja Vasario 16-oji", dar kažką… Buvo 5 teisiamieji, ir šaukė žmones, kurie buvo pažįstami – jei tave užfiksavo, kad buvai susitikęs, kažką kalbėjai – tai šaukia, tardo: ,,Ką kalbėjote, ar davė atsišaukimus…"

Mano kontaktai buvo visiškai menki – toje grupėje buvo vienas pažįstamas, germanistas Šarūnas Sakalauskas. Kaip ir aš, su Sakalausku buvo pažįstamas Antanas Danielius. Jis buvo iš mūsų rato, nors daugiau dalyvavo Indijos bičiulių draugijos veikloje. Vieną kartą jie susitiko tiesiog gatvėje, ir Sakalauskas jam sako: ,,Turiu įdomų

Žygeiviai koncertuoja Butrimonių kaimo gyventojams, stovi iš kairės Jonas Trinkūnas, Rimantas Matulis, Veronika Janulevičiūtė. Nuotrauka iš J. Trinkūno asmeninio archyvo.

tekstą apie Simą Kudirką. Va, pažiūrėk.“ Danielius pavartė ir atidavė… Sakalauskas gavo gal 4 metus kalėjimo, bet kai tardė, jam sakė: „Nieko čia baisaus, jokių čia problemų nėra, galėsite toliau disertaciją rašyti, mums tik reikia informacijos“. Jis viską ir išpasakojo. Tada šaukia į saugumą Danielių: „Ar rodė Sakalauskas tau Simo Kudirkos tekstus ?“ – „Rodė“. Šito užteko, kad jį išmestų iš Universiteto.

Tuomet buvo toks tirštas metas, kad dabar net sunku viską prisiminti. Dirbau Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje [tuomet – Mokslinio ateizmo ir filosofijos istorijos katedra – red.], kartu su Arvydu Šliogeriu, Romualdu Ozolu studijavome aspirantūroje, tai mus išsikvietė VU prorektorius mokslo reikalams Jonas Grigonis ir sako: „Jūs dirbate ideologinėje srityje, tad privalote būti partijos nariai. Jeigu norite toliau dirbti filosofijos srityje, prašom ruoštis stoti į partiją.“

Na gerai, prasidėjo tas stojimas – iš pradžių gal pusę metų reikia išbūti kandidatu, po to prasidėjo svarstymai. O svarstymai daugiapakopiai – katedroje, fakultete, universitete, miesto rajono partijos komitete… Labai greitai dingo mano kandidato į partiją kortelė. Kodėl dingo ir kaip, iki šiol man neaišku, gal ir specialiai kas pasistengė. Prasidėjo svarstymai dėl dingimo – vėl visos pakopos, visur reikia pasiaiškinti, kaip dingo, kur dingo… Tada man davė laiko „pasitaisyti“. Praėjo bandomasis laikotarpis, vėl prasidėjo daugiapakopė priėmimo ceremonija, – priėmė 1972 metais. Tik priėmė – rudenį mane griebė Saugumas. Jie pranešė, kur reikia, prasidėjo svarstymai Universitete. Kadangi mane prijungė prie rezistentų, kad aš su jais bendravau, viską žinojau ir slėpiau, svarstymai buvo nebeformalūs. Fakultete auditorija pilna – dėstytojai, aspirantai, visa partinė organizacija svarsto, koks buvo ryšys su antitarybiniu pogrindžiu… (Neseniai R. Ozolas man sakė, kad turi tų svarstymų dokumentus.) Vėl ėjimas per visas instancijas… Todėl, kai viskas baigėsi, aš moviau iš Vilniaus…

„Kraštotyrininkų byloje“ aš vienas iš tos katedros įkliuvau. Ozolas, Šliogeris dalyvavo kraštotyros renginiuose, ekspedicijose, bet jie nieko neorganizavo. Kai prasidėjo tardymai, galvojau – vis tiek reikia perspėti Ozolą, kad būtų pasiruošęs. Jis tuo metu gyveno kažkur prie Pirčiupių (gal mokytojavo). Aš surengiau į Pirčiupius turistinį žygį ir ta proga pas jį užsukau. Su Šliogeriu nesu kalbėjęs, šaukė ar nešaukė jį koks Saugumas, bet jisai jautė savo potencialą, ir kai jam iškilo grėsmė, labai išgyveno, kad gali užkirsti kelią… Šliogeris buvo įsitraukęs į mūsų judėjimą. Ne vieną kartą jis man sakė: „Jonai, aš Ramuvos idėjas skleidžiu savo traktatuose. Pagrindinė idėjinė kryptis man išlieka svarbiausia, ir knygose aš ją skleidžiu.“ Daugiau apie tai nei su Ozolu, nei su Šliogeriu nesu kalbėjęs.

Ar kraštotyrinė veikla netrukdė stoti į partiją?

Tai buvo dar vieša, oficialu… Iš esmės kontaktai su ta kauniečių grupe jiems buvo tik geras pretekstas pagaliau su manimi susitvarkyti. Kraštotyrinė veikla – kaimų lankymas, spaudos vežimas, atsiminimų užrašinėjimas

buvo kažkiek pavojinga, bet mes neskelbėme kokių politinių tikslų ar lozungų. Žinai, kaip tos politinės nuostatos reiškėsi – buvo masiškai viešai dainuojama „Palinko liepa šalia kelio“. Bet apie kažkokį politinį arba konspiracinį veikimą viešai nebuvo kalbama.

Mano taktika buvo veikti viešai, oficialiai – taip, kad nebūtų preteksto tą mūsų veikimą sustabdyti. Mūsų tikslas buvo etninę kultūrą vėl sugrąžinti į gyvenimą. Kaip mes rašėme 1-ajame „Ramuvos“ laikraštėlyje [1969–1970 metais rotoprintu buvo išleisti trys Ramuvos draugijos informaciniai biuleteniai – red.] – tradicijos turi grįžti į gyvenimą. O ten kažkur aukštesniuose valdžios organuose matyt ne iš karto apsisprendė, kaip reaguoti – pirmi metai, antri, bet problema kaupėsi, ir pagaliau buvo priimtas nutarimas…

Matyt, iš visur plaukė informacija – nacionalistinės nuotaikos, buržuazinės Lietuvos, senovės garbinimas. Susikaupė kritinė masė, ir beliko padaryti sprendimą, kad judėjimą jau reikia sustabdyti. Bet iš viešos veiklos šis judėjimas nepasitraukė, įgijo naujas formas ir toliau gyvavo.

Vyko toks įdomus žaidimas – tarybinė kraštotyra egzistavo oficialiai, tad problema buvo ta, kad kraštotyra perdaug nukrypo į tautiškumą, senovės, istorijos garbinimą, ir labai mažai dėmesio skyrė tarybinei istorijai. Apie tai daugiausia galėjo papasakoti A. Stravinskas. Kai jis buvo nušalintas nuo vadovavimo, atėjo Kazimieras Račkauskas (ir dabar jis leidžia „Gimtinę“…). Bet jisai atėjo kaip paklusnus vykdytojas – baigti su visomis senovėmis, imtis kolūkio istorijų…

Visa tai vyko labai dramatiškai. Imtasi represijų, spaudimo, persekiojimų, kad kraštotyros sąjūdis apskritai butų sumenkintas ir paverstas kolūkiniu judėjimu… Tuomet egzistavusi tarybinė meno saviveikla buvo gyvenimo norma, o čia viskas pakrypo į tautinį archajinį folklorą, ir tą nukrypimą reikėjo „ištiesinti“ arba pakreipti kitaip.

Minėjau, kad 1980 metais pradėjau vadovauti Vilniaus dailės instituto ansambliui, tai dar 1982 metais ansamblio programą, dainų tekstus reikėjo nešti į Vilniaus miesto Kultūros skyrių, kur jie būtų peržiūrėti ir duotas leidimas juos dainuoti. Dailės instituto studentai nuo 1980 metų žiemą važiuodavo į ekspedicijas į Dzūkiją, Leipalingį. Ten daug dainų užrašėme, ir tai buvo mūsų ansamblio programa.

Institute pakoncertuodavome per kokias šventes ar minėjimus. Kai kartą Dainius Juozėnas padainavo solinę dainą „Tai aš nukeliausiu į maskolių šalį“ (taip žmonės vadindavo – Maskolija), rektorius griežtai perspėjo, kad tokių ekscesų nebebūtų, beveik svarstymų griebėsi – kaip išdrįsome taip negražiai didžiąją rusų tautą išvadinti...

Dar grįžkime prie ano meto realijų, legalių tautinio veikimo formų ir neišvengiamo jų derinimo su valdžios institucijomis… Viena vertus, buvo juntamas kultūrinis pakilimas, vienijanti gyvosios etninės kultūros dvasia, kita vertus, neišvengiami kompromisai, kurie šiandien kartais labiau akcentuojami nei to meto kultūrinės iniciatyvos…

Tuo metu buvo viena auditorija – lietuviška auditorija. Visi išsilavinę lietuviai patriotai vieningai išgyveno tuos dalykus. Sakykim, švenčiamas Kristijono Donelaičio jubiliejus tapdavo visuotiniu bendru lietuvišku interesu. Užtekdavo Justinui Marcinkevičiui kur nors iš scenos pasakyti „Lietuva, Lietuva“ – ir tame pasakyme buvo viskas. Kai dabar šaipomasi iš Justino Marcinkevičiaus, kad jis su sovietais bendradarbiavo ar ką darė, tai iš viso…

Tuo metu gyvenome dviem lygmenimis. Vienas – oficialus: gali eiti į komjaunimo ar į partijos susirinkimą, atbūti tenai, o paskui garbinti K. Donelaitį, S. Daukantą ar lietuvišką poeziją. Nes buvo prievolė ir buvo tavo gyvenimas, lietuviškas, patriotinis. Tai buvo laikai, kai tekdavo kalbėti, mąstyti ir veikti „keliais aukštais“.

1990 metais, kai Vilniaus universitete įvyko Sąjūdžio susirinkimas, filosofas Vytautas Radžvilas siūlė uždrausti Venanto Mačiekaus vadovaujamą Vilniaus universiteto Ramuvą, nes prieš kelerius metus jie buvo surengę susitikimą su Antano Sniečkaus žmona Mira Bordonaite. Jis matyt nesuprato, kas ir kaip toje Ramuvoje vykdavo, o juk visi puikiai žinojo, kad jeigu nori kažką padaryti, reikia ir duoklę atiduoti. Tokia Mačiekaus Ramuva ir buvo. Įsivaizduoji, kiek daug jie per 15 metų nuveikė – kasmet ekspedicijose. Kai miesto ekspedicijos jau buvo uždraustos, jisai sugebėjo išlikti. Kažką oficialiai su partija suderindavo, ir čia pat intensyviai vyko kraštotyros darbas. Apie tą laiką reikia žinoti. Dabar aiškina – kolaborantai, išdavikai… Juk tai netiesa. Tai buvo egzistavimo forma – žmonės norėjo padaryti kažką gera, bet tai buvo įmanoma tiktai derinantis, galbūt kažkokias duokles atiduodant.

Buvo draudžiamos ir kalendorinės šventės. Čia R. Matulis galėtų papasakoti: kai tik artėja Rasos šventė, prasideda konspiracija – kaip surengti masinę šventę, kad Saugumas nežinotų, nes jau kelios savaitės prieš šventę prasideda agitacija – tik nemėginkit važiuoti, švęsti. Visokiais būdais gudraudavo, bet vis tiek nuvykdavo ir atšvęsdavo… Kai 1970 metais Kernavėje mus prigriebė, susirinko visa Širvintų rajono valdžia – visais požiūriais mes buvome pažeidėjai: gamtosaugos – kūrenome ugnį neleistinoje vietoje, paminklosaugos – gadinome archeologijos paminklą. Daug pažeidimų ir viena išvada – negalima švęsti tos šventės. Visiems gyventojams buvo prisakyta – neduoti malkų, nepadėti, nes atvažiuoja visokie nacionalistai…

Istorikas Arūnas Streikus rašo, jog kraštotyros, folkloro sąjūdžiu valdžios mėginta pasinaudoti, siekiant „atriboti sterilizuotą tautiškumą nuo krikščioniškosios tradicijos, ar net supriešinti juos“[3]*…*

Mūsų judėjime, kuris prasidėjo Vilniuje, tokių problemų nebuvo. Tarp mūsų nebuvo tokių katalikiškų žmonių,

todėl nebuvo jokių diskusijų, be to, mes jokių akcijų prieš katalikybę nerengėme. Tiesiog darėme savo darbą, ėjome, to taip pat neafišuodami, senosios baltų tradicijos keliu.

Konfrontacijos nebuvo. Ramuva siekė, kad ramuvų atsirastų visoje Lietuvoje (todėl nusprendėme rašyti tą vardą mažąja raide). Kaune buvo diskusijų, įvyko susidūrimas su Algirdu Patacku ir kitais. Paskui ėmė kilti reakcija, ne iš mūsų pusės, prieš katalikus, o katalikų aktyvistai pradėjo mus kritikuoti, kad mes neįvertiname krikščionybės, katalikybės. Paulius Subačius pradėjo tą temą auginti ir pūsti – kad čia buvo kažkokia konfrontacija, o mus beveik palaikė valdžia ir saugumas[4]... Mano prisiminimuose ta konfrontacija buvo neesminė. Mūsų linija buvo labai aiški, ją galima pavadinti pagoniška. Ir persekiojimas buvo kaip reikiant. Kodėl mums pavyko porą trejetą metų kažką nuveikti? Nes jiems tai buvo naujas reiškinys. Kovai su Katalikų bažnyčia jie jau seniai turėjo sistemą. O čia reiškinys, apie kurį ir A. Patackas rašo – Europoje tokio judėjimo nebuvo. Bet, žinoma, jis nebuvo patenkintas, kad mūsų judėjime krikščionybės faktiškai nebuvo.

Mūsų tėvai paveldėjo tą tradiciją, bet tik nedidelės dalies vaikai buvo aktyviai auklėjami ir nukreipiami ta linkme. Ėjimas į bažnyčią valdžios nebuvo toleruojamas, o dauguma žmonių gyveno, kad gyventų, tiesiog taip laikėsi... Pavyzdžiui, mano žmona Inija augo Kelmėje tarnautojų šeimoje – motina mokytoja, o tėvas dirbo statybos valdyboje – tokie miestelio inteligentai, tai apie religiją ir bažnyčią namuose nebuvo kalbų. Dabar, kai motina išėjo į pensiją, pasikeitė politinė situacija, ji jau eina į bažnyčią.

Man įdomus buvo pokalbis su Liūtu Mockūnu. Jis pats norėjo su manim susitikti, papasakojau jam apie tą laiką. Tai jis sako: Amerikoje toks vaizdas, kad Lietuvoje buvo tiktai „Katalikų bažnyčios kronika" – ją gabendavo į Ameriką, ir ten buvo skelbiama, kad daugiau Lietuvoje nieko nėra... Jeigu apie tuos dalykus nerašoma, jeigu nerenkami prisiminimai, kokie dokumentai, tai nieko ir nėra.

Pirmasis Ramuvos draugijos pirmininkas Alfonsas Andriuškevičius prisimindamas tuos laikus taip pat suformulavo gana griežtą Ramuvos ideologinės krypties apibūdinimą – tai buvęs „antivakarietiškas ir antikrikščioniškas veikimas".[5] *Ką Jūs apie tai manote?*

Ramuvai reikėjo oficialaus vadovo, ieškojome ir suradome A. Andriuškevičių. Atsimenu, susitikome kažkur prie Universiteto (buvau gal su V. Bagdonavičium) ir sakome: „Alfonsai, gal nori prisijungti prie mūsų veiklos?" – „Gerai". Jis Ramuvai tiko kaip oficialus ar formalus pirmininkas. Kalbėdamas apie mūsų antikrikščioniškumą jis nepasako, jog ši pozicija buvo mūsų vidinė, asmeniška pozicija. Mes niekur viešai tos pozicijos nerodėme, kitaip tariant, mes nesusiliejome su oficialia ateistine politika.

Ir dabar aš kartais išgirstu: „Buvome antikrikščioniški ir antivakarietiški". Kažkoks absurdas. Aš pasakyčiau taip – mums nerūpėjo nei krikščionybė, nei Vakarai. Kai sakoma

Žygeivių sąskrydis Perlojoje, Perlojos respublikos minėjimas prie Vytauto Didžiojo paminklo, 1967 m.
Nuotraukos iš J. Trinkūno asmeninio archyvo.

„anti-", tai mąstoma taip – jeigu tu ne su mumis, tai tu esi prieš mus, arba – arba...

Ką man reiškia Vakarai? Baigęs mokyklą gyvenau Kaune ir buvau ten vienas iš didžiausių vakariečių. Pats pramokau lenkų kalbą, nes lenkai buvo vartai į Vakarus – skaičiau moderniąją Vakarų literatūrą, buvau moderniosios poezijos ir meno entuziastas.

Buvau džiazo fanas – Kaune tokių buvo gal 5 žmonės. F. Kafka, Dž. Selindžeris ir kiti buvo mano mėgstamiausi autoriai. Galėčiau pasakoti ir pasakoti, koks buvau vakarietis avangardistas, kai dabartiniai mano kritikai dar be kelnių bėgiojo...

Na ir kas, atėjo laikas, kai man Vakarai daugiau jau nieko negalėjo duoti, ir aš juos palikau ramybėje. Bet ar tai reiškia, kad aš kovojau su Vakarais? Visiškai ne – aš jiems likau abejingas. Tą patį galiu pasakyti ir apie krikščionybę. Aš skaičiau Bibliją, Evangeliją, kai kiti nieko apie tai net negalvojo. Bet paskui aš atradau baltus, senuosius lietuvius, folklorą. Ir manęs krikščionybė daugiau nedomino, gal tik tiek, kiek įžvelgiau joje griaunamąją jėgą. Tad mano požiūris į krikščionybę yra aiškus.

Bet iš esmės Jūs formavote ir Ramuvos ideologiją? Kita vertus, tuomet senosios baltiškosios tradicijos rekonstrukcijos rūpėjo ir profesionaliems menininkams, atsiminimuose užsimenama net apie istoriko Alfredo Bumblausko „pagoniškąjį laikotarpį“[6]*...*

Dėl ideologijos – tuo metu lietuviška – baltiška senovė buvo svarbiausia idėja daugeliui kūrėjų. Aš buvau vienas iš tokių ideologų, bet pati baltiška ideologija buvo natūralus savaiminis reiškinys, jai nereikėjo kažkokios inspiracijos.

Indijos bičiulių draugijos idėja gimė mano galvoje, po to reikėjo surasti, kas jai vadovaus – atsirado toks docentas Ričardas Mironas. Ramuvos vardą, kaip ir žygeivių vardą, sugalvojau aš. Bet lyderiavimu niekada nesirgau. Pasakysiu taip – aš tiesiog instinktyviai vengiau būti priekyje, nes svarbiausia buvo pačios idėjos ir jų įgyvendinimas. Nenorėjau būti koks pirmininkas, nes bijojau pakenkti reikalui. Buvau nuolat sekamas ir spaudžiamas, mane kelis kartus grasino pašalinti iš Universiteto ir t.t.

Baltiškų – pagoniškų idėjų buvo pilna Marcelijaus Martinaičio, Sigito Gedos ir Petro Repšio kūryboje. Repšys, būdamas studentu, pasistengė susipažinti su manimi, šiek tiek bendravome. A. Bumblauskas, būdamas studentu, taip pat mane lankė, kiek bendravome, S. Geda buvo kursu jaunesnis, prisimenu, dalyvavo keliuose žygiuose ir šventėse. Prisimenu, kad buvo surengtas pokalbis su menininkais Vladu ir Marija Vildžiūnais, ten aš nedalyvavau, bet man pasakojo, kad Ramuvai buvo priekaištaujama, kam ji pasidarė tokia pagoniška. Palaipsniui minėti jaunieji menininkai atitolo nuo mūsų Ramuvos. Ir aš nesistengiau su jais bendrauti. Atrodo, kad jų ratui daugiau įtakos turėjo katalikai.

Ramuva buvo plataus tautinio kraštotyros sąjūdžio dalis. Kai Andriuškevičius sako, jog maža saujelė ramuviečių negalėjo tapti Sąjūdžio pirmtaku, tai tik reiškia, kad jis perdaug siaurai matė ar suvokė Ramuvą (Andriuškevičius nedalyvavo kraštotyros ekspedicijose (aš to nepastebėjau), jo nedomino folklorinis sąjūdis). Būtent šiuose sąjūdžiuose brendo būsimojo Sąjūdžio potencialas. Kai sukilo „Dainuojanti revoliucija“, ar Sąjūdis, aš pirmiausia pamačiau žmones iš mano minėto pirmojo sąjūdžio. Prisijungė ir kiti lietuviai patriotai, o bažnytinis sparnas buvo gana kuklus, bent kiek aš prisimenu.

Matau, kad jeigu pats nerašysi, nefiksuosi tų dalykų, tai tarsi ir nebus nieko. Aš tik dabar ėmiausi kažką daryti. Turiu dienoraštėlių iš to meto, kai kas turi paliudijimų. Nors, kaip sakiau, tas metas buvo toks intensyvus, kad dienoraščiuose patys karščiausi dalykai neatsispindėjo. Man įdomu, kaip gimė Ramuvos idėjos, kaip ir kodėl viskas klostėsi. Ketinu parašyti šių idėjų istoriją...

(2007–04–19; 2009–01–08)

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

NUORODOS:

1. Išankstinėmis nuostatomis grindžiami Kraštotyros sąjūdžio vertinimai skelbiami Nerijos Putinaitės knygose: *Šiaurės Atėnų tremtiniai.* Vilnius: Aidai, 2004; *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje.* Vilnius: Aidai, 200 , pavienėse Kęstučio Girniaus publikacijose – pvz.: K. Girnius. Drąsuoliai dabar... o tada?: www.delfi.lt, 2008 balandžio mėn. 4 d. http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=16564539&categoryID=10459539&ndate=1207256400, žiūrėta 2009 02 02 ir kt.
2. Plačiau apie tai – „Kraštotyrininkų byla. (Saulės Matulevičienės pokalbis su Vidmantu Povilioniu)“. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 6, 46–55.
3. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990).* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002, p. 258.
4. Turimas omeny pokalbis „Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas (Paulius Subačius kalbina A. Patacką“). Iš: *Naujasis Židinys – Aidai*, 1994, Nr.1, p. 43–50.
5. Sakralumo paieškos (Pokalbis su Alfonsu Andriuškevičium). Iš: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr.5, p. 56–62.
6. *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų. (Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas)*. Vilnius: Aidai, 2008, p. 173.

MEMORY

Time Like the Ocean

In the "Memory" column devoted to the history of the Regional studies movement of the 1960-1980s, Saulė Matulevičienė talks to one of its ideological leaders and initiators Jonas Trinkūnas. They reminisce about cultural initiatives of the time, and the discovery and protection of surviving rural culture. Such activity at the time was a legal alternative to Soviet reality. The conversation reflects the personal history of Jonas Trinkūnas' life and discoveries. In the 1960s, as a philosophy PhD student he organised the society "Ramuva", held traditional festivals of the year, and promoted the ideas of restoring the old Lithuanian religion. In 1973, after an encounter with the KGB he was deprived of his university teacher's post and had to withdraw from the public eye.

This year Trinkūnas is 70. He is the Krivis Jaunius of the officially registered Baltic religious society "Romuva" and author of the first book on the history of the Lithuanian religion.

Trečiasis Lietuvos vaikų ir jaunimo chorų festivalis-konkursas „Mes – Lietuvos vaikai“ Klaipėdoje, į kurį praeitos vasaros pradžioje (2008-06-14–15) buvo susirinkę tūkstančiai dainininkų iš visos Lietuvos, įgauna naują prasmę. Jis tampa svarbia Dainų švenčių tradicijos tęstinumo grandimi ir efektyvia Lietuvos vaikų ir jaunimo chorų aktyvinimo priemone.

Renginyje dalyvavo visų muzikos mokyklų ir chorinių studijų chorai. Dirigavo iškilūs šalies dirigentai, rengiant šventę talkino Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotojai ir vadovai. Po šventės neoficialioje aplinkoje buvo diskutuojami ir aptarinėjami daugelis chorų ir Dainų švenčių tikrovės ir ateities vizijos klausimų, kurie dabar yra sprendžiami valstybės mastu. Atsiskleidė plati Lietuvos liaudies kultūros centro ir Lietuvos chorų sąjungos darbų panorama, kuri įkvepia optimizmą, chorų ateitį skatina matyti šviesėjančią, atgyjančią. Festivalis-konkursas Klaipėdoje virsta reikšmingu tos ateities komponentu. Festivalio metu jungtinis choras atliko daug dainų iš būsimosios 2009 m. Dainų dienos repertuaro, o konkursas, be kita ko, atskleidė ir kai kuriuos vaikų chorų rengimosi šventei metodikos trūkumus. Šios aplinkybės paskatino ne tik informuoti skaitytojus apie festivalį-konkursą „Mes – Lietuvos vaikai“, bet ir apibūdinti reikšmingiausius minėtosios vizijos aspektus, aptarti metodikos reikalus. Šių daugiareikšmių dalykų nesiėmiau interpretuoti individualiai ir reikšti savo pažiūras, maniau, kad racionaliau pasiremti daugiau organizacinio ir meninio darbo patirties turinčių autoritetų mintimis.

Trečiasis „Mes – Lietuvos vaikai“ festivalis–konkursas Klaipėdoje

Regimantas GUDELIS

Dainų švenčių, chorų ir festivalio-konkurso „Mes – Lietuvos vaikai“ vizijos atspindžiai

Kultūros istoriją kuria žmonės, vadovaujami lyderių, kurie savo valia pasirenka idėjas, imasi veiksmų jas įgyvendinti. Tarkime, chorinė bendrija „Aukuras“ Klaipėdoje galėjo neįsisteigti, veteranai Vyrautas Blūšius, Robertas Varnas ir dabartinis jos lyderis Algirdas Šumskis menines aspiracijas galėjo nukreipti kita linkme. Taip pat galėjo Klaipėdoje neatsirasti tarptautiniai Stasio Šimkaus chorų konkursai, galėjo neįvykti ir daugelis kitų renginių, tarp jų ir Lietuvos vaikų ir jaunimo chorų festivalis-konkursas „Mes – Lietuvos vaikai“. Džiugu, kad dabartinė įvykių tėkmė liudija pasirinktosios alternatyvos produktyvumą ir perspektyvumą.

Festivalio-konkurso „Mes – Lietuvos vaikai“ pradžia buvo tokia. Įvykus 1997 m. Moksleivių dainų šventei, valdžia vis atidėliojo kitos rengimą, ir dėl to iškilo reali grėsmė, kad jos išvis nebebus rengiamos. Tuokart klaipėdiečiai, tokiai negandai užbėgdami už akių, 2001 m. surengė analogišką šventę, kuriai buvo lemta tapti tradicine.

Skaudūs chorų irimo ir pesimizmo laikai lyg ir tolsta į praeitį. Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius Saulius Liausa Klaipėdos festivalyje išdėstė Dainų švenčių ir chorų veiklos viziją, Centro priemonių planą jai įgyvendinti. Koncepcija tokia: „Dainų šventės yra ne tikslas, bet procesas“. „Susiformavo tam tikra kultūros darbo organizavimo sistema, kurios pagrindinis tikslas – puoselėti ir išsaugoti Dainų švenčių paveldą bei skatinti chorinio meno sklaidą. Galima pasidžiaugti ir teigti, kad lemtingi lūžio metai, matyt, šioje srityje buvo 2000-ieji. Jau vyksta realūs, apčiuopiami procesai, kurie daro įtaką chorinio meno atgimimui ir sklaidai Lietuvoje. Šių procesų skatinimo bei įteisinimo juridiniu pagrindu tapo Dainų švenčių tradicijos kaip žodinio ir nematerialaus kultūros paveldo pasaulinis pripažinimas 2003 metais UNESCO lygiu, o 2007 m. Lietuvoje buvo priimtas Dainų švenčių įstatymas, rengiami bei tvirtinami poįstatyminiai aktai. Įstatymas numato, kad Dainų šventės turi būti rengiamos periodiškai. Tai sudaro prielaidas užtikrinti Dainų švenčių tradicijos tęstinumą. Labai svarbu, kad Dainų šventės netaptų savitikslės, bet būtų sudėtingo chorinės kultūros ugdymo ir sklaidos proceso nacionalinės kultūros erdvėje priemonė.

Mes suformavome tarpušvenčių proceso sistemą: kas 4-eri metai rengsime suaugusiųjų Dainų šventę, po jos praslinkus dvejiems metams – Moksleivių dainų šventę (jos taip pat vyks kas 4-eri metai). Likus metams iki kiekvienos Dainų šventės rengsime visos Lietuvos chorų konkursus (su regioniniais ir finaliniu konkursais). T.y. prieš suaugusiųjų Dainų šventę – suaugusiųjų chorų konkursą, prieš moksleivių Dainų šventę – moksleivių. Vadinasi, likus metams iki visuotinės Dainų šventės rengiame visos Lietuvos moksleivių chorų konkursus regionuose su finaliniu turu Klaipėdoje (ten pat dar ir mažąją moksleivių dainų šventę). Ši tradicija natūraliai ir gražiai prigijo Klaipėdoje, tapo vaikų chorų poreikiu. Plačiau žvelgiant, periodiškai rengiamas festivalis-konkursas vaikų ir jaunimo

chorams yra būtinas, kadangi mums tarsi nepastebint šiuose choruose dainininkai išauga, baigia mokyklas, taigi vaikų ir jaunimo chorų sudėtis nuolat keičiasi. Mums labai aktualu, kad vaikai ir jaunimas turėtų galimybę kuo dažniau dalyvauti Dainų šventėse, pastoviai dalyvautų gyvajame chorinio meno procese. Dainuodami choruose, jie susipažįsta su nacionaline ir chorine kultūra, tampa jos kūrėjais ir puoselėtojais.

Kitas svarbus šių konkursų tikslas – nustatyti visos Lietuvos suaugusiųjų, vaikų ir jaunimo chorų reitingus. Turime galiojantį Dainų švenčių įstatymo poįstatyminį aktą, kuris nustato tris meninių kolektyvų suskirstymo pagal meninį lygį kategorijas. Suskirstymo kriterijumi laikome visus kolektyvo visuomeninės ir meninės veiklos pasireiškimus – dalyvavimą Dainų šventėse, festivaliuose, laimėjimus konkursuose, koncertinę veiklą bei kitus aktyvios veiklos rodiklius. Dainų švenčių konkursų sistemą ir kolektyvų reitingų nustatymą tiesiogiai siejame su atitinkamų įstaigų finansavimo sistema bei kolektyvo vadovo uždarbiu. Atkreipsiu dėmesį į tai, kad jau nustatyta Kultūros ministerijai pavaldžių įstaigų kolektyvų finansavimo tvarka bei skatinimas. Belieka tuos dalykus sutvarkyti ir švietimo sistemoje. Konkursai atskleidžia nemažai smulkesnių darbinių problemų, pavyzdžiui, nepakankamą vadovų kvalifikaciją. Būtent kvalifikacijos kėlimas tampa svarbia šios sistemos grandimi. Tikslinga prie aukštųjų mokyklų sukurti lanksčią kvalifikacijos kėlimo sistemą, o šio darbo kuravimą palikti Kultūros ministerijos akiratyje. Yra ir kitų aktualių rūpesčių: naujų kolektyvų kūrimas, aukštųjų mokyklų absolventų įdarbinimas (daugelis jų, baigę aukštąsias meno studijas, nesiima chorvedžio darbo), švietimo sistemos meno kolektyvų finansavimas, visuomeninių organizacijų veiklos įteisinimas ir finansavimas ir kt.

Kultūros ir švietimo darbininkams metas suvokti, kad niekas už mus to darbo nepadarys, tik mes patys!“

Tokios buvo LLKC direktoriaus Sauliaus Liausos išsakytos visiems mums aktualios mintys. Jo mintis savaip atkartojo Lietuvos chorų sąjungos pirmininkas profesorius Vytautas Miškinis. Anot jo, ,,anksčiau veikusios profsąjungos seniai sugriuvo, o dabar veikiantys kultūros centrai negali garantuoti chorvedžio darbo sąlygų, nebeužtikrina jam tinkamo atlyginimo. Susidarė negera situacija – mažėja bendras chorų ir apskritai dainininkų šalyje kiekis. Manau, kad be kolektyvų rėmimo ir normalaus atlyginimo chorvedžiams iš vietos šioje srityje nepajudėsime. Anksčiau, pagal Švietimo ministerijos reikalavimus, kiekviena mokykla privalėjo turėti meno kolektyvų. Muzikos mokyklose, net jeigu kurioje iš jų chorinio skyriaus ir nebuvo, chorą lankė visi vaikai. Dabar gi jei nori – chorą organizuok, jei nenori – ne! Instrumentininkai choro apskritai lankyti neprivalo. O kas dabar Švietimo įstatyme pasakyta apie chorus? Švietimo įstatyme choro lankymas – popamokinė meninė praktika, o vadovas-chorvedys tėra mokytojas. Tikslesnės definicijos Įstatyme nebuvimas leidžia abejoti, ar esant tokiai padėčiai ateityje kolektyvai galės įgauti patikimą juridinį statusą bei užsitikrinti normalias veiklos sąlygas. Gali atsitikti taip, kad chorų egzistavimas ir toliau priklausys nuo direkcijos malonės ir asmeninio mokytojo entuziazmo. Tokia netvarka turėtų būti pažabota, o choro buvimas ir veikla mokykloje reglamentuoti. Tuo labiau kad pirminė chorų veiklos prielaida mokykloje yra oficialiai įteisintos Dainų šventės ir jų išsaugojimo įstatymas.

Turint omenyje tai, ką pasakiau, jaunimo chorų reitingų nustatymo sistema, kuri dabar formuojasi ir jau taikoma Lietuvoje, galbūt ir yra tas gelbėjimosi šiaudas, kuris leis nustatyti ir įteisinti kiekvieno kolektyvo statusą, nors to, kaip sakiau, Švietimo įstatymas neapibrėžia. Atsiranda viltis, kad ką tik įvykusio konkurso ,,Mes – Lietuvos vaikai“ I ir II turai visus šalies jaunimo chorus surikiuos pagal tam tikrą rangą, leis susisteminti jų struktūrą, o visa tai kartu paėmus – reikalauti ir tikėtis realios pagalbos iš valstybės. Privalome suvokti: *Dainų šventės ir festivaliai neabejotinai skatina kolektyvų veiklą, tačiau jų meninio lygio nepakels. Tai gali padaryti tik konkursai! Todėl konkursai yra ne tik meninio lygio perklausų ir reitingo nustatymo būdai, bet ir efektyvi jų skatinimo priemonė*“ (kursyvas mano – R. G.).

Susitikimai ir pokalbiai su kultūrai ir choro menui vadovaujančiais asmeninis maloniai nustebino didelėmis (jeigu turėsime omenyje įvairios dokumentacijos – įstatymų, potvarkių, projektų rengimą, tai ir painiomis) darbų apimtimis. Akivaizdžiai matyti, kad procesams vadovauti ėmėsi jauna veikėjų karta, turinti ne tik optimizmo, energijos, net gudrumo, bet ir geriau nei vyresnieji susiorientuojanti šiuolaikinės biurokratijos ir verslo koridoriuose.

Konkursas ir jo laimėtojai

Keletas pastabų iš konkurso nuostatų**.** I turas, kuriame dalyvauja visi norintys kolektyvai, vyksta Vilniuje (Vilniaus apskritis), Panevėžyje (Panevėžio ir Utenos apskritys), Kaune (Kauno apskritis), Marijampolėje (Alytaus ir Marijampolės apskritys), Šiauliuose (Šiaulių ir Telšių apskritys), Klaipėdoje (Klaipėdos ir Tauragės apskritys). II turas vyksta Klaipėdoje. Konkursą ir festivalį rengia Lietuvos liaudies kultūros centras ir Klaipėdos miesto chorinė bendrija ,,Aukuras“. (Į renginius kolektyvai atvyksta savo lėšomis, festivalio-konkurso leidinėlyje šalia kolektyvų vadovų nurodomos ir mokyklų direktorių pavardės).

Į II konkurso turą buvo pakviesti tie kolektyvai, kurie pirmame ture buvo įvertinti 85 ir daugiau balų. Pirmąsias vietas atskirose kategorijose iškovojo: Šiaulių berniukų dainavimo mokyklos ,,Dagilėlis“ 2 kl. choras (vadovė Rima Koržanovienė), Šiaulių ,,Juventos“ mokyklos 4 kl. jaunučių choras ,,Pelėdžiukai“ (vad. Loreta Stankuvienė), Šiaulių 1-osios muzikos mokyklos jaunučių choras (vad. Ginta Palujanskienė), Klaipėdos Vydūno vidurinės mokyklos jaunių choras (vad. Arvydas Girdzijauskas), Klaipėdos Eduardo Balsio menų gimnazijos jaunių choras (vad. Zita Kariniauskienė), Klaipėdos ,,Ąžuolyno“ gimnazijos mišrus choras ,,Atžalynas“ (vad. Dalia Pilipavičienė), Klaipėdos Stasio Šimkaus konservatorijos mišrus choras

2008 m. festivalio-konkurso „Mes – Lietuvos vaikai“ akimirkos.

(vad. Jolanta Vertelienė), Vilniaus chorinio dainavimo mokyklos ,,Liepaitės“ merginų choras (vad. Jolita Vaitkevičienė).

Lietuvos vaikų ir jaunimo chorų festivalio-konkurso ,,Mes – Lietuvos vaikai“ 2008 m. geriausio choro vardą iškovojo Vilniaus chorinio dainavimo mokyklos ,,Liepaitės“ merginų choras (vad. J. Vaitkevičienė).

Pasiklausius konkursinio koncerto, kaip dažnai ir atsitinka, kilo abejonių dėl reglamento: ar verta dėl pagrindinio prizo leisti varžytis (o gal ir apskritai į konkursą kviesti) reprezentaciniams šalies chorams – ,,Ąžuoliukui“, ,,Liepaitėms“, E. Balsio meno mokyklos merginų chorui, ,,Dagilėliui“, ,,Gintarėliui“ ir kitoms panašių studijų pagrindinėms grupėms. Gal geriau būtų dėl pagrindinio prizo leisti pasivaržyti į tokias menines aukštumas dar kylantiems, gal ir tiems, kurie dėl įvairių priežasčių visuomet lieka antrame plane? Dabar pasiskaitai dalyvių sąrašą ir gali neklysdamas pasakyti: dėl pagrindinio prizo varžysis ,,šitas“ ir ,,šitas“. Kita vertus, būtų gražu, kad festivalyje dalyvautų ir atskirai pasirodytų visi reprezentaciniai Lietuvos vaikų ir jaunimo chorai. Tegul jie pasivaržo tik dėl jiems įsteigto atskiro prizo.

Pastabos apie kai kurias chorų menines aktualijas

Apie du paskutiniuosius tarptautinius S. Šimkaus chorų konkursus spaudoje esu priekaištavęs vertinimo komisijai, kad ji kolektyvus suskirsto vietomis ir dingsta nepakomentavusi nei paties konkurso, nei jo laureatų pasirodymų. Viešų komentarų reikia ne galimoms abejonėms (dažniausiai nepagrįstoms) dėl jos sprendimų argumentuoti, o paanalizuoti chorų atlikimo kultūrą, kuri aktuali kolektyvams ir apskritai visuomenei. Kaipgi kitaip formuosis mūsų chorinė savimonė, išprusimas? Analizė ar aptarimas tuo labiau aktualus per konkursą ,,Mes – Lietuvos vaikai“, kadangi renginys turi aiškų ugdomąjį tikslą. Šį kartą aptarimo nebuvo, nes, tiesą sakant, tam nebuvo laiko. Vietoje jo pateiksiu svarbesnes mintis iš mano pokalbio su vertinimo komisijos pirmininku profesoriumi V. Miškiniu.

R. GUDELIS. Man pasirodė, kad daugumos chorų vadovai yra aukštos profesinės kvalifikacijos, išsilavinę, patyrę. Matyt, išaugo jauna, tvirta choro vadovų-muzikos mokytojų karta. Bent prieš keliolika metų tokios nematėme.

V. MIŠKINIS. Iš ko spėjate?

R. G. Chorai parengti tvarkingai, taisyklingai dainuoja, gražiai frazuoja.

V. M. Čia kaip tik ir yra skaudžiausia vieta. Vadovaujantis Gordono teorija galima teigti, kad muzikinę frazę jaučia ne visi muzikai. Muzikos tėkmę natūraliai jaučia tik nedaugelis gamtos apdovanotųjų. Dėl to labai gaila, kad daugelis dirigentų, ypač tų, kurie yra susiję su jaunučių ir jaunių chorais (jų dainos yra labai melodingos, reikalaujančios raiškaus frazavimo), tas melodijas atpyškina kaip solfedžio pratimus. Suprantama, tai priklauso nuo dirigento. Daugelio jų muzikinis skonis nėra gerai išlavėjęs, frazės suvokimas primityvus, dėl to girdime įvairiausius nepateisinamus frazių atlikimo variantus. Hermanas Perelšteinas sakydavo: ,,Muzikanto talentą lemia du veiksniai – garso pradžia ir pabaiga“. Tik keli dirigentai jaučia frazę, rodo ją rankomis ir jų mostams choras jautriai atsako. O ką Jūs manot? Kad su mažiukais dirbant nereikia meniškos frazuotės, nereikia kantilenos? Visko reikia, o mokytojai tai dažnai užmiršta. Visų pirma, ima greitinti tempą ir tuomet pradeda kapoti melodiją.

R. G. ,,Ąžuolėli šimtašaki“ (Vaclovo Augustino muzika) vieni chorai dainavo, sakyčiau, tradiciškai, o kiti greitindami tempą, kirčiuodami ir net pasisiūbuodami – lyg dainuotų estradinę dainą. Visai naujas atlikimo variantas. Gal jis kažkiek ir priimtinas, nes muzikinį tekstą juk galima interpretuoti nevienareikšmiškai. Jeigu jaunimas į dainą įlieja savo energiją, ar tai blogai?

V. M. Ne! Ne! Retas choras, atlikdamas ,,Ąžuolėlį šimtašakį“, pademonstravo kantileną ir grakščias frazių pradžias bei pabaigas. Kai kurie chorai net ,,paėmė“ per greitą tempą. Bet tas frazes reikia išdainuoti, o ne *,,išglisuoti“*. O taip jiems išėjo. Jeigu tempą ,,nuimsi“, atsiras išdainavimas. Be to, čia ne *popsas*! Antai dainos viduryje išauga plati kantileninė melodija; jeigu diriguojant ji suskaldoma, tai dainininkai, paklusdami dirigentui, taip pat ima kapoti. Priešingai, toje dainos vietoje reikia didelio unisoninio garso, gražios kantilenos, o ne kapojimo. ,,Ąžuolėli šimtašaki“ – ne estradinis kūrinys, o viduriukas tarp jos ir pseudomenueto. Jeigu jo tempą pagreitinsime ir sukaposime frazėmis, tai išeis *popsas* – kitas stilistinis žanras.

R. G. Menuetas nėra lietuvių muzikai būdingas žanras. Jeigu į jį orientavosi kompozitorius, tuo labiau kad daina buvo įtraukta į Dainų šventės repertuarą, gal reikėjo prirašyti kokią nors nukreipiančią nuorodą ir suorientuoti chorus? Kaip, tarkime, buvo jo dainoje ,,Tėvyne mano“ – po jos pavadinimo skliaustuose autorius užrašė remarką ,,Pater noster“ ir visiems pasidarė aišku, kad tai ,,Tėve mūsų“ simbolizacija.

V. M. Na gerai! Paprasčiausias dalykas. Paanalizuokime faktūrą. Fortepijonu atliekamos judrios akcentuotos ritminės grupuotės, bet juk choro faktūroje nėra nuorodos *simile* ar *panašiai,* t.y. vadovaukitės akompanimentu. Tai kodėl choras spardo tas natas? Ne! Tiesiog dirigentai ne visai susigaudo toje partitūroje. Kai kurie iš jų mano – jeigu neužrašyta, tai leidžiama. Dėl galimų įvairių prasmių? Kokios čia prasmės, jeigu galūnės kapojamos, užkertamos! Taigi muzika ir tekstas savaime užkoduoja tikrą atlikimo stilistiką. (Deja, negaliu perteikti to, kaip V. Miškinis frazavimą iliustravo balsu – R. G.).

R. G. Klausant į akis krenta skirtinga vokalinė chorų kultūra. Dainuoja žinomas, gausios sudėties choras, skamba gerai, bet po jo pasirodęs ne toks garsus ir mažesnis choras, žiūrėk, dainuoja dar skambesniais balsais! O žodžiai ir balsiai tariami kuo įvairiausiai.

V. M. Dirbant su mažiukais dažnai naudojamasi ,,paukščių“ metodu. Tuomet visi dainininkai įsiklauso į mokytojo balsą ir muzikuoja taip, kaip jis demonstruoja. Šiuo metodu nereikia piktnaudžiauti, nes vaikai motoriškai perima mokytojo balso tembrą, frazės suvokimą ir visą jo dainavimo manierą. Apskritai vokalo situacija gerėja, yra daug chorų, kurie taisyklingai

dainuoja balses, gražiai išryškina teksto semantiką. Kai chorai prasmingai dainuoja tekstą, atsiranda ir graži tartis, gerai suvokiamas tekstas – visa tai pamažu tampa choro savastimi. Didieji vokalo pedagogai patardavo: ,,Dainuok kaip kalbi, kalbėk raiškiai“. Bet, reikia pripažinti, Lietuvoje egzistuoja vokalinio lavinimo problema. Tai – Lietuvos bėda. Daug kolektyvų, kurie visai apleidžia vokalinį dainavimo aspektą. Galima vokalizuoti, bet netaisyklingai. Akivaizdu, kad chorai labai skirtingai taria balses. Šios bėdos yra nuolatinė seminarų tema, deja, padėtis ne ypač gerėja, nes daug kas priklauso nuo pačių chorų vadovų skonio. Pavyzdžiui, labai keista padėtis susiklostė chore ,,Ugnelė“ – vadovė turi gerą skonį, nepaisant to, ji chorą išmokė, galima sakyti, unikalaus vokalo. Šio choro lietuviško raidyno, balsių formavimas yra tiesiog ,,unikalus“, bet man visai nepriimtinas. Bloga chorinio vokalo lavinimo padėtis ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, kurioje vokalo išmanytojai į chorą šnairuoja...

R. G. Gal keletą žodžių apie chorų repertuarą.

V. M. Konkurse girdėtas chorų repertuaras buvo margas – jame gausu įvairių žanrų ir nuotaikų: pagal reglamentą, chorui pasirodyti buvo skirta ne daugiau kaip dešimt minučių, o programoje trys kūriniai – vienas iš jų laisvai pasirinktas, kitas *a cappella* ir kūrinys iš festivalio repertuaro. Tuo reikalavimu programa nebuvo suvaržyta, nes renkantis kūrinį *a cappella* daug erdvės, tai tiesiog priklauso nuo choro pajėgumo bei vadovo skonio. Vieni vadovai kūrinius rinkosi apgalvotai, kiti tiesiog atsitiktinai, o dar kiti – gerai žinodami, kad tai yra choro meninių galimybių parodymas. Vieni vadovai, neprarasdami atsakomybės jausmo, vykusiai parinko išties įdomius kūrinius, gražiai pademonstravo chorų galimybes, kiti sukomplikavo repertuarą ir dėl to ,,sudegė“. Taip atsitiko dviem geriems kolektyvams. Tarp jų buvo ir mišrus, ir merginų choras. Antrasis lyg ir manė sublizgėti, bet, matyt, kitaip įsivaizdavo konkursą, o gal kolektyvas buvo tiesiog pervargęs. O vertinimo komisijoje irgi žmonės, dirbantys su kolektyvais ir gerai suprantantys, *kas yra kokybė ir kas yra nekokybė*.

R. G. Vis dėlto ar negalima ir į nelabai pavykusį sudėtingo kūrinio atlikimą žiūrėti atlaidžiau, nes juk nežinomas sudėtingas kūrinys gali būti naudingas pažintiniu ugdomuoju aspektu?

V. M. Matote, viskas vėlgi susiveda į kolektyvo vadovo skonį. Kai vadovas, norėdamas pasirodyti esąs efektingas muzikas, išsirenka per ,,sunkius“ kūrinius, nukenčia choro pasirodymas ir kūrinio meninis turinys atlikimo kultūros požiūriu.

R. G. Klausant susidarė įspūdis, kad kai kurie vadovai patys savo chorui aranžavo dainas, t. y. pritaikė kitai choro sudėčiai?

V. M. Gal tai buvo asmeninių kūrybos ambicijų tenkinimas ar kas kita, bet tokių atvejų pasitaikė; šį klausimą mes diskutavome ir su vertinimo komisijos nariais. Neįvardysiu tokiu principu repertuarą susidariusio kolektyvo, bet manau, kad tai yra pavojingas reiškinys. Pavyzdžiui, vadovas mišraus choro dainą imasi aranžuoti lygių balsų chorui. Ypač pavojinga aranžuoti gyvo ir populiaraus autoriaus dainą. Apie tai net nenoriu

Vilniaus chorinio dainavimo mokyklos ,,Liepaitės“ merginų choras (vad. Jolita Vaitkevičienė).

Geriausio choro vardą iškovojusio Vilniaus chorinio dainavimo mokyklos „Liepaitės“ merginų choro vadovę Jolitą Vaitkevičienę sveikina vertinimo komisijos pirmininkas prof. Vytautas Miškinis.
Algirdo Šumskio nuotraukos

šnekėti. Įsivaizduokime, kompozitorius kūrinio faktūrą komponuoja turėdamas prieš akis konkretų chorą – lygių balsų, mišrų bei tų chorų balsavados ypatybes. Dėl to aranžuotojui, tą kūrinį taikančiam kito tipo chorui, dažnai visą faktūrą tenka kelti oktava aukštyn ar žemyn, bet paliekant tą pačią melodiją ir harmoniją. Tai labai sudėtingas uždavinys, o jei kūrinys yra su pritarimu – net labai komplikuotas. Tarkime, polifonijoje akompanimentas neretai dubliuoja chorinę liniją. Kaip visa tai suderinti „keliant“ ar „leidžiant“ per oktavą? Savaip pavojinga aranžuoti ir *a cappella* kūrinius. O kur dar griežti autorinių teisių reikalavimai? Pasitaiko ir pavykusių atvejų. Antai žinomas chorvedys Petras Puošiūnas man parodė Have Busto kūrinio „Ave Maria“ mišraus choro aranžuotę vyrų chorui. Nors aranžuotė man pasirodė gana pasisekusi, aš jam pasakiau: „Petrai, Busto yra gyvas, susisiek su juo ir nusiųsk jam savo aranžuotę“. Taip jis ir padarė – nusiuntė, laiku gavo H. Busto leidimą ir dar pasveikinimą. Kūrėjų autorystė juridiškai saugoma Berno ir Romos konvencijų, o senaties terminas bet kokiam kūriniui galioja ir po autoriaus mirties; kartais autorystės teisės perduodamos konkrečiam leidėjui ar leidyklai, kuri tą kūrinį publikavo.

R. G. Ar buvo kitokių nepasisekimų?

V. M. Buvo chorų vadovų, kurie scenoje pernelyg jaudinosi, atrodė tarsi suparalyžiuoti. Nuo to nukentėjo jų kolektyvų pasirodymai. Tai vėlgi opus dalykas, nes silpnesni chorai retai koncertuoja, dar rečiau jie patenka į geresnes scenas ir todėl vadovai tiesiog neturi galimybių išsiugdyti sceninę patirtį, įveikti scenos baimę. Tai būtina aptarinėti chorvedžių rengimo įstaigose.

Kalbant su prof. V. Miškiniu pasirodė, kad dar labai daug aktualių chorinio meno problemų, kurios kažkodėl nepatenka į spaudos dėmesio lauką ir specialistams bei chorais besidominčiai visuomenės daliai lieka nežinomos ir nediskutuojamos. Šis improvizuotas pokalbis, žinia, nepretenduoja į išsamų konkurso aptarimą, tačiau ir iš jo ryškėja vertinimo komisijos nuostata – kelti chorams rimtus meniškumo reikalavimus ir daryti įtaką jų atlikimo kultūros augimui.

Festivalis

Dalyvių kiekiu šis festivalis beveik prilygsta Moksleivių dainų šventei, bet dėl nustatyto profilio taip nesivadina. Į festivalį kviečiami *visi* šalies vaikų ir jaunimo chorai – tai skiriamasis „Mes – Lietuvos vaikai“ bruožas ir privalumas. Kas iš to? Ogi jis atspindi *ne rinktinių, pačių geriausių,* o visų Lietuvos vaikų ir jaunimo chorų *realią, o ne reprezentacinę* dainavimo kultūrą.

Vieni chorai į festivalį atvyko iš vakaro, kiti tiesiai į repeticiją. Parepetuoti laiko buvo nedaug; repeticija prasidėjo tiksliai, kaip numatyta, – 10 val., o jau 14 val. chorai mieste turėjo rikiuotis į eiseną. Repeticija vyko darbingai, stebint iš šono, – pagirtinai sklandžiai. Kadangi didesnių nesklandumų nebuvo, dauguma dainų buvo perdainuotos tik po kartą, pasitenkinta tuo, ko tokiomis sąlygomis įmanoma pasiekti. Chorai jubiliejaus proga pasveikino kompozitorę Bangą Balakauskienę, sugiedodami „Ilgiausių metų“. Nerimą kėlė tik įgarsinimas: jis stelbė chorą, murzino vokalinį garsą.

Šventė vyko pagal nusistovėjusią Dainų švenčių tradiciją: įnešama festivalio vėliava, uždegamas aukuras, sakomos sveikinamosios kalbos, prasideda meninė programa. Chorų dainos, liaudies instrumentų orkestro muzika, šokiai buvo išdėstyti sklandžiai, stengiantis įvairinti žanro ir nuotaikų atspalvius. Tarp pasirodymų buvo skaitomos Vydūno, Maironio, Justino Marcinkevičiaus ir kitų poetų eilės, estrados aikštėje viena kitą keitė įvairios alegorinės figūros-lėlės. Nepaisant to, kad festivalis nežadėjo demonstruoti aukštą meno kolektyvų atlikimo kultūrą (iš tikrųjų jos ir neparodė), nuotaiką kėlė jaunatviškas dainininkų ir dirigentų entuziazmas.

Estradoje tylant paskutiniams muzikos garsams iškilaus choreografijos veterano, profesoriaus Juozo Gudavičiaus paprašiau pasakyti kelis žodžius (prof. J. Gudavičiaus netekome 2008 m. rugpjūčio 1 d. – red.). Profesorius taikliai apibūdino ir įvertino šventę, prie to ne ką ir pridėsi: ,,Gaila, kad tie, kurie galbūt skaitys mano mintis, nemato džiugesio ir laimingų dainuojančių vaikų. Mes sėdime tarp žiūrovų, taip pat džiaugiamės ir tiesiog nesinori iš čia, kur tiek daug džiaugsmo, muzikos, laimės, išeiti! Manau, kad šventės dramaturgija buvo aiški – organizuota, veikli ir dinamiška. Daug kūrinių ir labai stiprus, labai dinamiškas finalas. Esu choreografas ir kitaip negu muzikai žiūriu į šventę. Vis dėlto manau, kad svarbu ne tik gerai parinktas repertuaras – būtina, kad dainininkų nuotaika būtų ypatingai raiški, pakili. Ir išties, nesijautė jokio nuovargio, išsiblaškymo. Viskas buvo pajungta dainai, menui, ir tai mane labai džiugino. Tarp dainų ir šokių buvo įvestos lėlės. Jos pagyvino dainas ir vertė žiūrovus šypsotis. Tai reiškia, kad tos lėlės pageidautinos ir ateityje. Jų galėtų būti ir daugiau, galima jomis komponuoti kai kuriuos piešinėlius. Šokiai šioje šventėje buvo pagalbinis veiksnys – negausūs šokėjų kolektyvai pašoko tik kelis kartus. Jų pasirodymas šventei nei padėjo, nei kuo nors, žanriškai ar nuotaikomis, išplėtė. Be to, ir aikštė buvo nedėkinga šokiams – maža, šokėjų kolektyvai išsidėstė netolygiai. Šokiams reikėtų skirti daugiau laiko ir erdvės. Žinoma, šokėjams reikia ir gero repertuaro. Nuo 1950 m. man teko dalyvauti visose Lietuvos Dainų šventėse, prisidėti prie Šokių dienos rengimo, taigi teko matyti visko. Galiu pasakyti, kad ne visos šventės, kurias mačiau, buvo tokio lygio kaip ši. Buvo ir silpnesnių švenčių, gal nepasisekusių dėl lietaus ar dar ko nors. Festivalio-konkurso metu oras buvo puikus ir niekas šventei netrukdė – nei lietus, nei vėjas, nei dar kas nors. Manau, kad ši šventė yra pavykusi, duok, Dieve, kad ir toliau taip gerai viskas eitų".

Geri žodžiai! Juk džiaugsmas – aukščiausia žmogiškosios būties išraiška, o didžioji šventės paskirtis – optimizuoti visuomeninę būtį. (Neretai mes, muzikai, rašydami ir kalbėdami apie Dainų šventes, to žodžio vengiame baimindamiesi, kad jis bus suprastas kaip pramogos sinonimas ar tiesiog kaip pramoginis hedonizmas. Ar reikia priminti, kad 2007 m. Dainų dienoje kelios jaunimo dainos, suaktyvinusios publiką ir sukėlusios euforiją, be jokių išlygų buvo apšauktos *popsu*, kuris neva pakenkė šventės finalui, padarė gėdą elitiniam jungtiniam chorui etc.).

Apie naujas dainas

Apskritai šventės programa buvo gerai sukomponuota, o dėl kai kurių dainų, tarkime, Gintauto Tautkaus ,,Tėvyne dainų ir artojų", Gyčio Paškevičiaus ,,Mano kraštas", žinia, gali būti įvairių nuomonių. Galima pritarti nuomonei, jog vaikų-jaunimo šventei jos tiko, bet jose galima įžiūrėti ir originalumo stoką, o melodijos galėjo pasirodyti tiesiog buitiškos.

Pakomentuoti repertuarą paprašiau tų, kurie jį rengė. Klaipėdos Vydūno vidurinės mokyklos jaunučių choro vadovė doc. dr. Rūta Girdzijauskienė: ,,Neabejotinai vienas iš svarbiausių Dainų švenčių sudedamųjų sėkmės komponentų – tinkamas repertuaras. Pasirengimas Dainų šventei trunka ne vieną mėnesį. Būtent *repertuaro dėka šventės laukimas įgauna vienokią ar kitokią nuotaiką. Labai svarbu, kad, pačių choristų žodžiais tariant, būtų dainų, kurias dainuojant smagu laukti šventės.* 2008 m. ,,Mes – Lietuvos vaikai" repertuaras didesnių atradimų gal ir nepateikė, tačiau visų amžiaus tarpsnių ir kategorijų chorų buvo noriai dainuojamas. Kontrastingos ir charakteringos buvo jaunučių, įvairiapusės ir įdomios jaunių, skambios mišrių chorų dainos. Pagirtinas ir jau Dainų švenčių klasika tapusio repertuaro įtraukimas. Netrūko ir šiuolaikiškų kūrinių, praturtintų sodria harmonija, sudėtingesniais ritmais ar neįprasta chorine faktūra. Teko girdėti, kad vieni kolektyvai mėgstamiausia daina pripažino Vytauto Miškinio ir Aldonos Puišytės ,,Gražiausią sodą", kiti pirmenybę teikė Danguolės Beinarytės ,,Saulės spindulėliui". Kaip visada, noriai atliekamos Leonido Abariaus, Bangos Balakauskienės dainos. Todėl galima tik pasidžiaugti puikiai parinkta šventine programa".

Iš naujų dainų, be jokių abejonių, išsiskyrė ekspresyvi Bangos Balakauskienės ,,Čiūta čiūtoji" merginų ir jaunių chorui su pritarimu (pavadinkime jį sudžiazintu). Be to, mišrus jungtinis choras, diriguojant Z. Kariniauskienei, dar nuotaikingai atliko šios kompozitorės ,,Dainų pynę". ,,Čiūta čiūtoji" gerąja prasme priminė ,,sudžiazintas" liaudies dainas iš 2007 m. Dainų dienos (atmename, ,,sudžiazinta" buvo visa antroji šventės dalis ,,Liaudies dainos"). Antroji daina ,,Dainų pynė" – kelių paplitusių liaudies dainų popuri su orkestro įžanga prieš kiekvieną iš jų.

,,Čiūta čiūtoji" kursto mintį, kad šis chorų repertuare dar ganėtinai naujas stilistinis reiškinys – liaudies melodijų jungimas su motorinio tipo akompanimentu – ateityje dar sparčiau plis. Gaila, tačiau 2007 m. Dainų dienoje panašaus stiliaus (taip pat ir kelios smagios jaunimo) dainos liko rimčiau kritikų neaptartos, jos buvo įvertintos be gilesnių muzikologinių įžvalgų – recenzentai mestelėjo keletą rūgojančių frazių, tiksliau, pademonstravo individualų skonį ir tuo viskas baigėsi. Tačiau neapeisi, nenutylėsi – liaudies dainos, sujungtos su džiazu, orkestru, kaip ir estradinio pobūdžio dainos chorų repertuare, jau įgavo pašiepiantį *popso* pavadinimą. Bet juk tai Dainų dienos novacija, ryškėjanti žanrinė chorinės muzikos atsinaujinimo kryptis! Atsinaujinimas nevienareikšmis – iki betikslio triukšmingumo, bet vis dėlto tai atsinaujinimas. Tai

nėra joks naujas ar išskirtinis reiškinys; Europos (tuo labiau pasaulio) chorinės muzikos plotuose tokių dalykų – kiek tik nori. Proveržis tik mūsų Dainų dienoje! Kita vertus, jeigu Dainų dieną traktuosime kaip tautos chorinio tonuso atspindį, veidrodį, mediumą, tai šių novacijų neigimas reikš mąstymo stagnaciją, nostalgišką pagyvenusiųjų kartos dairymąsi į vakarykštę dieną.

Argumentuosiu pasakytą mintį. Iš tikrųjų tos nostalgijos nereikia laikyti kokios nors antikultūros ženklu. Tiesiog įpratome prie širdžiai malonios jungtinio choro dainavimo *cantilena-cantabile* manieros, žavimės iš estrados į plačią akustinę erdvę sklindančių garsų bangomis, mėgaujamės prisiminimais, nukeliančiais mus į romantiškus liaudiško dainavimo vakarus pamiškėse, paežerėse. Vis dėlto ir mūsų folklore, be *cantilena-cantabile* tradicijos, skambėdavo ir iki šiol skamba gausybė gyvų, aktyvaus ritmo dainų. Tačiau nuo pat pirmosios Dainų šventės iš jų repertuaro matyti, kad labiausiai išreikšta, išdainuota yra būtent mūsų *cantilena-cantabile* dainavimo tradicija, o ritminis liaudies ir choro dainų pradas (didele dalimi dėl jungtinio choro nepaslankumo ir akustinių lauko estradų sąlygų) mažai naudojamas.Vadinasi, sudžiazintos dainos gali būti traktuojamos kaip dėsninga bendresnė ritmo proveržio tendencija. Negalima nusigręžti ir nuo ritualinio šventės tonuso, kuris sulig kiekviena diena keičiasi, juolab kad ir publika (tuo labiau jaunoji karta) turi savo aspiracijų. Kokiai dainininkų daliai naujosios dainos patinka, kokiai ne, galėtų atsakyti tik rimtesni tyrimai, tačiau matant ir girdint, kaip nuotaikingai ir sinchroniškai Klaipėdoje skambėjo „Čiūta čiūtoji“ ar 2007 m. Dainų šventėje dainuoti „Krantas“ ir „Pasveikinkime vieni kitus“, į naują stilistinį reiškinį derėtų žiūrėti jei ne palankiau, tai bent atsargiau.

Kadangi K. Barisas 2007 m. Dainų dienoje dirigavo Mariaus Mikutavičiaus „Pasveikinkime vieni kitus“, manau, visiems bus įdomi jo, dirigento, nuomonė. K. Barisas: „Kai tokia muzika skamba Dainų šventėje, ji įgauna visuomenišką įteisinimą. Aš nesu prieš ją, bet kai jos yra perdaug, tai neskanu. Perdaug jos buvo praeitoje Dainų šventėje, o „Mes – Lietuvos vaikai“ – ne. Patiko B. Balakauskienės „Čiūta čiūtoji“; ritmu ji papuošė šventę. Pateisinu ją ta prasme, kad pamatėme, jog liaudies dainą galima įdomiai pateikti, ypač dainavimą jungiant su instrumentais. Tuomet daina skamba naujoviškai, šiuolaikiškai. Tai XXI a. tendencija. Manau, kad praeitoje šventėje tokios dainos buvo Algirdo Kaušpėdo „Krantas“ ir M. Mikutavičiaus „Pasveikinkit vieni kitus“, jos šventei buvo tiesiog būtinos. Beje, man labai patiko, kai festivalio dalyvių eisenoje Klaipėdoje tą M. Mikutavičiaus dainą net trys chorai dainavo susišaukdami jos žodžiais. Vieni klausia: „Kaip gyveni?!“, kiti atsako – „Gerai!“... Specialiai atsilikau paklausyti. Pagal prieinamumą, chorams tos dainos ritmo, tonacijų požiūriu yra nelengvos. Ne paslaptis, kad ritmo impulsus dargi ne kiekvienas dirigentas geba chorui parodyti. 2007 m. šventėje chorai tas dainas įveikė, taigi, manau, tokių dainų reikia tam, kad jos uždegtų pačius dainininkus ir publiką.“

Šis ekskursas į praeitą Dainų dieną ir jos dainų lyginimas su festivalio „Mes – Lietuvos vaikai“ repertuaru aktualus, nes juk 2009 m. Dainų dienoje jaunimas dainuos daug tų pačių dainų.

2004 m. antrojo festivalio „Mes – Lietuvos vaikai“ meno vadovė buvo E. Balsio meno mokyklos merginų choro vadovė doc. Zita Kariniauskienė. Jos nuomonė apie praėjusį renginį taip pat įdomi: „Labai džiaugiuosi, kad gamta šventei leido būti tokia jaukia, ir malonia. Repertuaro grupė labai vykusiai parinko dainas, dėl to jis buvo ir įvairus ir, kas svarbiausia, priimtinas dainininkams. Gerai parengta buvo ir šventės programa – nuosekli muzikos tėkmė, logiška numerių kaita, išvengta nereikalingų detalių. Pasiteisino naujovė – lėlės. Šį kartą geresnė buvo ir tvarka. Jaunimas nešvilpė, netriukšmavo. Už tai galime padėkoti šventės meno vadovui ir direktoriui A. Šumskiui, kuris repeticijos pradžioje gana įtaigiai kreipėsi į jaunimą su prašymu laikytis tvarkos, ir jaunimas jo paklausė. Repeticiją ir šventę puikiai vedė režisierius Sigutis Jačėnas. Po šios šventės mano choro dainininkių tėvai su manim kalbėjosi apie šventę ir sakėsi esą ja labai patenkinti. Patiko diriguoti B. Balakauskienės „Dainų pynę“. Tai iš keleto dainų sudėtas popuri, jaučiau, jis patiko ir man, ir dainininkams. Tokiomis dainomis jaunimą priartiname prie liaudies dainos. Nuoširdžiai akompanuodamas talkino VšĮ „Bugsdom“ bigbendas. Kitose šventėse akompanavę arogantiški profesionalų orkestrai rodydavo nedėmesingumą, būdavo net pašaipūs, o su „Bugsdom“ bendrauti buvo tiesiog malonu. Ačiū šventės meno vadovui ir direktoriui A. Šumskiui ir miesto merui Rimantui Taraškevičiui, kad ši šventė įvyko.“

Per internetą ir mobiliuosius telefonus vis intensyviau plinta naujoviška grįžtamoji informacija iš šventės dalyvių ir publikos. Antai po 2007 m. Dainų šventės internete pasirodė jeigu ne lavina, tai bent ganėtinai daug taiklių pastebėjimų, pastabų, įdomių įžvalgų ir linkėjimų, tiesa, kai kada grubia kalba. Po „Mes – Lietuvos vaikai“ tokie atsiliepimai daugiausia pasiekdavo rengėjų telefonus. Tai vėlgi svarbi naujovė – modernūs komunikavimo būdai ne tik praplečia grįžtamosios informacijos lauką, bet ir aktyvina verbalų bei virtualų šventės dalyvių ir žiūrovų bendravimą.

Šventės baigiasi. Būsimųjų švenčių rengėjams – stovintiems ant dirigento pakylos, kitiems autoritetams ir nematomiems dainos darbininkams – belieka palinkėti sėkmės!

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Third Festival-Competition *We are the Children of Lithuania* in Klaipėda

Regimantas GUDELIS

Regimantas Gudelis reviews the third Festival-Competition of Lithuanian children and youth choirs *We are the Children of Lithuania.* Last Summer's (14–15 June 2008) festival in Klaipėda saw thousands of participants from all over Lithuania. The festival is becoming an important element in perpetuating the Song and Dance Celebration tradition and an effective means to motivate Lithuanian children and youth choirs.

Užsnigtos Masčio bangelės

Ketvirtieji „Aukso vainikai“ Telšiuose

Juozas ŠORYS

2009 m. sausio 6 d., per Tris karalius, Telšiuose, Žemaičių muziejuje „Alka“, buvo surengta jau ketvirtoji respublikinė konkursinė liaudies meno paroda (išleistas ir puikios poligrafinės kokybės katalogas). Jos rengėjas – Lietuvos liaudies kultūros centras, partneriai – Telšių rajono savivaldybė, Telšių rajono savivaldybės Kultūros skyrius, Lietuvos tautodailininkų sąjungos Telšių skyrius, Žemaičių muziejus „Alka“. Geriausieji šalies liaudies dailininkai, laimėję apskričių atrankos konkursus (2008 m. normalūs zoniniai turai pagaliau įvyko visose dešimtyje apskričių), antrą kartą dėl „Aukso vainikų“ varžėsi suskirstyti į tris meninės raiškos kategorijas – vaizduojamosios ir taikomosios dailės bei kryždirbystės (2005 ir 2006 metų konkursinėse parodose buvo pristatyti tik vaizduojamosios ir taikomosios dailės darbai). Priminsime, kad vaizduojamosios dailės srityje „Aukso vainiko“ laureatais yra tapę: 2005 m. – Rimantas Zinkevičius (medžio skulptūra, Ukmergės r.), 2006 m. – Kazimieras Striaupa (medžio skulptūra, Dovainių k., Plungės r.), 2007 m. – Odeta Tumėnaitė-Bražėnienė (grafika – lino raižiniai, Utena). Taikomosios dailės srities „Aukso vainiko“ laimėtojais yra tapę: 2005 m. – Antanina Didžgalvienė (audimas – rinktinės ir kaišytinės juostos, Kaunas), 2006 m. – Valė Babinskienė (audimas – kaišytinės prijuostės, Marijampolė), 2007 m. – Vytautas Valiušis (puodų keramika, Leliūnai, Utenos r.). 2007 m. pirmasis kryždirbystės „Aukso vainiko“ laureatas – Antanas Vaškys (kryžiai, Plokščių k., Plungės r.).

Prestižinės parodos dalyvių pasveikinti iš Vilniaus, tiesa, be aukso, miros ir smilkalų, bet su žėrinčių žodžių kaskadomis lūpose atkako ir neeiliniai svečiai. Tai vieni iš provincijoje matomiausių, arčiausiai prie regioninių kultūros institucijų darbininkų esantys Lietuvos kultūros „valdimierai“ – tarkim, improvizuoti „trys karaliai“, tiksliau, iš Lietuvos (šiuo atveju atstojančios ir biblinį, ir šiandieninį pasaulį) rytų į vakarų Žemaitijos miestą su lentele „Telšee“ „greituoju būdu“ atbraukęs simbolinis trejetas: „karalius“ ir dvi „karalienės“. Šiemet po nelabai funkcionalaus ir menkai pasiteisinusio praeitų metų Trijų karalių įvaizdžio „apžaidimo“ per „Aukso vainikus“ Zyplių dvare (Šakių r.) telšiškiai (scenarijaus autorė – Sigita Dacienė) istorijos paribiuose nugvelbtus biblinius personažus apgerbė trijų muškietininkų ir trijų jauniklių freilinų drabužiais, o korektiškomis „mielųjų vadovėlių“ eilutėmis prieš jų veidus sušvytravo Kultūros ministerijios Regionų skyriaus vedėja Irena Seliukaitė, Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius Saulius Liausa, jo pavaduotoja Vida Šatkauskienė. Be kita ko, iš jų kalbų išryškėjo pagrindiniai 2009 m. kultūros renginių akcentai, o tai, be abejo, Lietuvos vardo paminėjimo Kvedlinburgo vienuolyno metraštyje (analuose) tūkstantmečiui paminėti skirta respublikinė Dainų šventė, kurios programoje bus daugiau nei penkiolika įvairaus pobūdžio ir žanrų renginių, tarp jų ir – neeilinio užmojo bei masto respublikinė liaudies meno paroda. Jos organizacinio komiteto pirmininkė I. Seliukaitė kiek praskleidė liaudies meno srities puoselėtojams aktualių būsimų akcijų šydą: „Kuriantys žmonės – šalies tautodailininkai – Lietuvos vardo tūkstantmečio renginiuose irgi turės progą eilinį kartą parodyti, ką sugeba, kokią vietą šalies kultūroje jie užima. Be šiemetinių „Aukso vainikų“ Telšiuose, tarp gražiausių Dainų šventės, kuri, mano manymu, taip pat turėtų būti įsimintiniausia ir nuostabiausia tūkstantmečio minėjimo gėlė, bus ir respublikinė liaudies meno paroda Arsenale (Taikomosios dailės muziejuje) Vilniuje. Šiemet ji bus neeilinė – jei palankiai susiklostys aplinkybės, turėsime

2006 m. „Aukso vainiko“ laureatas Kazimieras Striaupa sveikina geriausią 2008 m. kryždirbį Adolfą Teresių.

iki šiol nematytą ir negirdėtą parodą. Išties tai turėtų būti net trys parodos vienu metu. Pirmąkart Lietuvoje visa apimtimi, istorine raida ir menine jėga turėtų išsiskleisti daugialypė liaudies meno panorama – istorija ir šių dienų meistrystės bei kone profesionalaus menininkų lygio padėtis. Lietuvos nacionalinis muziejus iš Sankt Peterburgo saugyklų ketina atsivežti carų valdžios sugrobtus ir vėlesniais laikais ten nukeliavusius bei dabar ten trūnančius mūsų etninės kultūros lobyno dalykus. Tuo pat metu, liepos pradžioje, Valstybės dienos minėjimo laikotarpiu, Taikomosios dailės muziejuje Lietuvos dailės muziejus iš savo saugyklų žada iškelti aukso fondą – tai, ką per ankstesnius eksponatų rinkimo šimtmečius muziejininkai sukaupė, ką įstabiausio savo talentu Lietuvos liaudies menininkai sugebėjo sukurti (žinoma, nekalbant apie tas liaudies meno vertybes, kurios yra sukauptos tiek Lietuvos nacionaliname muziejuje, tiek ir kituose įvairaus rango regioniniuose šalies muziejuose). Dabartinį meninį lygį ryškiausiai atskleis pagal zonines atrankas suformuota jubiliejinė respublikinė liaudies meno paroda. Joje, be abejo, išvysime ir „Aukso vainikų“ laureatų, ir tų, kurie prie jo lauro lapelių dar tebeartėja, kūrybą – ką išties išvysime parodoje, nuspręs Lietuvos liaudies kultūros centro specialisčių sudaryta ekspertų komisija. Žodžiu, vidurvasary mūsų laukia įspūdingos parodos“.

Lietuvos liaudies kultūros centro Tautodailės poskyrio specialisčių pastangomis suburtos vertinimo komisijos (pirmininkė – hab. dr. doc. Rūta Janonienė, narės – dr. Liepa Griciūtė-Šverebienė, Regimanta Stankevičienė, dr. Alė Počiulpaitė, Teresė Jurkuvienė, Laisvė Ašmonaitienė) sprendimu, šiemetinės respublikinės liaudies meno parodos vaizduojamosios dailės srities trečiosios vietos laimėtoju pripažintas alytiškis medžio drožėjas Saulius Lampickas, antrosios vietos – medžio drožėjas Pranas Dužinskas iš Tryškių miestelio (Telšių r.), o „Aukso vainiku“ apdovanota grafikė kaunietė Ona Pusvaškytė.

Taikomosios dailės srities trečiosios vietos laimėtoja pripažinta audėja vilkaviškietė Marija Danilaitienė, antrosios vietos – skrynių ir kuparų meistras, meninės baldininkystės specialistas vilnietis Algirdas Verseckas, o „Aukso vainiku“ apdovanota audėja zarasiškė Adelė Tumėnienė.

Kryždirbystės srities konkurso trečioji vieta pripažinta kryžių meistrui uteniškiui Pranui Kaziūnui, antroji vieta – kryždirbiui iš Ukmergės r. Rimantui Zinkevičiui, o 2008 m. „Aukso vainikas“ ant galvos buvo uždėtas medžio skulptoriui ir kryžių meistrui garliaviškiui Adolfui Teresiui.

Taip pat kaip pripažinimo ženklas penkiems liaudies menininkams buvo įteikti Lietuvos liaudies kultūros centro diplomai: kaukių meistrui radviliškiečiui Eugenijui Arbušauskui, margučių margintojai iš Balčių kaimo (Šilutės r.) Angelei Rauktienei, audėjai, gyvenančiai Niūronių kaime (Anykščių r.), Daliai Bernotaitei, vestuvinių sodų narstytojai iš šiaudelių lazdijietei Saulei Lazarevičienei, medžio skulptoriui iš Kazlų Rūdos Algimantui Skinkiui.

Be to, telšiečių valstybinės kultūrinės ir visuomeninės organizacijos vardines dovanas (daugiausia neseniai išleistą liaudies meno albumą pagal Žemaičių muziejaus „Alka“ sukauptą medžiagą „Tradicinė žemaičių skulptūra“) paskyrė: Žemaičių kultūros draugijos Telšių skyrius (pirmininkas Andrius Dacys) – kaukių meistrui Eugenijui Arbušauskui, Žemaičių muziejus „Alka“ (direktorius Stanislovas Kasparavičius) – tapytojai vilnietei Stanislavai Žebraitienei, Telšių rajono savivaldybė (administracijos direktorius Kęstutis Trečiokas) – tapytojai kupiškėnei Renei Sriubiškienei, o Telšių kultūros centras (direktorė Birutė Juozapavičienė) – audėjai iš Stirbiškės kaimo (Šilalės r.) Petronėlei Irenai Viknienei.

Štai kaip vertinimo komisijos pirmininkė Rūta Janonienė žiūrovų sausakimšai salei pristatydama priimtus verdiktus motyvavo jų pagrįstumą: „Liaudies meną daugelis pažįstame nuo vaikystės, bet dar, ko gero, nesame jo brangumo iki galo perpratę. Panašiai pasijutau ir šiandieninėje parodoje, kuri žanriniu požiūriu yra gana įvairi. Tai ir džiugina, nes įvaldomos ir visuomenei pristatomos skirtingos liaudies meno šakos – ir vaizduojamoji, ir taikomoji dailės sritys, ir kryždirbystė (kaip atskira tautodailės sritis). Ekspozicijoje matėme ir trapių dalykėlių (iš šiaudų sudurstytų sodų, margučių), ir monumentalių darbų – kryžių, kurių net nebuvo įmanoma muziejuje eksponuoti, teko juos pristatyti nuotraukomis. Matyti, koks platus ir įvairiažanris yra liaudies meno pasaulis. Kita vertus, mums, vertinimo komisijos nariams, buvo gana sunku apsispręsti, ką iškelti į patį aukščiausią liaudies meno rangą, nes reikėjo vertinti skirtingos meninės prigimties ir raiškos darbus, ne visada lengvai palyginamus (tarkim, kokie kriterijai taikytini vertinant pagal visai kitokias technologijas ir iš kitokių medžiagų padarytus taikomosios dailės dirbinius – skrynias, audinius, margučius, sodus). Jie dažnai būna visai skirtingo užmojo ir pobūdžio.

Vis dėlto savo esme lietuvių liaudies menas yra tradicinis. Tradicija jame – vienas iš pagrindinių elementų, taigi ir vertinant darbus – vienas iš pagrindinių kriterijų. Ištikimybė tradicijai, jos laikymasis ir kartu – kūrybingas jos interpretavimas. Tradicija ir šiuolaikiškumas dera tada, kai nugali tradicijos nelaužantis, nežalojantis, bet kūrybiškai ją tęsiantis, plėtojantis požiūris. Mes, vertinimo komisijos nariai, irgi laikėmės panašių nuostatų, nors, kita vertus, galimų kriterijų puokštė yra kur kas didesnė, net nebūtų įmanoma iškart jos čia ir dabar pristatyti. Paminėsiu tik svarbiausius „stulpus“ – meniškumas, techninio atlikimo meistriškumas, kokybiškumas, taip pat emocinis nuoširdumas, meno kūrinio įtaiga.

Sėdėdama gražioje muziejaus salėje, galvojau ir apie senąją mūsų dailę (kurios gal didesnė nei liaudies meno specialistė esu) ir galiu konstatuoti, kad liaudies menas visais laikais buvo labai arti profesionaliosios dailės. Simboliška, kad baigiamasis „Aukso vainiko“ renginys vyksta Žemaičių muziejaus „Alka“ salėje tarp garsiausių XVII, XVIII ir XIX amžių profesionaliosios dailės eksponatų ir Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslo „Agripina neša savo vyro palaikus“ fone. Puiku ir tai, kad

mergaitės, laikančios rankose trapius „Aukso vainikus“, apsirengė taip, kaip dėvėjo, deja, jau istoriškai praūžusios aukštosios dvarų kultūros paveldėtojos. Man tai pasirodė įsimintinas ir gražus „Aukso vainikų“ įteikimo renginio akcentas. Šią dieną aukštasis, profesionalusis menas lenkiasi liaudies menui, jo gyvybingai tradicijai, einančiai iš tautos gelmių, kuri atspindima ir žiūrovams pateikiamoje parodoje. Išties norėjosi apdovanoti kuo daugiau liaudies menininkų, perėjusių aukštus rajoninių ir apskričių atrankų barjerus, bet mūsų galimybės buvo apribotos.“

Vėliau, paragavę žemaitiškojo kulinarinio paveldo „patiekmių“ (bulvių su „nulaba“ – t.y. su nenuskusta odele (nuoluoba arba „marškinėliais“), sriubalynės, išvirtos iš gal norvegiškų, o ne iš „tradicinių“ telšiškių žydų krautuvininkų žmonų „rasalu“ pagardintų silkių galvų ir kūnelių, suplūktų kastinio gumuliukų, kanapių sėmenų, tikros, t.y. nekrautuvinės, duonos, „kartiuotų“ lašinukų ir šoninės mėsytės beigi galų gale „konceptualiai“ iš ropinukės „paprabavoję“ samanės), su vertinimo komisijos pirmininke Rūta JANONIENE nuodugniau, t.y. „truopniau“, anot žemaitiško liežuvio įvaldytojų, pasikalbėjome.

Norėčiau išgirsti Jūsų, šiemetinės „Aukso vainikų“ vertinimo komisijos pirmininkės, pastebėjimų ir pamąstymų, kuo patraukė ir kuo galbūt nuvylė po apskričių atrankų suformuota liaudies meno ekspozicija Telšiuose? Kokie išryškėjo šios parodos (galbūt ir visos liaudies dailės situacijos?) teigiami ir neigiami aspektai, slinktys, tendencijos?

Renginys iš esmės yra gražus. Esu įsitikinusi, kad tiek liaudies, tiek profesionaliems menininkams tokių susitikimų ir vertinimų reikia, juolab kad profesionalai, kiek žinau, ko nors panašaus ir neturi, išskyrus, žinoma, nacionalines kultūros ir meno premijas. Tad liaudies meistrai, tiksliau, institucijos, kurios jų veiklą ir kūrybą stebi ir globoja, yra savaip aplenkę „profus“. „Aukso vainikų“ teikimo šventė, geriausių liaudies dailininkų vainikavimas tampa tradicija, nes šiemet tai vyko jau ketvirtą kartą. Iš tikrųjų tai labai prasmingas sumanymas, nes skatina neapsnūsti kūrėjus, taip pat kuria palankią viešąją nuomonę, padeda atkreipti valdžios, kultūros ir visuomeninių organizacijų dėmesį. O ugdyti suvokimą, kad tai, ką daro liaudies dailininkai, yra svarbu, vertinga ir visais įmanomais būdais palaikytina, būtina.

Šiemetinis renginys man kaip menotyrininkei – antrasis. Teko būti vertinimo komisijoje per pirmąjį „Aukso vainikų“ renginį Vilniuje, Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje. Krenta į akis tai, kad šiemet buvo atlikta daug tikslingesnė atranka, atsitiktinių kūrinių į baigiamąją parodą beveik nebepateko.

Vertinimo komisijos „frakcija“ (iš dešinės – pirmininkė Rūta Janonienė, narės – Laisvė Ašmonaitienė, Teresė Jurkuvienė) apimta saikingai prieštaringų nuotaikų.

Trys „Aukso vainikai“ liaunose „dvariškių“ rankose.

Prieš ketverius metus pateiktų vertinti darbų atranka galėjo būti griežtesnė, ekspozicija tada nebuvo iki galo išgryninta, bet juk tai buvo pirmasis renginio blynas. Kita vertus, anos parodos privalumas buvo tai, kad plačiau atspindėta visos Lietuvos liaudies meno procesai. Bet tai jau – praeitas etapas, šiemet po geros atrankos susiklostė vientisesnis parodos vaizdas. Tiesiog įvertintas nusistovėjęs bendrasis lygis, jame nėra ryškių kontrastų, nors, aišku, yra ir silpnesnių, ir stipresnių darbų. Žodžiu, šiemetinė paroda, palyginti su mano prieš kelerius metus matyta, yra brandesnė, bet šiek tiek mažoka. Yra taip, kaip yra – jei geros kokybės menininkai šiemet pateikė tiek vertingų darbų, tai tiek ir pamatėme.

Ar skirstymas į tris atskiras vertinamąsias kategorijas – vaizduojamojo ir taikomojo meno grupes bei kryždirbystės atšaką – Jums atrodo pateisinamas ir prasmingas?

Toks skirstymas yra tradicinis. Galima sakyti, kad jis yra suformuotas tradicinės menotyros. Ir tuo jo pasirinkimą, matyt, būtų galima argumentuoti. Taikomojo ir vaizduojamojo menų takoskyra yra, jei taip galima pasakyti, menotyros klasika arba reali duotybė. Kryždirbystė prie šių dviejų liaudies meno šakų prišlieta kaip atskiras reiškinys, nes jinai iš tikrųjų gali būti suvokta bei traktuojama ir kaip taikomasis, ir kaip vaizduojamasis liaudies meno reiškinys. Jei dar smulkiau pagal atskirus žanrus skirtume, labai susiskaidytų vertinamieji objektai.

Kryždirbystė, tarptautiniu mastu įvertintasis „juneskinis" reiškinys, įgijo daugiau dėmesio ir teisių?

Išties įgijo daugiau teisių, nors šiaip pagal meninę visumą kryžius ir yra tarpinis dirbinys ar paminklas tarp vaizduojamojo ir taikomojo meno. Juk Nukryžiuotasis ir skulptūrėlės, esančios ant kryžiaus, patenka į vaizduojamojo meno kategoriją, o kryžius, jo konstrukcija su ornamentika atlieka tarsi ir taikomojo meno funkcijas. Gali būti ir toks jungtinis variantas.

Kuo rėmėtės, kad „Aukso vainikai" atsidūrė būtent ant tų, o ne kitų „pašvestųjų" galvų?

Rėmėmės profesionaliomis vertintojų akimis... Jų įžvalgomis... Iš tikrųjų tai buvo darbai, kurie šiaip ar taip, daugiau ar mažiau išsiskyrė iš visumos, iš bendro parodos lygio. Išsiskyrė visomis tomis kategorijomis, kurias laikome esminėmis vertinant darbus. Tai – ištikimybė tradicijoms, atlikimo meistrystė ir nuoširdumas arba kūrybinis pradas. Svarbu, kad tradicija nebūtų kartojama mechaniškai, kad darbai nebūtų kopijuojami. Norime, kad tradicija pulsuotų kaip brandi vertybė, galinti būti perkuriama, įvairiai interpretuojama, bet nedarkoma.

O kalbant apie kūrėjų asmenybes, kuo, sakysim, tarp kryždirbių A. Teresius pranoko P. Kaziūną ir R. Zinkevičių?

Tarp kryždirbių konkurencija (nors mene tokia sąvoka ir negražiai skamba) šiemet išties buvo labai didelė. Buvo gana keblu apsispręsti, ką išskirti. Prie to keblumo prisidėjo ir tai, kad matėme tik kryžių nuotraukas. Galima įsivaizduoti, kaip kryžius atrodo natūralioje aplinkoje, bet... tai sudėtinga, toks apribojimas šiek tiek trukdo. Kita vertus, jei dabar nematai, tai juk esi juos matęs anksčiau, kitomis aplinkybėmis. Kuo patraukė A. Teresiaus darbai? Bendrojo silueto proporcijų darna, formos grožiu ir detalių padarymo kruopštumu, apgalvojimu, juolab kad meistro kryžiai nėra perkrauti meniniais akcentais. Jie meniniu požiūriu nėra nuobodūs, žinoma, ir kitų dviejų menininkų kryžiai tokie nėra, bet A. Teresiaus meninių priemonių arsenalas buvo panaudotas truputį subtiliau ir geriau.

Kokie buvo grafikės Onos Pusvaškytės privalumai palyginti su kitais vaizduojamosios dailės pretendentais į „Aukso vainiką"?

Nulėmė tai, kad ši liaudies menininkė puikiai „pagavo" liaudies grafikos esmę – vaizdo plokštumą, dekoratyvumą, kartu ir sunkiai nusakomą dalyką – pavadinkim jį nesaldžiu dailumu. Jos grafikos darbai neturi sentimentalumo ir tuo pat metu yra gražūs gerąja prasme, t.y. tikrai estetiškai patrauklūs. Kartu jie nėra bandymas kartoti liaudies grafikos raižinius, kurių galima pamatyti, pavyzdžiui, ir Telšių „Alkos" muziejaus nuolatinėje ekspozicijoje, ir, be abejo, fonduose. O. Pusvaškytės lino raižiniai nėra jos matytų liaudiškų grafikos kūrinių kartotė. Tai savita, originali interpretacija, kūriniai kaip ciklas yra vientisi. Tame cikle iš esmės nėra nei ryškiai geresnių, nei blogesnių darbų – jie vienodos aukštos meninės kokybės.

Tarp taikomosios dailės meistrų šiemet viršų paėmė audėja, aukštaitė iš Zarasų Adelė Tumėnienė. Kuo ši tekstilininkė „pazalatijo" moterų menotyrininkių širdis?

Tarp audėjų buvo sunku išrinkti geriausiąją, beveik lygiaverčiai buvo jų darbai, bet nulėmė kruopelytė – labai graži spalvų dermė ir gerai parinktas raštas. Aišku, ir puiki atlikimo kokybė – priekaištų dėl technologijos neturėjome. Kitų audėjų parinktos spalvos ir raštai taip pat buvo gražūs (žinoma, tas suvokimas gana subjektyvus), bet šiuo atveju privalumų svarstykles nusvėrė ir laimėtoją nulėmė geresnis amato išmanymas, puiki audinių kokybė. Plika akimi matyti audėjos amato meistrystė. Be to, neabejotinas audėjų privalumas buvo tai, kad ir laimėjusios audėjos, ir kitų pretendenčių darbai buvo tipiški atstovaujamiems regionams. Tai jų stiprybės šaltinis – tuo jie deramai atitiko etnografinę regionų specifiką. O mūsų vertinimuose tradicijų ir regionų požymių išlaikymas buvo suvokiamas kaip esminė ir neabejotina teigiamybė, vienas iš lemiamų kriterijų.

Nuomonę apie parodą pareiškė ir vertinimo komisijos narė, menotyrininkė Liepa GRICIŪTĖ-ŠVEREBIENĖ.

„Rinkti geriausius įdomu tada, kai yra iš ko pasirinkti. Šiais metais parodoje buvo nemaža nagingų meistrų darbų. Gerai atspindėta vaizduojamoji dailė: tapyba, grafika ir skulptūra. Dar gausesnė ir įvairesnė buvo taikomoji dailė. Ši liaudies dailės grupė buvo ne tik gausiausia, bet ir stipriausia. Net keletas menininkų iš šios srities buvo verti „Aukso vainiko". Pavyzdžiui, puikiai senąsias kraitinių skrynių ir kuparų tradicijas suvokia ir tęsia vilnietis Algirdas Verseckas. Spalviniais deriniais senosioms artimiausios anykštėnės Dalios Bernotaitės lovatiesės. Deja, „Aukso vainikas" tik vienas. Tarp vaizduojamosios dailės kūrinių akis ir širdį pavergė šiemetinės „Aukso vainiko" laimėtojos kaunietės Onos Pusvaškytės grafika. Naudodama lino raižinio techniką, ji renkasi tradicinius siužetus bei išlaiko senąją stilistinę manierą. Šį kartą daugiau tikėjausi iš skulptūros. Vieniems kiek trukdė gal perdaug profesionaliai atlikti portretai, kitiems – pernelyg manieringa stilizacija. Keistai tarp vaizduojamosios ir taikomosios dailės įsiterpė kryždirbystė. Šiais metais baigiamajame parodos – konkurso etape dalyvavo tik trys

meistrai, o prizinės vietos taip pat buvo tik trys. Manau, kad nesant užtektinai gerų darbų, šios srities nominacijos visai nereikėtų skirti.“

Po to pasikalbėjome su vertinimo komisijos nare, menotyrininke Regimanta STANKEVIČIENE.

Žvelgdama Jūsų pamėgtų „arkliukų“ – medžio drožybos, sakralinės dailės, – aspektu, ką išskirtinio, meniniu požiūriu jaudinančio šioje „Aukso vainikų“ parodoje išvydote, o kas pasirodė pusėtina, abejotina?

Šioje parodoje dalyvavo nemaža įvairių meno bei amato sričių bei šakų meistrų. Liaudies drožybos ir skulptūros šiemet buvo labai nedaug. Žinia, į baigiamąją parodą patenka apskričių laureatai, todėl vyksta labai gera atranka, kita vertus, tokios nedidelės apimties paroda visko, kas vyksta Lietuvoje, atspindėti negali. Keletas į Telšių „finišo tiesiąją“ patekusiųjų vis dėlto atstovauja kiek skirtingoms kryptims tiek liaudies tradicijų suvokimo, tiek ir jų puoselėjimo savo kūryboje požiūriais.

Ar taip matydama situaciją vis dėlto sakytumėte, kad parodos dalyvių, ypač medžio drožėjų, kūryboje liaudies meno tradicijos buvo deramai išlaikytos?

Konstatuočiau, kad išlaikytos, nes tai ypač ryšku kryždirbystės srityje, kurioje nė vienas meistras nedaro kopijų, kiekvienas jų turi tam tikrą stilistiką, liaudies meno sampratą, taip pat, matyt, ir savęs toje tradicijoje suvokimą. Šiemet visų trijų kryždirbių finalininkų tradicijos pajauta buvo labai ryški. Tik vieni (R. Zinkevičius ir A. Kaziūnas) gal stengėsi labiau atstovauti savo regionui, aukštaitiškoms šaknims, o šiemetinis laureatas A. Teresius norėjo, man atrodo, pabrėžti savaip sintezuotas bendrakultūrines Lietuvos kryždirbystės tradicijas. Ir viena, ir kita yra gerai.

A. Teresiaus kūryboje įvairiais pavidalais jungiasi ir skleidžiasi, rimtai „žaidžia“ ir jo prigimtinis žemaitiškasis, ir bendralietuviškasis pradas; ką tik pats papasakojo, kad pirmą monumentalų paminklą, būdamas žemaitis, gimęs Kelmėje, pastatęs prieš 30 metų Panų kalne, netoli Platelių, bet vėliau, jau įsigyvenęs pakaunėje, Garliavoje, matyt, pajuto įvairių kryždirbystės regionų įtaką ir galią…

Jo kūryboje išties nemaža bendralietuviškų dalykų, bet juntama, iš kur išdygo žemaitiškos kojos. Manau, kaip minėjau, kad išmanančio meistro rankose ir viena, ir kita yra gerai – įvaldyta maniera, stilistika netrukdo „šokti“. Apskritai, A. Teresius kūrybiškiausiai ir ypatingos raiškos savybėmis įtaigiausiai perteikia tradicijos versmes. Ir tai yra ne kažkas iš naujo sugalvota – atpažįstama lietuviška tradicija. Tai tiesiog jo asmenybės spalva, pasireiškianti interesų, domėjimosi pobūdžiu. Žinoma, niekuo ne blogesnis ir kelias, kai meistras siekia plėtoti gimtojo regiono patirtį. Toje įvairovėje – tradicijos stiprybė. Tam, kad geriausiu buvo pripažintas A. Teresius, įtakos turėjo daugelis dalykų – nors formaliai vertinam tik tai, ką matome prieš savo akis, bet realiai juk gerai žinome, ką kuris kūrėjas veikia. Tas komisijos narių žinojimas, žinoma, irgi veikė bendrąjį vertinimų kontekstą. Kita vertus, vertintojų nuomonės nebuvo vieningos, kiek išsiskyrė, bet diskutuodamos priėmėme, manau, teisingą sprendimą. Minėtina tai, kad R. Zinkevičius yra itin pajėgus droždamas figūrines kompozicijas. Apskritai kryždirbystėje

Vilniaus „trys karaliai“ (iš kairės) – Vida Šatkauskienė, Saulius Liausa ir Irena Seliukaitė – suklusę žvelgia per stiklužius.

„Aukso vainikų“ laureatai – grafikė Ona Pusvaškytė ir kryždirbys Adolfas Teresius.
Augustino Jonušo nuotraukos

„Aukso vainiko“ laureatė audėja Adelė Tumėnienė.
Vytauto Balčyčio nuotrauka

tebejaučiama meistrų priklausomybė nuo užsakovų. Ir finansiniu požiūriu, ir dėl būsimo meninio vaizdo suformavimo galimybės. Lemia tai, ko užsakovas nori – ar tradicinio kryžiaus, ar ypatingo ir išsiskiriančio paminklo, ar diktuoja savo sąlygas, ar meistras gali laisvai kurti. Tai sritis, priklausanti nuo užsakovo, bet lemia ir tradicija, kuri vėlgi yra palaipsniui kintanti, nes anksčiau kryždirbys irgi buvo meistras, priklausęs nuo pinigus mokėjusio užsakovo. Net ir siužetai nuo užsakovo priklausė – maža buvo meistro išmanymo ir siūlymų, kaip geriau sukurti meniniu požiūriu vertingą paminklą.

Ar tai, kad vaizduojamojo meno srityje „Aukso vainiką“ gavo grafikė O. Pusvaškytė, o ne, tarkim, tradicinis, meniniu požiūriu pajėgus medžio drožėjas, nerodo, kad ši liaudies meno šaka užleidžia pozicijas, tampa antraeile?

Tikrai ne, tiesiog šios parodos kontekste tarp pateiktų vertinti kolekcijų estetine branda išsiskyrė būtent O. Pusvaškytės grafika. Ji šiemet buvo stipriausia, įspūdingiausia. Man, susipažinusiai ne tik su liaudies, bet ir su profesionaliuoju menu, jos kūrinių estetinė įtaiga padarė didelį įspūdį. Pasiektas tam tikras jei ne profesionalumas, tai meistrystė, gebėjimas žinoti, kaip padarysi, tad darbo rezultatas mažai tepriklauso nuo kūrybinės sėkmės. Matyti, kad jos kūriniai – meniškai stabilūs, juose nėra atsitiktinumų. Taip galima pasakyti tada, kai pasirinktoje meninėje sistemoje primityvistas ar pusiau profesionalus dailininkas pasiekia tam tikrą profesionalumo lygį. Tokie darbai, būdami dekoratyvūs, žiūrovus veikia ir estetine jėga. Tarkim, jos vaizduojami veidai turi stiprios meninės įtaigos, vidinės tiesos. Grafikė sugeba derinti kontrastingas – statiškas, dekoratyvias, kampuotas (geometrines) – formas, bet jos labai harmoningai įkomponuotos į meninio audinio visumą. Harmoningas ir vientisas meninis vaizdas. Bet tai nereiškia, kad kuri nors vaizduojamosios dailės sritis pirmauja.

Keletas pastebėjimų apie vaizduojamosios dailės srities pretendentą, medžio drožėją iš Tryškių Antaną Dužinską. Žemaitijoje daugelis meistrų siekia raiškios ir aiškios formos. Tarkim, dzūkai labiau siekia formos sintetiškumo, taip pat ir Aukštaitijoje gerokai daugiau sintetinės dekoratyvios formos liaudies skulptūros darbų. O A. Dužinskas apčiuopia, pajaučia žemaitiškąją tradiciją – labai ryškiai šimtmečiais matomą meistrų siekiamybę prilygti profesionaliems menininkams. Ir kartais netgi praeityje to buvo pasiekiama. A. Dužinsko išskirtinis bruožas – gebėjimas perteikti vaizduojamo šventojo ikonografiją ir veiklos bruožais niuansuoti jo charakterį, individualybę. Pavyzdžiui, jo darbuose raiškiai atsiskleidžia Ignoto Lojolos kovingumas, šventojo Pranciškaus romumas. A. Dužinskas tęsia tradicijas tų meistrų, kurie siekė būti pripažinti, kurie norėjo, kad jų drožiniai puikuotųsi bažnyčiose, kad už kūrybos ieškojimus jų nebartų klebonai, kad sakytų, jog jie išdrožė ne blogiau nei šventuosius vaizdavo kokios nors atvežtinės iš Paryžiaus skulptūros.

O kokie prioritetai „kilojo“ kriterijus renkantis taikomojo liaudies meno laureatę ir prizininkus? Kiek atsimenu, tik agnus puodų meistras Vytautas Valiušis iš Leliūnų iki šiol sugebėjo įsiterpti į be prošvaisčių moterų užvaldytą juostų ir lovatiesių audimo karaliją. Iš viso kaip surasti logiškai motyvuotus matuoklius, kuriais būtų įmanoma atseikėti meninio riebumo nuošimčius, jei naudojamos visai kitos medžiagos ir technologijos, tarkim, kaip audeklus gretinti su skryniomis, kaltu dekoratyviu metalu, sodais, margučiais?

Taikomosios dailės srityje rinkti laureatus apskritai būna sunkiausia, nes darbai labai skiriasi technologijomis, tuo, ką naudojant įvairias medžiagas iš jų galima padaryti. Išties sunku lyginti sodus, margučius, kaukes, audinius, meninės baldininkystės dirbinius (skrynias, kuriose yra ir tapybos, ir kalvystės elementų – vilniečio Algirdo Versecko darbai). Tai skirtingi žanrai pagal naudojamas medžiagas, mastelius, tuo, kad, sakysim, vieni yra daugiau proginiai, o kiti buitiniai dirbiniai (pavyzdžiui, visi audiniai puikiai gali būti naudojami buities reikmėms, ne tik puošybai.). Arba kaukių darymas – tai itin specifinis, su papročiais ir mitologine potekste susijęs žanras.

Beje, manau, dar diskutuotina, ar kaukės neapžvelgtinos, nevertintinos vaizduojamojo meno, skulptūros kontekste, nes akivaizdu, kad jų meninė dominantė – medžio drožybos skulptūrinės kompozicijos, maža, kad jas dar ir ant veido „taikomuoju būdu“ galima užsidėti, bet juk ne visada tai būtina, jos, pavyzdžiui, gali būti ir vien tik eksponuojamos, – man visai „telpa į galvą“ kaukes suvokti kaip specifinį skulptūros atvejį.

Taip, ir dėl to taikomosios dailės kontekste kaukes sunku vertinti. Kiekviena bandėme argumentuoti, kodėl kaip geriausią pasirinkome audėją Adelę Tumėnienę. Nulėmė pirmiausia medžiagos įvaldymas, subtilus technologijos supratimas, galų gale – puikus raštų ir spalvų gamos parinkimas. Šįkart pretendentų buvo gana įvairių ir tikrai pajėgių, todėl pasirinkti nebuvo lengva.

O kuo kaip audėja laureatei, tarkim, nusileido, mano galva, irgi puiki audėja anykštėnė Dalia Bernotaitė?

Manau, kad ji turi ryškų tapytojos talentą, yra stipri koloristė. Tai didelis jos, kaip audėjos, pliusas, bet matome, kad ji turi galimybių patobulinti audimo techniką ir pasiekti puikių rezultatų.

Pušinėjimas, eglinėjimas pamasčiais

Užsimindami apie iš rytų šalelės (nuo Vilniaus) per kilstančią pūgą ir vėpūtinius atvykusius ,,karalius“, turėjome omenyje ir jų neišnaudotas galimybes pašėlioti ir apsitaisyti, tarkim, kokių čigonautojų ar vengrų vaistininkų, blukvilkių, šyvio šokdintojų, meškų ,,išvedžiotojų“ (nelaukiant Užgavėnių) kostiumais – juk pokalėdinis ir dar vėlyvesnis metas susijęs su persirengėliais. O ką – dar artimesnis ganytojų ir ganomųjų santykis! Juokauju, žinoma, anei tas stotas, anei majestotas! O telšiškiai raiškaus, fragmentuoto (būtina tiksliai, taupiai pasirinkti) liaudiškosios kultūros sugumuliavimo, ,,sutapšnojimo“ (turi mokytojų ant lėktuvų motorų), esmę išreiškiančio jos pri(si)statymo požiūriu patyrė, sakyčiau, idėjinę kliurką. Kitaip sakant, jie nuėjo tradiciškai nykiu minimalios teatralizacijos, inscenizacijos spuogelių – esą šventinių akcentų – dėliojimo keliu. Būtent šventinių! Tai raktinė sąvoka! Šventinę fejeriją (kaip įžangą, kaip ryškų finalą, kaip prasmingai kompoziciškai ,,išlendančius“ akcentus, kaip šmaikštų renginio ,,garbstymą“ ar traukimą per dantį personažų, turinčių vietinį etnografinį ,,pamušalą“, lūpomis) sukurti būtina! Na, paskelbė, uždėjo vainikus, sodino, kilojo, vedžiojo, rankeles spaudė… Ir po pusvalandžio abi stovyklos tai užmiršo! Banalu! Juk būtina, kad pabuvimas bendraminčių būryje, regalijų įteikimas, laureatų paskelbimas vyktų su nepakartojamais, gal ir visam gyvenimui įsimenamais prasminiais ,,dūriais“ į širdį, protą, sielą ar kur po menties apgamu. Ir kad tam būtų suteiktas regioninis specifiškumas, kad iš šventinės akcijos pajustume ir grįžę dar kelias dienas kalbėtume – žinai, tie šakiečiai Zyplių dvare iš tikro bakstelėjo savo suvalkietiškomis šakelėmis, mostelėjo sąmojo dalgelėmis – originalumu, vietinio kolorito perteikimu, o gal gaivia autoironija, gabrovietiškais anekdotais ar ekscesais, regioninių ,,dorybių“ pastebėjimais, gal ,,taupių“, bet vaišingų dainavių (t.y. Dainavos, Sūduvos; juokinga vėl – tik, šiukštu, neminėkit Suvalkijos, gausit viešą ,,čalabaną“) mito kūrimu (arba žaismingu griovimu). Na, maniau, telšiškiai, visom progom besigrežią į žemaičių sostinės garbę, tai duos! O su ,,dvarų kultūros“ imitacija likom lyg grobą pūtę! Kiek tą ,,ponišką“ žarną bepūstum, vis kiaurai su tvaikeliu skuodžia… Iš tiesų telšiškiai tik apsiskelbę turį teisę vėduotis tuo tariamu žemaičių sostapilės nimbu (išskyrus kelias vadinamųjų šviesuolių nuomones, bet ignoruojant kitų (gal vadinamųjų tamsuolių?) manymus tuo klausimu, kitų autoritetingų veiksmų tuo reikalu nepastebėta – neatliktos ne tik rimtos sociologinės ar kultūrologinės apklausos, net Žemaičių kultūros draugija ta savaip lakmusine įvairių regionų žemaičių savimonės nuostata iš esmės nesidomėjo. O gal kai kurie žemaičiai (kiek jų?) mano, kad simbolinė jų sostinė jei ne istoriškai, tai bent etnologiškai ar lingvistiškai (tarkim, rotacijos principu nustatyta) yra, tarkim, Plungė, Varniai, Rietavas, Mažeikiai, Kretinga, Palanga ar Skuodas?

Kai kas labai apsidžiaugė, kad strikinėjo mergytės plaštakės, dvarų kultūrą imituojančiomis sukniomis bandydamos bent paplasta atskleisti anų laikų atmosferą – šokiu ir sustingdytais judesiais laikydamos aukso vainikus (jų autorė Milda Gutauskienė – ar ne dėl tos priežasties kataloge puikuojasi ir vienintelio rėmėjo dailininko Tado Gutausko pavardė?).

Adolfas Teresius. Kryžius.
Prienų r., Pašvenčio k. Ąžuolas, h – 5 m. *Autoriaus nuotrauka.*

Ona Pusvaškytė. Šv. Jurgis. 2008 m. 86x61. Lino raižinys.

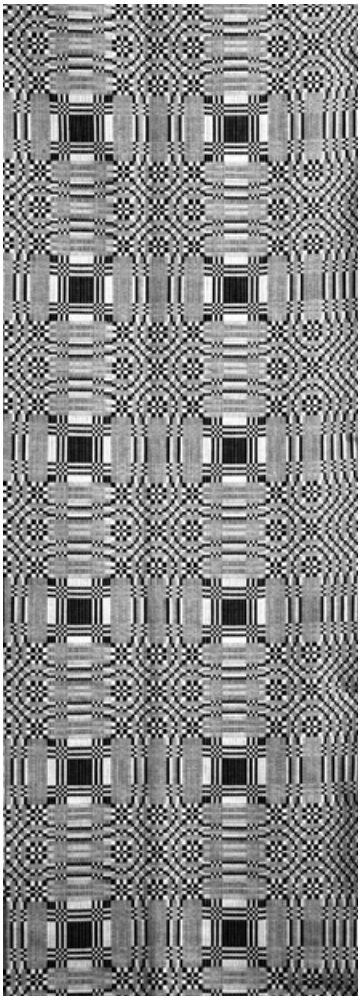
Reinkarnavęsi į tris muškietininkus, esą tikrieji, vietiniai „trys karaliai“ taip ir nebuvo atradę nei savo funkcijos, nei vietos salėje, kol galop, prie juosmens (kariškai prancūziškai?) susiėmę už rankų, atsistojo salės pirmagalyje. Ir stirksojo ten tarsi akivaizdžios iliustracijos ar statulos be sceninio gyvenimo lyg šautuvas spektaklyje, kuris pagal pjesę vis dėlto privalo iššauti, bet scenarijaus galvotojų momenėliuose parakas, matyt, buvo gerokai padrėkęs. Vėliau jie kone visai buvo užkrauti laureatų kėdėmis bei pačiais korifėjais ir dunksojo lyg liaunos, bet akmenėjančios nuo užmaršties komodos. Na taip, mergyčių šokis, laikysena, audeklų šiugždenimas, neprastas muzikos mokytojos Ramintos Šukytės grojimas fortepijonu (bet kodėl prie senovę imituojančios aplinkos – ir akordeonu?), neraiškus ir neceremoningas renginio vedėjos važnyčiojimas, lėkštos sveikintojų kalbelės... Ar tokį neišraiškingą šventės „akcentologijos“ scenarijų nulėmė prestižinės muziejaus (statyto 1936–1938 metais, taigi į tariamą rūmų kilnumą nesigviešiantį) salės su P. Smuglevičiaus paveikslu per visą sieną pasirinkimas? Tas tebesitęsiantis rankelių ir naivių širdelių tiesimasis prie „kultūros“ – prie dvarų interjerų grožės, baldų, senų paveikslų, prie ateivių ar sulenkėjusių „litvinų“ dvarininkų godojamo pertekliaus pojūčio, sidabro dirbinių su patina, patamsėjusių parketų, bumbuluotų laiptų ranktūrių etc., nors dažnai tai būna eklektiška, dirbtina, „muziejifikuota“.

Vaizduotės veidrodyje regėjosi, kad telšiškiai buvo pajėgūs užsukti autentiško liaudiško šėlsmo „katarinką“ – juk buvo stojęsis šventinis kalėdinis prosenoviškojo žemdirbiškojo džiaugsmo dėl Saulės grįžimo (žiemos saulėgrįžos išgyvenimo) laikotarpis, pagal bažnytinį reglamentą užsibaigiantis Trijų karalių iškilme, raginimu pamarširuoti po kaimus, miestus, aplankyti parapijonis, kreidele su vardų raidėmis virš durų pamojuoti. O daugelio archajinių kultūrų tradicijose iki vadinamojo pirmojo pavasario mėnulio jaunaties vykdavęs ilgadienis šventimo laikotarpis, krikščioniškojo kalendoriaus redukuotas į dvi svarbias naujojo kalendoriaus datas – Užgavėnes ir Velykas, tam teikė galimybių. Po galais, juk „sostinė“! Juk vyskupas, bet nežemaitis (iš kaimo vidurio kilęs šatiškis Antanas Vaičius, puikiai „perkandęs“ žemaitiškas tradicijas, neseniai pasimirė), ant kalno sėdi! Juolab kad prie kultūrininkų šonų šmėžuoja tituluotas ir pagarsėjęs (ypač „Aglijos“ studija) Telšių Žemaitės dramos teatras, dar 1959 m. gavęs liaudies vardą (tiesa, dabar viešumoje telšiškiai kažkodėl norėtų jį nutylėti). O būtasis folkloro ansamblių agnumas! Tiesa, po Mildos Ričkutės vadovautos „Insulos“ iširimo maža beliko jų „cimuso“, tik Ritos Macijauskienės vaikų „Čiučiuruks“, Luokės „Šatrija“ (vadovė Vilija Benešienė) ir dar vienas kitas sambūris (menka bėda – po bėglės Mildos sparneliu Telšių „mafija“ padainuoti ir saviškai paliurkšti renkasi Vilniaus etninės kultūros centre). O turi būti to telšietiško „šarmo“, „cinko“, raiškių vietinių folklorinių, etnografinių nuograižų, sumišusių su, anot profesoriaus Stasio Skrodenio, natūraliai, tarsi iš nieko užsimezgančių liaudiškojo teatro, esančio daugelio tradicinių lietuviškų švenčių ir papročių giluminės dramatugrijos dugne, elementais. O jei dar lengvai lyg katinas lapais būtų atžengęs neabejotiną nišą telšietiškos liaudies kultūros padangėje turintis kumpanosis (ją su „pričindalais“ kadaise išdrožė Adomas Kvasas) Joškė (Andrius Dacys), gebąs ne tik būdinga intonacija, maniera, tarsi prisvilusiu gomuriu žydiškai žemaitiškai pagrebluoti (žinia, žydais prekeiviais, smulkių ir vidutinių įmonių savininkais, amatininkais, skudurininkais ir kt. Telšiai nuo seno galėjo pasigirti). Joškė jau gal porą dešimtmečių yra įprastas ir būtinas personažas Telšiuose ne tik per Užgavėnes, kitas šventes, renginius, bet kai kuriais atvejais ir per asmeninio pobūdžio šventes (vestuves, jubiliejus) bei šiaip suėjimus. Dabar sakėsi mažiau beeinąs į viešumą, nes turbūt nenori kartotis, braukti pavėjui su sunkiai užgyventu netikėto ir sau artisto iš pašaukimo kapitalu. Juk, be abejo, tenka apgalvoti kiekvieno viešo pasirodymo minidramaturgiją, veikimo būdą ir pasirenkamas žodines, mimikos, aprangos, „nosies“ bei kitas išraiškos priemones, nors improvizacijos meno skolintis jam nereikia.

Taigi folklorinis telšiškių „velnių priėdimas“ keliais apžvalgos grybšniais neaprėpiamas, juolab kad buvo galima

sukurti ne tik šios žemės druska išpenėtų personažų su būdinga elgsena, švelniai pajuokiančių, šaržuotų veikėjų, apibendrintų charakterių būrelį. Jau suvokęs, kad nieko panašaus aukso karūnų, išgriebtų gal iš po nosim dunksančio mąslaus Masčio sušalusių bangelių, šventėje neišvysiu, pakalbinau muziejuje ,,aplink renginį" besimalančius įvairaus kalibro kultūros ,,veiksnius" – Sigitą Dacienę, Stanislovą Kasparavičių, Elvyrą Spudytę, Andrių Dacį.

Iš tų kalbų bent tris personažus, tarkim, ,,trijų karalių" pakaitalus, scenarijų minkytojams liaudiškai šmaikščiai telšietiškai prisistatyti galėtumėte pasiūlyti. Neminėdamas šnekovų pavardžių, be didesnės analizės išguldysiu, kokių įdomių (tik galimų!) pasiūlymų išgirdau. Vienas iš netikėtai improvizavusių pašnekovų, regis, gindamasis nuo klausimo ,,į kaktą", pasakė, kad žmonės kažkodėl sakydavo – saldrūgštė kaip Vaičiulio boba. Ar padūsaudavo – kad būčiau toks turtingas kaip viršila Vedegys. Ar tai sąsaja su specialiu stalių kirviu – vedega? Ar tai keistos, gal vaikams pamistifikuoti sugalvotos uodegos vedegos vedinys?

Adelė Tumėnienė. Lovatiesė.
Vytauto Balčyčio nuotraukos

Telšių pliumpį (kitu atveju – kliunkį) esą mažai kas į savo kalbą ar į vaizdinių galeriją (gal tai iš esmės beveik identiški reiškiniai?) bejsileidžia, esą tai daugiau literatūrinės kilmės pramanai ar sugalvoti personažai. Drįsau tuo suabejoti, nes jei koks skuodiškis ar kretingiškis norės liaudiškai viešai pašiepti telšiškį, tai būtinai pavadins jį Telšių pliumpiu. Matyt, čia kas kita… Negi pats imsi ir pravardžiuosies, tegu jau kiti pakrutina smegenų nuogulas…

Telšių krašto šiaurės pusėje, braukiant ,,ant Mažeikių kelio" sakoma – Nevarėnų kloika (arba klaika – būtybė, neprisirišusi prie namų, valkatūnė)… Nežinia, realus ar ne tai personažus, tikėtina, kad jo atsiradimą įkvėpė koks žymus kloika, trindavęsis apie seniau garsų Nevarėnų žydo Motelio malūną... O važiuojant Viešvėnų, Luokės (ir plačiau) link išgirsi sakant – gyven kap Biržuvėnų olmeris (nuo ten kiek į šoną nutolusiose vietovėse paslaptingasis olmeris virsta ulmeriu). Pasirodo, jokių nežinomybių čia neišlauši, nes Biržuvėnų dvaro savininkas kažkada buvęs realus žmogus, gal vokietis ar žydas Olmeris, kita vertus, daugeliui to nežinančių žmonių pagal liaudies kūrybos dėsnius jis yra tapęs savaip ,,nuliuobtu", mitologizuotu, folklorizuotu veikėju, nors ir menką viešąją pasakojamąją erdvę teužvaldęs. Apie žmones iš Pavirvyčio dvaro sakydavo, kad jie drupiniai. Gali pagalvoti, kad to kampo žmonėms nuolat tekdavo sirgti, seilėtis, drupėtis – gerti skystus vaistus (lašus, mikstūras), t.y. žemaitiškai sakant, drupes. Bet ne – pasirodo vėlgi, kad Pavirvyčio dvaro savininkas buvęs prancūzas Druvė. Jo valdomo dvaro pastatų dalį, matyt, kumetyną, aplinkinių kaimų žmonės, regis, neištardami ,,mandros" pavardės, vadino Drupine (beje, yra išlikę ir tiesioginiai dvaro paveldėtojai – 1932 m. gimęs ir dabar Kaune gyvenantis Valdemaras Michalauskas bei jo sūnus Mažvydas Michalauskas, turintis advokato praktiką Paryžiuje).

O kur dar gyvojoje telšiškių atmintyje tebeatgyjantys spalvingi legendinių miesto ,,klošarų" paveikslai! Iš tokių minėtini neprognozuojamo elgesio Austys (liko posakiai ,,Ek to, Austy!", ,,Nebūk kap Austys!" ,,Tikras Austys" – gal todėl, kad itin mėgo ,,nevieţlybai" kabinėtis prie moterų?), ,,Džiugo velnias" (prieš traukinio atvykimą nueidavo į gelžkelio stotį ir laukiančiųjų miniai rėždavo prakalbą: ,,Leninas buvo žmogus, o visi kiti – vagys!" Ir net sovietmečiu papūsk tokiam į uodegą – argi ne tiesa?). O kas Telšiuose nepažinojo garsiojo Kikilo – medžio meistras Kęstutis Bladženauskas net išdrožė jo skulptūrą (saugoma muziejuje). Buvo trenktas, bet savaip ,,kultūringas", gal norėdamas pasirodyti prieš žmones mieste viešai išsisukdavo sąnarius, išsiversdavo akis; mėgstamiausias jo žaidimas buvo ,,išmušk kapeiką" – sėdėdamas centrinėje miesto gatvėje ant palangės prašinėdavo ,,sumesti" su juo ,,prie ruso" plačiai žinomą kapeikų žaidimą ir turbūt nėra jo pralaimėjęs; buvęs nenumaldomas futbolo fanas; taip pat persekiojęs moteris, bet tik tas, kurios nešiojo kelnes. Jo gyvenimo baigmė tragiškai sovietinė – rusų karininkai ,,snarglinėje" užeigoje jam visai susuko protą: ,,Kiek pigaus vyno išgersi, tiek bus tavo…" Ir daugybė kitų, mažiau legendinių personažų – tikrų kliuokvarnių! Va kur rupieji žmonių suėjimų (švenčių), gyvenimo ir žemės sierosios tiršėiai!

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Lake Mastis Covered in Snow

Juozas ŠORYS

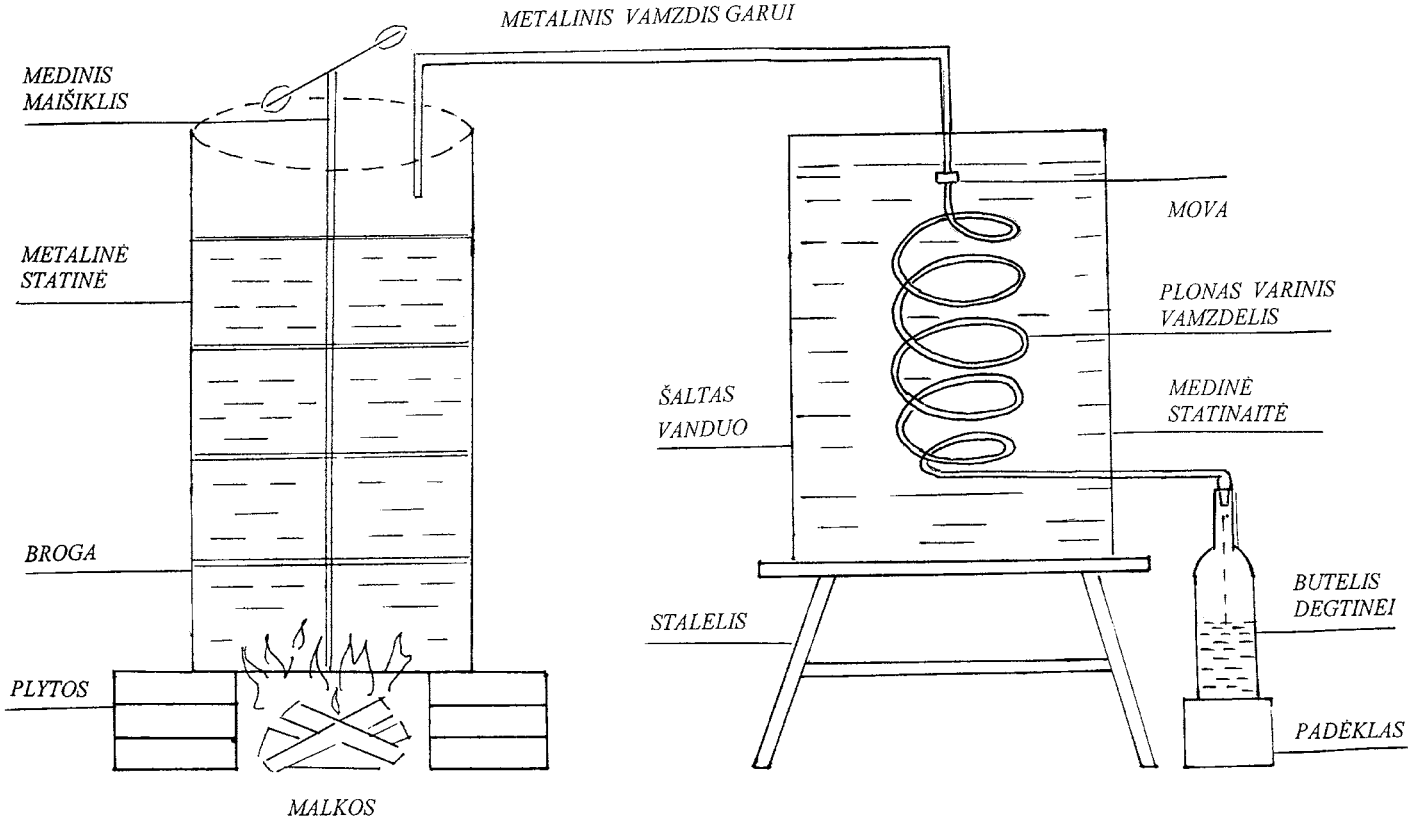
Juozas Šorys introduces the winners of the national folk exhibition-competition *Gold Wreath* (*Aukso vainikas*) that took place at the Telšiai *Alka* Museum on the 6th of January 2009: the graphic artist Ona Pusvaškytė, weaver Adelė Tumėnienė, and cross-maker Adolfas Teresius. He discusses folk art trends, features and the character of the award ceremonies of similar events.

Naminės degtinės varymas

Aleksandras ŠIDLAUSKAS

Kraštotyrininkai atliko milžinišką darbą fiksuodami etninio paveldo pasireiškimus, užrašydami išlikusius švenčių, papročių ir kitus etnografinius duomenis. Kraštotyros ekspedicijose surinktos medžiagos pagrindu leidžiamos apimlios regionų monografijos, autoriniai darbai, gausiai pasipylė prisiminimų apie gimtuosius kaimus – išnykusius ar jau beišnykstančius, skubėta fotografuoti, piešti, braižyti planus. Išsijuosę dirbo tautosakininkai, etnografai, kalbininkai. Tačiau liko „neįvestas į kultūros apyvartą" visiems nepatogus kaimo „amatas", apie kurį nenorėta nei kalbėti, nei rašyti. Tai naminės degtinės varymas. Viešai apie tai nekalbėta, nes šis maisto produktas (gėrimas) sovietinės valdžios buvo kategoriškai draudžiamas gaminti, pardavinėti ar perpardavinėti. Už tai kai kuriais atvejais buvo negailestingai baudžiama. Buvo naikinami „bravorėliai", piniginėmis baudomis nubaudžiami naminės gamintojai, juos viešai pasmerkdavo visuotiniuose, atviruose partiniuose ir kitokiuose susirinkimuose ar spaudoje. Iš žmonių ekspedicijose tai irgi nebuvo užrašinėjama, nes naminės gamintojai nebūtų nei prisipažinę, nei leidę užrašinėti pokalbius šia „slidžia" tema. Drausta, bet naminės degtinės gaminimas niekuomet nebuvo nutrūkęs, o kartais pasiekdavo ir nemažus mastus. Nors Lietuvoje ir smetoniniais metais, ir sovietmečiu buvo griežtai kovojama su naminukininkais, bet jos gamyba, regis, niekada nebuvo sustojusi. Rizikuota iki padūkimo. Tiesa, kai kuriais atvejais, kai valstybė imdavosi itin griežtų sankcijų, jos gamintojai apsiramindavo, bet po kurio laiko šis pelningas verslas (jeigu jį taip galima būtų pavadinti) vėl grįždavo į senąsias vėžes ir suklestėdavo.

Ypač tai buvo pastebima pirmaisiais pokario metais (visa tai labai gerai prisimenu), kai prasidėjo niekuo nekaltų žmonių tremtys į Sibirą ir į šiaurės Rusiją, kai miestelių aikštėse ir kitur būdavo išniekinami partizanai, kai stribų savivaliavimas ir siautėjimas mūsų krašte įgijo didžiules apsukas.

Naminės degtinės varymo įranga. Schema. Danutės Keturakienės piešinys. 2009.

Naminės degtinės varymo įrenginys sodybos kieme. Nijolės Marcinkevičienės nuotrauka. 2005.

Žmonėse tada lūžo vidinis pasipriešinimas šiai blogybei (girtavimui). Palūžo dvasia, smuktelėjo žmonių dorovė – apie tai byloja skundai, kerštavimai, vagystės. Vidinę graužatį, nervinę įtampą ir stresines situacijas teko skandinti degtinėje. Tai, žinoma, nebuvo geriausias „vaistas“, bet žmonės lyg apsiramindavo išgėrę, lyg mažiau apie tai galvodavo ir sielvartaudavo. Suprantama, būta ir visai kitokių atvejų, – žmonos, dukterys labai smerkė girtaujančius tėvus, vyrus, brolius.

Vidurio Lietuvoje gerai dera dobilai, cukriniai runkeliai, kviečiai, žirniai. Ir rugys čionai randa nemažą žemės lopinį. Juk be juodos duonos lietuvis vidurietis neišgyvena beveik nė vienos dienos.

O jeigu dar likę keli rugių maišai, tai dažnai pagalvojama, ką su jais toliau daryti? Gal kaimynui degtindariui atiduoti ir paprašyti, kad „velnio lašelių“ išsunktų? O gal pataupyti rugelį juodesnei dienelei? Tuojau po karo, prasidėjus stribukmečiui, mano tėtis (Aleksandras Šidlauskas, 1901–1974) įsigijo naminės (samanės, krūminės) gamybos įrangą.

Per metus jis bent porą kartų išsisunkdavo šio skysčio, kurio, atėjus naujoms „vaišinimosi“ tradicijoms, beveik kiekvienoje sodyboje tuo metu labai prireikdavo. Vis reikėdavo pavaišinti talkininkus, giminaičius. Juk giminės suėjimuose po atlaidų be stipresniosios taurelės vyrai niekaip neapsieidavo. Ogi būta ir vestuvių, ir vardadienių, ir krikštynų, ir laidotuvių, būta šeimų, kurios tradiciškai švęsdavo ir gimtadienius, ir vardadienius.

Tėtis ir mama (Stefanija Dambrauskaitė-Šidlauskienė, 1907–1997) Giedraičių kaime (Grinkiškio seniūnijoje, Radviliškio rajone) turėjo tris hektarus žemės, bet daugiausia vertėsi malūnininkyste (iš dalies ir kalvyste). Papildomų pajamų neturėta. Neprisimenu, ar kada nors savo reikmėms tėvas sėdavo rugių. Tėvų žemė augino tiktai bulves, daržoves, vasarojų (miežius, avižas ir „mešanką“ – mišinį).

Rugių tekdavo arba turguje nusipirkti, arba išsimainyti su tais, kurie pamiškėse ar šiaip nuošalumoje užsiaugindavo kokį rėželį. Kaip žinia, kolūkmečiu žiemines grūdines kultūras auginti kaimo žmonėms buvo griežtai draudžiama. Vėlesniais metais, kai kolūkiai išėjo iš ūkinės aklavietės, už darbadienius jau buvo paseikėjama ir rugiais, ir kviečiais.

Tėtis naminės degtinės niekuomet nepardavinėjo, visą sunaudodavo gyvenimiškoms reikmėms. Kai ištekliai pasibaigdavo, tai man, paaugliui, tekdavo ne kartą pabėgėti į kaimyniją. Gerą degtinę išvarydavo netolimas kaimynas pamiškėnas Vladas Čepauskas. Ką reiškia „gerą“? Tai švari, stipri, ne mažiau kaip 40 laipsnių stiprumo turinti degtinė. Jos kaina kaime buvo apyvienodė. Jeigu naminukė turėdavo 45–55 laipsnius, tai ji būdavo šiek tiek brangesnė, o jeigu tik 25–35 laipsnius, tai šis gėrimėlis vienu kitu pusrubliu būdavo parduodamas pigiau.

Kitas kaimo degtinės pardavimo „punktas“ buvo kaimo viduryje – pas Antaną Jankauską. Ši „firma“ nebuvo itin garbstoma, nes minėtame „fabrikėlyje“ pagaminta krūminukė dažniausiai būdavo prisvilusi, nešvari (nenusistovėjusi ilgesnį laiką). Bet, būtinam reikalui esant, tekdavo man ir tenai pabėgėti.

Kaimo parduotuvė atsirado daug vėliau (apie 1975 m.), bet joje ne visuomet buvo galima valstybinės degtinės nusipirkti. Be to, ji buvo bene 1,5 karto brangesnė už čepauskinę arba jankauskinę degtinę. Per didžiuosius kolūkio vasaros darbus kaimo parduotuvėse degtinės nebūdavo, ją rajono valdžia drausdavo pardavinėti, nes kaimiečiai tada pasigerdavo ir esant „progai“, ir visai be progos. Kartais tuo tikslu žmonėms tekdavo nuvykti ir į miestą „apsiprekinti“.

Naminukės gaminimo tradicijos, kaip paprastai, perduodamos iš kartos į kartą. Matyt, kiekvienas etninis kraštas turėjo nusistovėjusią degtindarystės specifiką. Keletą žodžių reikia tarti ir apie naminės gaminimo įrangą. Negalėčiau papasakoti, kaip būdavo gaminama „brožnikinė“ degtinė, kuri buvo kur kas labiau vertinama už „katilinę“.

Naminei degtinei pagaminti reikalingas didelis medinis kubilas (statinė), kuriame užraugiami smulkiai sumalti ruginiai miltai. Šiam reikalui buvo reikalingas tam tikrų mielių uždaras, kad rūgimas būtų daug spartesnis ir pastovesnis. Ruginiai miltai raugiami karštu vandeniu (būtinai virintu!) ir labai ilgai mediniu kočėlu maišomi. Maišoma tam, kad miltai nesušoktų į gurveles (kukulus). Miltus vienas žmogus berdavo statinėn, o kitas juos, užplikinamus ir virstančius koše greitomis maišydavo. Į raugą būdavo įberiama gera sauja kmynų arba saujelė džiovintų mėtų lapelių. Ar jie duodavo kokį kvapą, negaliu pasakyti, matyt... Rūgstant šis kvapas pasklisdavo po visą gryčią.

Statinėje tilpdavo iki 10–15 kibirų vandens. Toji užraugta statinė stovėjo sandėliuko kampe, prie sienos. Sandėliukas (skladukas) buvo įrengtas šalia virtuvės. Ten visuomet būdavo šilta nuo virtuvės krosnies sienelės. Raugas išstovėdavo iki savaitės, o kartais galbūt ir apie dešimtį dienų. Rūgimo pabaigoje jau imdavo jaustis ne kmynų ar mėtų kvapas, bet rūgštokas alkoholio tvaikas. Todėl patalpa (sandėliukas) buvo išvėdinama, – iki galios pradarydavo lubų aukštinį. Norėta, kad kam nors į vidų įėjus nesijaustų kvapas, kad nebūtų įtarimo ir aplinkui nepasklistų nereikalingos kalbos. Tačiau uoslesnė nosis iškart susivokdavo, kad greitai bus galima tikėtis pasivaišinimo.

Raugo statinė būdavo užklojama (ir taip apšildoma) tai kailiniais, tai kokiu storesniu audeklu ar gūnia. Statinės viduje turėjo būti pastovi temperatūra (daugiau nei 30–35 laipsnių šilumos), kad miltai gerai įrūgtų ir bevarant visą savo „sveikatą“ atiduotų.

Kokios kubile vyko cheminės reakcijos, pasakyti būtų keblu, nors mokykloje chemiją mokytis sekėsi itin gerai... Žinau tik, kad raugas buvo rūgštoko, salsvoko skonio. Tai buvo tiršta pilkšvai rudos spalvos masė.

Tėtis vis retkarčiais, pradengęs uždangčius, degtuku pasižibinęs, pažvelgdavo vidun, kas dedasi kubilo viduje: ar rūgimas normalus, ar skysčio paviršius vis dar pamažu burbuliuoja, ar raugas dar neatvėso. Matydavau, kad tėvui degtuką artėliau prie raugo prikišus jis bematant užgesdavo.

Naminės varymui buvo ruošiamasi iš anksto.

Pirmiausia aš, dar vaikas ar jau paauglys, į kalvę prinešdavau stambiau ir smulkiau paskaldytų malkų bei krepšelį kitą pjuvenų. Metalinė statinė (120 cm aukščio, 75 cm pločio) buvo stropiai iššveičiama (mat imdavo kauptis rūdys) ir išplaunama pelenų šarmu. Lauke ji būdavo išvėdinama, atidžiai ruginių šiaudų grįžtėmis ištrinami statinės pakraščiai ir dugnas. Abiem galais užriestas metalinis vamzdis ne vieną sykį būdavo perplaunamas karštu vandeniu. Varinis „gyvatukas“, kuris būdavo įmerkiamas statinaitėn su šaltytėliu šulinio vandeniu, taip pat švariai praplaunamas ir burna apsižiojus perpučiamas, nes kitaip į jo vidų nebuvo įmanoma įeiti. Kas be ko, reikėjo pasirūpinti didesniais ir mažesniais švariai išplautais ir išdžiovintais (snapu žemyn) buteliais. Visa „gamyklėlės“ įranga susukus į švarų audeklėlį buvo paslepiama kalvės pastogėje po lentomis. Buteliai kalvėje būdavo sustatomi sienos spintelėse ar nuošaliau, po varstotu ar darbastaliu – vis pridengiant nuo svetimų akių.

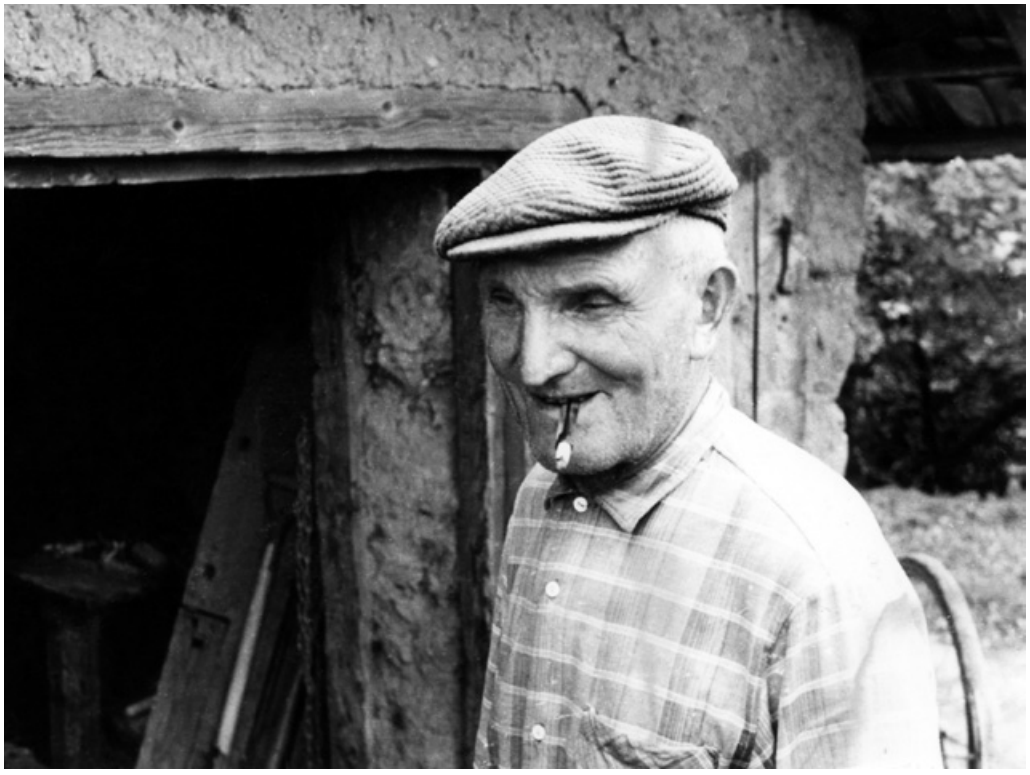
Atrodo, jau viskas paruošta ir „darbui“ pasiruošta.

Mano gimtajame Radviliškio rajone, atrodo, iki pat šių dienų yra pastebima gėrimų permaiša: ir alus košiamas (nors pagarsėjusių aludarių tiek daug, kaip kitur, nesigirdi), ir naminė degtinė sunkiama. Tai lyg paveldimas dalykas iš tėvų ir senolių. Be abejo, gėrimų gaminimas priklauso ir nuo kiekvienų metų javų derlumo.

Iš cukrinių runkelių būdavo pasigaminamas tiktai alus. O iš cukraus tėtis niekada jokio gėralo nėra gaminęs. Kalvė (statyta 1932–1933 metais) stovėjo šiek tiek tolėliau nuo vieškelio, o gretimo Žadikės upelio (prasidedančio Praviršulio ežere ir iš viso tekančio 19 kilometrų) šlaitai prie namų buvo apaugę alksniais, gluosniais, vyšniomis ir slyvomis. Gyvenamoji gryčia, sodelis, tvartas ir daržinukė buvo nebloga priedanga nuo „piktos“ akies, vieškeliu praeinančios. Laimė, kaime nebuvo skundikų, kurie tėtį ar nuolat naminę variusius V. Čepauską ir A. Jankauską būtų įskundę.

Kalvės padas buvo molio pluktinys. Gale buvo žaizdras su dumplėmis, viename šone darbastalis, kitame – viryklė, panaudojama per vasaros karštymečius tam, kad nuo virtuvės gryčia perdaug neįkaistų. Netoli žaizdro stovėjęs didelis priekalas „šnirpštokas“ buvo pritvirtintas prie darbastalio. Tarp šių įtaisinių buvo erdvoka erčia (3,5x4 m), joje ir vykdavo aprašomasis „procesas“. Alui daryti turėta kita įranga (statinės, kubilai). Visa alaus darymo įranga „ilsėjosi“ svirne.

Ateina laikas, ir prasideda tas sudėtingas naminės degtinės varymas. Samanė buvo pradedama varyti vakare, įtėmyje, o darbas tęsdavosi iki gerų išnakčių. Procesas vykdavo apie 8–10 valandų. Degtinėlės srovelė (degtuko storio juostelė) tekėjo labai ramiai, neskubriai. Degtinė būdavo išvaroma iki pačių atlakų, kurių stiprumas galbūt galėjo būti apie 10–15 laipsnių stiprumo. Šiais atlakais būdavo „pavaišinami" įvairūs atsipagirioti panorę artimesni ar tolimesni kaimynai, bičiuliai, buvę talkininkai. Tai buvo, aišku, ne visiški girtuokliai, tik šiaip taurelę mėgstantys pakilnoti žmonės. Tėčio būta geraširdžio, ir jam pačiam kartais magėdavo paragauti ar paskanauti naminukės su užkanda. Mama nebuvo tokia dosnuolė, ir ne vienas prašalaitis, koks įkyruolis ar tolesnis kaimynas išeidavo nieko nepešęs.

Prie savo kalvės. Straipsnio autoriaus tėvas malūninkas Aleksandras Šidlauskas. Aleksandro J. Šidlausko nuotrauka. 1972.

Giedraičių kaimo vėjo malūnas ir pirmajame plane, dešinėje, – skiedromis dengtas kalvės, kuriame buvo varoma naminukė, pastatas. Mečislovo Sakalausko nuotrauka. 1970.

Naminės saugyklos buvo dviejose vietose. Geresnioji degtinė būdavo supilstyta į puslitrinius butelius ir saugoma rūbų spintos apačioje, o prastesnioji (pasigautinė) indaujos viršuje – paslėpta už uogienių ar mėsų. Indauja buvo nedideliame gryčios priestatėlyje-prieangyje su vienu langeliu. Tai visuomet vėsi vieta, skirta laikyti maistui.

Prieš pradedant „rimtąjį" pokalbį apie pačią naminukės (krūminukės, galbūt šiuo atveju kalvinukės) gaminimą, reikia pabėgėti į priekį ir keliais žodžiais pakalbėti apie vaišinimosi „rezultatus". Būta kaime vyrų, kurių silpnavališkumas nuvesdavo juos šunkeliais. Vienas kitas įgirtęs, žiūrėk, griebdavosi kumščių ar imdavosi žygių „tvarkyti" pasaulį.

Būdavo ir tokių, kurie nusigyvendavo iki tiek, kad slaptai nešdavo parduoti javą, maisto produktą, avalynę ir rūbus tam, kad galėtų gerti. Dar kiti nesugyvendavo šeimose, keldavo vaidus, į visas puses paleisdavo apyvarus. Kartais girtuoklio žmona neapsikentusi laikinai išbėgdavo iš namų pas kaimynus. Šitokių triukšmadarių vengdavo netgi kaimynai – su jais į jokias gėrynes nesidėdavo. Panašių niekadarių kiekviename didesniame kaime galima būdavo priskaičiuoti po du tris. Dauguma žmonių tam, kaip sakoma, žinojo ir saiką, ir laiką. Kai kurios žmonos ir vaikai išdykūnus tvirtai laikė „surišę" ir juos visokiais būdais „auklėjo".

Sodybos pašonėje – kalvė ir malūnas. Giedraičių kaimas (Radviliškio r.). Aleksandro J. Šidlausko nuotrauka. 1982.

Ir dar apie vieną keistą jaunų žmonių įprotį (jokiu būdu ne paprotį) tenka kalbėti.

Tai keistos gegužinių, vakarėlių, „vakaruškų“ mados. Kaip paprastai, dalis aštuoniolikmečių–dvidešimtpenkmečių į šokius ateidavo jau pasivaišinę namuose ir dar ten pat pasipildydavo. Vakarėlių metu jie surasdavo alaus ąsotį ar naminės butelaitį. Linksmybės (tikrąja žodžio prasme) tęsdavosi iki tam tikros ribos. Trūkdavo tik vieno kito įžeidesnio žodžio, ir jau būdavo kimbama vienas kitam į atlapus.

Ypač buvo įprasta suvedinėti kaimo su kaimu (ir netoliese esančiais, ir už penkiakilometrio nutolusiais) „sąskaitas“. Ir būdavo griebiamasi ne tiktai kumščių ar apsispardymų, dažnai jaunimas neapsieidavo ir be rimtesnio apsidaužymo, išsikeikimo. Nė merginos nebegalėdavo suvaldyti įsismarkavusių vyriokų – lyg gaidžių, kuriems gerokai liežuvis burnoje pindavosi. Įprasta muštynių pradžia būdavo tokia – kam, kaimynai, šokdinate mūsų kaimo gražuoles, juk turite atsivedę savąsias, tad ir šokite su jomis. Ir kumščiai būdavo leidžiami į darbą.

Raugas iš gryčios sandėliuko jau „keliauja“ ant kalnelio kalvėn. Ir tėtis, ir aš vis teberūgstantį aitraus kvapo skystį dviem kibirais paskubomis bogindavome į kalvę ir pildavome į didelę metalinę statinę. Statinė buvo pakeliama nuo žemės per tris keturias padėtas plytas, apačioje pakištas trijose vietose tam, kad galėtų degti ugnelė ir įkaitintų raugą iki virimo temperatūros, iki skysčio garavimo. Iš pradžių ugnis būdavo didesnė, bet pirmajai naminlašai pradėjus lašėti, ugnis būdavo apmalšinama tiek, kad pastoviai būtų palaikomas statinės karštis ir raugo garavimas. Kuo daugiau garų, tuo greičiau jie pavirsdavo skysčiu. Į statinės viršuje esančią angelę būdavo įstatomas metalinis lenktas vamzdis ir stipriai apklijuojamas miltų, sumaišytų su minkšta duona, košele, kuri įkaitus raugui ir statinei išdžiūdavo ir garas pro ją neprasiskverbdavo.

Antrasis storesnis vamzdžio galas būdavo pritaisomas prie raityto vamzdelio („gyvatuko“), kuris buvo paskandinamas šaltame vandenyje, nemažoje statinaitėje (medinėje, keturių penkių kibirų talpos). Į storesnio vamzdžio galą būdavo įstatomas stiprus medinis kaištis su glaudžia angele plonajam vamzdeliui įkišti. Šis sujungimas (mova) taip pat būdavo apklijuojamas ta pačia tešla (koše). Apatinis „gyvatuko“ galas išsikišdavo iš medinės statinaitės (su šaltu vandeniu) apačios tam, kad degtinė nutekėtų į ant kaladėlės pastatytą butelį ar stiklainį. Anga išorinėje pusėje taip pat buvo apklijuojama tešla, prieš tai su linų grįžtele ją užkišus ta pačia tešla. Svarbu paminėti, kad abu storesniojo vamzdžio galai taip pat būdavo apsukami linų pakulų grįžtėmis tam, kad sandariau užsidarytų tiek didžiosios statinės dangtis, tiek vamzdžio įkišalas į mažąjį raitytą vamzdelį. Sudėtingiau būdavo įtaisyti statmeną statinės dugno maišyklę, ji buvo reikalinga tam, kad raugas nuo įkaitimo nepridegtų (neprisviltų), nes toks svilsmas itin stipriai persiduodavo degtinės skoniui ir labai ją pablogindavo (nupigindavo). Tėtis dėl to įtaisinio labai išgyvendavo ir ne visada man leisdavo tą rankeną, įstatytą į statinėje pritaisytą specialią medinę movą (kaištį), įtvirtintą viršutinio dangčio viduryje, valdyti. Rankenos gale, kuris įsimurdydavo į raugą, buvo prikalamas keturkampis – kryžmiškas maišiklis, slankiklis, kuris trindavosi į statinės dugną ir neleisdavo raugui svilti, pridegti.

Tai atlikus jau visa technologinė įrangos „linija“ būdavo darbui paruošta, belikdavo prinešti vandens iš šulinio į mažąją medinę statinaitę. Po to reikia kurti ugnį ir šildyti raugą. Pastatyti butelį prie išlindusio „gyvatuko“ galo – niekų darbas.

Kūrenant ugnį kartkartėm ranka būdavo paliečiamas storojo metalinio vamzdžio paviršius dėl to, kad būtų galima įsitikinti, koks garų karštumas juo jau skverbiasi tolyn.

Jei įkaisdavo tiek, kad ranka tokio karščio neišlaikydavo, metas suklusti. Stropumas ruošiant minėtą įrangą yra svarbus degtinės gamybos proceso veiksnys, nes rūpestingas vamzdžių movų aptešlavimas ir sandarumas garui pro nesandarų plyšį neleisdavo be reikalo skverbtis laukan.

Kitas svarbus dalykas – dažnas šalto vandens nešimas ir pilimas į mažąją statinaitę. Garai, iš karštojo vamzdžio patekę į šaltą vamzdelį, geriau kondensuojasi ir pavirsta skysčiu – degtine. Tai esminė naminės degtinės gamybos išradyba, kuri, aiškus reikalas, jau buvo žinoma nuo senų senovės ir ne tiktai Lietuvoje.

Dabar jau prasideda įtemptas, nekantrus laukimas, kada pasileis pirmoji plonytė srovelė ir ims čiurenti į butelį. Pirmieji lašeliai pasirodo ne taip jau greitai, po geros valandos ar daugiau, nes didelį „bosą“ užvirinti reikia nemažai laiko, o ugnis neturi būti itin smarki. Staigus ugnies užsiplieskimas pavojingas, ypač kai sukyla labai didelis garų spaudimas, kuris netgi pro raitytojo vamzdelio galą gali prasišvokšti laukan, – kitaip garai nespėtų kondensuotis ir atšalti. Pirmieji lašai yra patys stipriausi. Iš aprašytojo katilo buvo galima „išspausti“ apie 15–20 litrų degtinės. Likęs nusivadėjęs (nusibezdėjęs) raugas per kelias dienas buvo sušeriamas kiaulėms ir karvėms, sulesinamas paukščiams.

Kai tėtis nueidavo ilsėtis (kartais perdaug prisiragavęs), talkon ateidavo mama, o aš prie šio darbo būdavau iki pat jo pabaigos. Mat reikėdavo vis keisti ir keisti vandenį, pilnus butelius keisti tuščiais; mama būdavo rūpestinga ugnies saugotoja. Turėjau didžiulį metalinį kaušą, juo išsemdavau šilstantį vandenį ir pildavau šaltąjį.

Vėliau, degtinei buteliuose nusistovėjus, mama darydavo visokias užpiltines – vyšnių, braškių, aviečių; tuomet degtinės skonis pasikeisdavo, tokiu gėrimu mielai pasivaišindavo moterys. Vyrai ne itin mėgo spalvotus skysčius.

Kurį laiką namuose turėta ir gyvatės užpilo. Nedidelė gyvatukė būdavo įstumiama į butelį ir ant jos užpildavo stipresniosios naminės. Ji būdavo ilgokai saugojama, nes gyvatės nuodai ir kitos gydomosios medžiagos ne iš karto ištirpdavo tame naminiame pusspirityje. Gyvatės užpiltine būdavo gydomas skrandis, vidurių užkietėjimas, pilvo sopė.

Rytojaus dieną po naktinio naminės varymo vėl reikėdavo daug patalkinti tėčiui, – išardyti naminės degtinės varymo aparatūrą, išvalyti ir išplauti ją. Tėtis degtindarystės vamzdelius iškaišydavo jam vienam težinotose vietose. Mama stropiai saugodavo gamybos „produkciją“. Ji žinojo, ką, kada ir kiek bei kokio stiprumo gėrimu pavaišinti. Ateis bulviakasis, mėšlavėžis, ateis kūlimo diena, bus linamynis, atvažiuos giminės, užsuks kaimynas, reikės kieno nors kokios nors pagalbos – prašyti vyrų suremti pečius remontuojant malūną ar kitus pastatus. Netgi ūpui pakelti ar nuoširdžiai pasibičiuliauti, netgi ir nesant progos pasikalbėti naminukė ne pro šalį. Tomis ir kitomis progomis vis vienas kitas butelėlis buvo atkemšamas. Mama rūpestingai saugojo kamščius, nes pro popierinį įkišalą degtinė greit išsivadėdavo, prarasdavo „macnumą“.

Tiesa, stribizmo metai itin prislėgė kaimo žmones. Atsibrukę į namus stribukai tiesiog reikalaute reikalaudavo naminės degtinės žinodami, kad valstybinės degtinės kaime būdavo labai mažai, ne visiems ji būdavo įperkama. Stribai, tos naminės prisiragavę, dėl pačios degtinės gamybos nieko blogo nesakydavo, nedrausdavo ją varyti, esą ne jų užsiėmimas tai buvo.

Naminukė įvairiuose pobūviuose pakeldavo nuotaiką, nors pasitaikydavo ir visiško nusišlerbimo – iki žemės graibymo. Pagirios mėgstantiems be saiko vaišintis namine degtine vyrams būdavo itin sunkios. Jeigu užsimiršę sumaišydavo stipresnį alų su namine, tai rytojaus dieną nors ant pečiaus karkis – niekas nepadės, galvą skels didžiulis skausmas.

Dažnas kaimietis „užsizapostydavo“ degtinės būsimam būtinam reikalui, vienas kitas jos butelis beveik visada būdavo paslėptas. Naminukės buvo išvaroma ir vestuvėms.

Važiuojant į svečius, einant švęsti gimtadienių, vardadienių, krikštynų, po atlaidų susitinkant (ar kviečiantis į namus) su giminaičiais būtinai būdavo įsidedamas vienas kitas butelėlis. Pobūviuose daina gal ir todėl itin greitai suskambėdavo. Jeigu kas užgrodavo armonika ar akordeonu, tai būdavo šokama iki didelio patrepsėjimo ir padūkimo.

Gėrimas būdavo gėrimui nelygu. Latreliams, girtuoklėliams daug taurelių nereikėdavo. Po poros trejeto jie galėdavo ir darbo imtis, ir dainą užtraukti, ir miego po „posmelį“ sumesti.

Aišku, dėl naminės degtinės varymo perdėm džiūgauti visai nereikėtų, nes šiaip ar taip ilgainiui kai kuriems kaušėjams atsirasdavo ir nesusipratimų šeimose, ir apsinuodijimų, ir įsisenėjančių ligų (skrandžio opos, kasos uždegimai, kepenų cirozė ir kt.).

Įsigudrinama ir dabar miesto sąlygomis vonioje ar virtuvėje įsitaisyti degtindarystės aparatėlį, kurio dabartiniai veikimo būdai jau kiek kitokie negu aprašytasis, bet principas išlieka tas pats – tai garų iš atitinkamai paruošto raugalo virtimas alkoholiniu skysčiu.

„Į sveikatą“ nesakau, bet sveikatos visiems palinkiu.

PEOPLE TELL

Making Moonshine

Aleksandras ŠIDLAUSKAS

Aleksandras Šidlauskas tells how moonshine was made in his native village in the second half of the 20th century. He describes the equipment, ways of producing and tasting it. Talking about moonshine has been silenced due to anti-alcohol propaganda, although people still make moonshine.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2009 Nr. 1 (124)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2009 02 22
Tiražas 840 egz.
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Verkių misterija. Liudviko GIEDRAIČIO interviu su archeologu Robertu ŽUKOVSKIU ..... 1•

Verkių paslapties kasdienybėje. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Nijole BALČIŪNIENE ..... 4•

Liudvikas GIEDRAITIS. Po Jono Basanavičiaus premijos vainku ..... 9•

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: KAUKAS ..... 11•

Dalia MARCINKEVIČIENĖ. Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdyba ir jos veikla Lietuvoje 1944–1952 metais ..... 24•

Austė NAKIENĖ. Dzūkų dainavimo tradicijos ir šiuolaikinio folkloro judėjimo tendencijos ..... 33•

IŠ GUDIJOS

Aliaksiejus DZIERMANTAS. Krivičiai: etnogenezė ir istorija ..... 39•

ATMINTIS

Laikas kaip vandenynas. Saulės MATULEVIČIENĖS pokalbis su Jonu TRINKŪNU ..... 56•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Regimantas GUDELIS. Trečiasis „Mes – Lietuvos vaikai“ festivalis-konkursas Klaipėdoje ..... 65•

Juozas ŠORYS. Užsnigtos Masčio bangelės ..... 73•

ŽMONĖS PASAKOJA

Aleksandras ŠIDLAUSKAS. Naminės degtinės varymas ..... 82•

VIRŠELIUOSE: Justinas Jonušas. Užgavėnių kaukės. Medžio drožyba, polichromija.

Vytauto BALČYČIO nuotraukos.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.